МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БОГАТЧИК ЛЮДМИЛА АНАТОЛІЇВНА

УДК 334.75:332.02

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил
і регіональна економіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник
Войнаренко Михайло Петрович,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Хмельницький 2015

ЗМІСТ

С.

ВСТУП …… 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ …… 12

1.1. Поняття кластерів та їх роль в управлінні інноваційним розвитком регіональної економіки …… 12

1.2. Інструментарій формування кластерів в соціально-економічних системах ……... 35

1.3. Складові механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу …… 52

Висновки до розділу 1 ……. 75

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ ……. 78

2.1. Аналіз діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України …….. 78

2.2. Науково-методичні підходи до формування конкурентних переваг та виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону …….. 96

2.3. Оцінка субкластероформуючого потенціалу регіону ……... 118

Висновки до розділу 2 ……. 145

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ МОДЕЛЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ …….. 148

3.1. Розробка інституційних засад формування кластерного проекту ... 148

3.2. Побудова механізму формування кластерних об’єднань підприємницьких структур ……. 166

3.3. Моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону … 183

Висновки до розділу 3 ……. 197

ВИСНОВКИ ……. 200

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……... 204

ДОДАТКИ …… 238

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посилення впливу світових інтеграційних процесів на розвиток економіки України обумовлює необхідність перегляду ролі регіонів у забезпеченні інноваційного зростання та формування конкурентного потенціалу соціально-економічних систем. Володіння унікальними природними ресурсами, вигідне місцезнаходження, налагоджена система інфраструктурної підтримки розвитку окремих видів підприємницької діяльності створюють передумови для виявлення точок економічного зростання та формування конкурентних переваг регіональної економіки.

Практика соціально-економічних перетворень у розвинутих країнах світу переконливо свідчить про необхідність утвердження в Україні кластерної моделі економічного розвитку, яка на основі виявлених пріоритетів територіального зростання дозволяє поєднати галузеві переваги кооперування й спеціалізації виробництва. Формування регіональних кластерів сприяє структуруванню взаємозв'язків між суб'єктами ринкової взаємодії, відповідно, економічна система регіону стає більш гнучкою до інноваційних перетворень.

Різноманітність форм прояву феномену кластеризації, багатоваріативність кластерних моделей, диференційований інструментарій ведення кластерної політики, з одного боку, обумовлюють неоднозначне та, в більшості випадків, суперечливе трактування їх дефініцій серед зарубіжних та вітчизняних науковців, з іншого, – стимулюють зростання інтересу до питань визначення організаційно-економічних засад формування кластерних об'єднань підприємницьких структур у регіонах України.

Різні аспекти виявлення точок економічного зростання та формування конкурентних переваг соціально-економічних систем досліджено в працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Асаул А., Булєєв І., Бондаренко В., Бородіна М., Бубенко П., Буднікевич І., Васільєва Н.,

Владімірова М., Геєць В., Дахмен Е., Дубницький В., Енрайт М., Іцковіц Г., Котов Д., Лехцієр Л., Ляшенко В., Майорова І., Маршалл А., Нароліна Т., Нижник В., Осипов В., Портер М., Прайс В., Савєльєва М., Скоч А., Сольє Д., Ткач О., Толенадо І., Чайнікова Л., Шайдаров К., Федулова Л. та ін. Проблематика ідентифікації кластерних об'єднань на визначеній території стала предметом досліджень як вітчизняних науковців: Бакушевич І., Бережної І., Внукової Н., Войнаренка М., Мікули Н., Петкової Л., Пуліної Т., Семенова Г., Соколенка С., Ткачук І., Череп А., Щеглюк С., так і зарубіжних дослідників: Болдирєва Н., Забєліна П., Міграняна А., Монастирного Є., Семьонової Н., Тіхомірова С., Хайрулліна Р. та ін. Виявлення алгоритмів формування кластерів за різними класифікаційними ознаками знайшло наукове обґрунтування у працях вчених і практиків: Баннової І., Богми О., Войнаренка М., Гнатюк Н., Єрмакової О., Захарченка В., Коваленко Н., Куніцина С., Куртєвої Т., Соколенка С., Шконди В., Шульгіної Л., Ягольницького О. та ін. Дослідження механізмів формування регіональних кластерів знайшло відображення у працях: Андреєва Ю., Барсукової Н., Демченка В., Кудінова А., Куценко Є., Лур'є Є., Харта Д. та ін.

Віддаючи належне науковому доробку названих вчених, слід зазначити, що недостатньо дослідженим та дискусійним залишається значне коло питань теоретичного і методичного характеру щодо визначення організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів. Наявність тісного взаємозв'язку між складовими механізму формування кластерів та стратегіями регіонального розвитку обумовило необхідність розробки комплексного підходу до визначення організаційно-економічних засад формування кластерних об'єднань, та зумовило вибір теми, визначило мету і завдання дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідних робіт Хмельницького національного університету в межах науково-дослідних тем: «Сучасні концептуальні стратегії та технології управління організаційними структурами підприємств та їх об'єднань» (№ ДР 0106U001003), під час

виконання якої автором було проведено дослідження інструментарію формування кластерів в соціально-економічних системах та проаналізовано діючі підходи до реалізації політики кластеризації регіонів України; «Стратегії управління соціально-економічними системами регіону на засадах кластерних технологій» (№ ДР 0110U002215), де автором було визначено складові механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу; «Методологія формування мережевих структур та моделі їх корпоративного управління» (№ ДР 0113U002061), в рамках виконання якої побудовано механізм формування кластерних об'єднань підприємницьких структур та проведено моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону; «Розробка методики оцінювання якості і новизни інноваційних проектів» (№ ДР 0109U005844), під час виконання якої дисертантом були встановлені інституційні засади формування кластерного проекту; «Модель оптимізації зовнішніх і внутрішніх інвестиційних зв'язків регіону України» (№ ДР 0110U003588), під час виконання якої автором здійснено оцінку субкластероформуючого потенціалу Хмельницької області.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування організаційно-економічних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування регіональних кластерів.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

– узагальнити існуючі у вітчизняній і зарубіжній науковій думці підходи до трактування сутності кластерів та визначити їх роль в управлінні інноваційним розвитком регіональної економіки;

– дослідити інструментарій формування кластерів у соціально-економічних системах, встановити складові механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу;

– проаналізувати діючі підходи до реалізації політики кластеризації регіонів України;

– узагальнити науково-методичні підходи до формування конкурентних переваг та виявлення протокластерів соціально-економічної

системи регіону;

– оцінити субкластероформуючий потенціал регіону;

– розробити інституційні засади формування кластерного проекту;

– побудувати механізм формування кластерних об'єднань підприємницьких структур;

– здійснити моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону.

Об'єктом дослідження є процеси формування конкурентних переваг та підходи до виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону.

Предметом дослідження є теоретичні положення, науково-методичні підходи та практичні аспекти формування регіональних кластерів.

Методи дослідження. Теоретичною і науково-методологічною основою дисертаційної роботи є концепції та положення економічної теорії, фінансового менеджменту, економічного аналізу, наукові праці зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів з питань виявлення і оцінки конкурентних переваг та формування кластерів в соціально-економічній системі регіону.

Для досягнення поставленої мети і завдань у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: систематизації та узагальнення (для систематизації підходів до визначення поняття «кластер», узагальнення класифікаційних ознак кластерів, встановлення характерних ознак кластеризації економічних систем); аналітичний і логічний (при аналізі діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України); метод комплексного системного аналізу економічних явищ (щодо визначення конкурентних переваг соціально-економічної системи регіону); SWOT-аналіз (для характеристики протокластерів Хмельницької області); статистичного і економічного аналізу (при оцінці субкластероформуючого потенціалу регіону); економіко-математичного моделювання (для дослідження впливу кластерів на розвиток економіки регіону); графічні методи (для побудови таблиць, рисунків, діаграм); методи комп'ютерної обробки економічної інформації, а саме табличний редактор Excel.

Правове поле дослідження склали чинні вітчизняні та зарубіжні законодавчі й нормативні документи з питань утвердження кластерної моделі інноваційного розвитку; формування окремих видів кластерів в Україні.

Інформаційною базою дисертаційної роботи є офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України і Головного управління статистики у Хмельницькій області, аналітичні матеріали Департаменту економічного розвитку і торгівлі Хмельницької обласної державної адміністрації; монографії, наукові журнали, збірники наукових праць.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні та науковому вирішенні завдання виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону та розробки організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів.

Основні результати дисертаційної роботи, які отримані здобувачем особисто і визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

– розроблено науково-методичний підхід до формування регіональних кластерів, який передбачає побудову механізму створення кластерних об’єднань підприємницьких структур у взаємозв’язку зі стратегією розвитку регіону та враховує інституційні засади розробки кластерного проекту, що дозволяє визначити вплив кластерів на розвиток економіки регіону та забезпечити еластичність взаємодії кластерів з іншими учасниками внутрірегіональних підприємницьких мереж (с. 161, 167, 195-196);

удосконалено:

– принципи формування кластерів в соціально-економічній системі запропоновано доповнити принципами інноваційної активності, які включають: акумулювання інноваційних технологій та розробок; виробництво інноваційної продукції; продукування інновацій; стимулювання інноваційних розробок; участь у регіональних програмах та проектах інноваційного розвитку; розвиток ринку інноваційних технологій, що сприятиме налагодженню нових форм інтегративної внутрікластерної

взаємодії з урахуванням рівня інноваційного розвитку соціально-економічної системи регіону (с. 39);

– типи кластерної політики, на відміну від існуючих, запропоновано доповнити ще трьома типами: інноваційна кластерна політика, лобістська кластерна політика, незалежна ініціативна кластерна політика, що дозволяє врахувати особливості кластеризації регіонів України при побудові стратегії регіонального розвитку соціально-економічних систем (с. 49-50);

– науково-методичні підходи до визначення конкурентних переваг соціально-економічної системи, які на відміну від існуючих, реалізуються через визначення порівняльних, відмінних, абсолютних та відносних конкурентних переваг, та забезпечують можливості для виявлення протокластерів в регіоні (с. 117);

набули подальшого розвитку:

– інструментарій формування кластерів, який на відміну від існуючих, запропоновано використовувати через оцінку передумов виникнення кластерів та принципів їх формування в соціально-економічних системах, що дає можливість при виборі типів та моделей кластерної політики враховувати особливості територіальної організації виробництва та напрями спеціалізації соціально-економічної системи регіону (с. 35-38);

– підходи до структуризації кластерів шляхом групування класифікаційних ознак за п’ятьма напрямами та доповнення існуючих ознак класифікацій двома класифікаційними ознаками: «ініціатор створення об’єднання» та «склад учасників, які формують ядро кластера», що сприятиме більш реальній і ефективній оцінці кластерних утворень у соціально-економічній системі відповідно до цілей дослідження та поставлених для виконання завдань (с. 40, 50-51);

– етапи еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні, які на відміну від існуючих, згруповано за двома напрямами: включення окремих інструментів кластерної політики до складу регіональних і національних програм, які стосуються інноваційної

складової реалізації політики сталого розвитку; період нарощування та систематизації нормативно-правових документів з питань кластерного розвитку – поява документів, що стосуються різних аспектів кластеризації в залежності від ініціатора кластерного руху та галузевої приналежності членів кластера (с. 81).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи доведені до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій щодо розробки організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів, зокрема, визначення інституційних засад формування кластерного проекту, побудова механізму формування кластерних об'єднань підприємницьких структур та моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону.

Результати виконаної роботи знайшли практичне застосування в роботі установ та організацій Подільського регіону, зокрема, Департаменту економічного розвитку і торгівлі Хмельницької обласної державної адміністрації (довідка № 02.01-0672/15 від 07.04.2015 р.); Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 1166/1-1 від 12.05.2015 р.); Департаменту економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 04/7-494 від 20.04.2015 р.); Хмельницької торгово-промислової палати (довідка № 22-01/202.1 від 19.03.2015 р.); Асоціації «Поділля Перший» (довідка № 14д від 04.03.2015 р.); Фонду сталого розвитку «Стара Волинь» (довідка № 11 від 10.02.2015 р.), БФ «Бізнес-інкубатор Тернопільщини) (довідка № 4-01/15 від 23.04.2015 р.). Окремі результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Хмельницького національного університету при викладанні дисциплін «Бізнес-планування», «Управління інноваційними проектами», «Економіка і організація діяльності об'єднань підприємств», «Економіка регіонів», «Моделі та методи прийняття рішень в аналізі та аудиті» (довідка № 14 від 19.03.2015 р.).

Особистий внесок автора. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням і науковою працею, в якій обґрунтовано теоретичні

положення, методичні підходи та надані практичні рекомендації щодо визначення організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів. Наукові результати, що отримані в дисертаційній роботі, належать особисто автору і опубліковані у фахових наукових виданнях. Із наукових публікацій, що видані у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи оприлюднювалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях: VI міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації: проблеми та шляхи її підвищення» (м. Донецьк, 24–25 жовтня 2005 р.); III міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти» (м. Полтава, 10–12 травня 2006 р.); III всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів» (м. Сімферополь, 19 квітня 2007 р.); II міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (м. Київ, 3 листопада 2011 р.); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Управління економічними системами: концепції, стратегії та інновації розвитку» (м. Хмельницький, 26–28 квітня 2012 р.); міжнародній науковій конференції «Інформаційне суспільство. Стан і перспективи розвитку в світлі регіональних особливостей» (Жешів–Львів–Тернопіль, 11–13 жовтня 2012 р.); II міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів України» (м. Вінниця, 1 березня 2013 р.); міжнародній науковій конференції «V Україно-Польські наукові діалоги» (Яремче–Хмельницький, 16–19 жовтня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика»

(м. Хмельницький, 2–4 жовтня 2014 р.); IX міжнародній науково-практичній конференції «Маркетингові технології в умовах глобалізації економіки України» (м. Хмельницький, 4–6 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні ідеї, положення та результати дисертаційної роботи опубліковано у 25 наукових працях, у тому числі: 6 колективних монографіях; 2 публікаціях у виданнях, віднесених до наукометричних інформаційних баз, та опублікованих за кордоном; 10 статтях у наукових фахових виданнях; 7 публікаціях у інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 15,07 друк. арк., з них особисто автору належить 11,31 друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи викладений на 307 сторінках. Дисертація включає 41 таблицю (з них 12 розміщено на 13 повних сторінках), 12 рисунків (з них 5 розміщено на 5 повних сторінках) та 13 додатків на 70 сторінках. Список літературних джерел нараховує 289 найменувань і розміщений на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

1.1. Поняття кластерів та їх роль в управлінні інноваційним розвитком регіональної економіки

Посилення впливу світових інтеграційних процесів на розвиток економіки України обумовлює необхідність перегляду ролі регіонів у формуванні національного економічного потенціалу. Пошук внутрішніх джерел економічного зростання території виступає невід'ємною складовою регіональної економічної політики та потребує впровадження нових інноваційно орієнтованих форм її реалізації.

Безумовно, інноваційний розвиток економіки регіону ефективний лише в межах єдиної загальнодержавної стратегії формування національної інноваційної системи, яка включає в собі всі необхідні законодавчі, фінансово-бюджетні, інституційні та інші важелі управління. В першу чергу мова йде про важелі, формування яких пов'язано зі сферою підпорядкування державному центру (питання оподаткування, регулювання зовнішньо-економічної діяльності, розпорядження державною власністю та ін.). Однак ігнорувати своєрідність окремих регіонів, необхідність розміщення в них достатніх обсягів повноважень та ресурсів як у самостійних суб'єктів інноваційної політики – означає суттєво послабити рухомі сили інноваційного процесу в країні в цілому, знизити ефективність задіяних механізмів державного регулювання та підтримки.

Конкурентні переваги при реалізації регіональної інноваційної політики створюються свідомо. Це обумовлено тим, що разом із перетворенням від економіки, заснованої на споживанні ресурсів, до

економіки, що базується на генерації знань, природні ресурси втрачають своє значення як головна конкурентна перевага, натомість більш важливими стають розвинута інфраструктура, висококваліфікована робоча сила та спеціалізовані підтримуючі інститути.

Відносна територіальна близькість дозволяє кожному з учасників економічних взаємовідносин отримати природні переваги від вдалого розташування та ведення діяльності в певному регіоні. Аналогічно завдяки географічній близькості як ключовій перевазі регіональних економік посилюється взаємодія підприємств в інноваційних процесах. Це створює об'єктивні передумови та обумовлює необхідність врахування особливостей побудови та шляхів економічного розвитку окремих регіонів при переході на інноваційний шлях розвитку економіки України в цілому.

У світовій економіці для позначення однієї або кількох бізнес-одиниць, які діють узгоджено та здійснюють розробку і впровадження передових технологій у виробництво, використовують термін «точка економічного зростання». Відповідно, інноваційний розвиток регіону повинен супроводжуватись підтримкою існуючих та стимулюванням розвитку потенційних «точок економічного зростання» з метою більш повного використання внутрішнього потенціалу регіону як відкритої соціально-економічної системи.

Котов Д. В. для формування оптимальних рівнів управління інноваційним розвитком пропонує побудувати спрощену модель інноваційного розвитку національної економіки. Науково-технічний прогрес, виступаючи основою інноваційного розвитку, реалізується у формі розробок та впроваджень певних технологій на окремих підприємствах. Розширення застосування інноваційних технологій приводить до зміни рівня ефективності виробництв в галузі, виникненню науково-технічних, соціальних, екологічних та економічних ефектів. В територіальному аспекті процеси дифузії інновацій в галузях приводять до зміни організаційно-технічного та соціально-економічного рівнів розвитку територій, на яких діють підприємства галузей, що впроваджують інновації. І нарешті, ефект від

впровадження інновацій проявляється на рівні національної економіки, що можна спостерігати шляхом порівняння макроекономічних показників.

Таким чином, модель побудови ефективної системи управління інноваційним розвитком національної економіки можна представити як ієрархічну взаємодію чотирьох рівнів:

1) рівень підприємства – сприяє виявленню «точок економічного зростання»;

2) кластерний рівень – забезпечує впровадження інноваційних технологій;

3) регіональний рівень – формує умови та забезпечує розвиток певної території;

4) національний рівень (національна інноваційна система) – об'єднує, направляє та координує [92, с. 5].

Побудова ланцюга поширення інновацій в економіці – «підприємство – кластер – регіон – країна», з однієї сторони, дозволяє виділити рівні управління національним інноваційним розвитком, з іншої, визначити місце кластерів у формуванні регіональної інноваційної політики. Виходячи із запропонованого алгоритму, в основі інноваційного розвитку регіону лежить рівень впровадження інноваційних розробок технологічно спорідненими підприємствами, які створюють підґрунтя для економічного зростання та формують економіку визначеної території. Бубенко П.Т. та Владімірова М.С. в своєму дослідженні інноваційного потенціалу території для позначення цих процесів використовують термін «готовність підприємств регіону до впровадження інновацій» [31, с. 86].

Можна виділити фактори, що сприяють регіоналізації «точок економічного зростання» та перенесенню акцентів в інноваційному розвитку на регіон:

– географічна близькість множини виробників, які своєчасно пропонують спеціалізовані послуги та гнучко реагують на запити споживачів;

– ефект навчання (генерації знань), який досягається залученням

регіональних виробників в різноманітні підприємницькі мережі;

– поява локальних фондів робочої сили з високою концентрацією на певній території специфічних умінь та навиків;

– спільна інституційна інфраструктура, злагоджена робота якої дуже важлива для розвитку регіону як відкритої соціально-економічної системи;

– стимулювання розвитку неформальних взаємозв'язків між учасниками регіональної економічної взаємодії [92, с. 5].

Переваги регіональних інноваційних систем не можуть проявитися самостійно, адже регіоналізація створює сприятливі передумови для інноваційного розвитку, але не забезпечує їх сама по собі. Для успішного інноваційного розвитку необхідно на регіональному рівні виявляти та здійснювати всебічну підтримку «точок економічного зростання». Світова практика довела необхідність перегляду традиційного для вітчизняної економіки галузевого підходу до вивчення економічних явищ та пошуку нових внутрішніх резервів економічного зростання, які б дозволяли використовувати мережевий підхід до аналізу соціально-економічних процесів та налагоджувати конструктивні форми співпраці влади, бізнесу та інституцій.

Ще в 90-х рр. XX ст. Лехциєром Л.І. було відмічено, що створення високоефективних виробничих об'єднань потребує синтезу галузевих, міжгалузевих та територіальних інтересів, які не можуть бути реалізовані в повній мірі ні при галузевому, ні при територіальному підході [107, с. 59]. Про це у своєму дослідженні наголошує і В. Василенко, пропонуючи у якості таксономічної одиниці для регіональної економіки використовувати територіальні господарські системи, що враховують множинність форм власності на даній території і різноманіття виробничих (економічних) зв'язків, що може характеризувати їх як більш стійку елементну базу, ніж територіальні господарські комплекси [62].

Практика соціально-економічних перетворень у розвинутих країнах світу переконливо свідчить про необхідність утвердження в Україні кластерної моделі економічного розвитку, яка дозволяє поєднати

територіально-галузеві переваги кооперування та спеціалізації виробництва. На думку Майорової І.М, в умовах глобалізації економікам тих країн, яким не вдається сформувати кластери, загрожує втрата національної конкурентоспроможності та міжнародної ринкової стійкості [109, с. 41].

Про можливість реалізації кластерної форми організації підприємницької діяльності в економіці будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку свідчить включення питань кластеризації до національних програм інноваційного розвитку всіх без виключення європейських країн. Створення та ефективне функціонування Європейського кластерного альянсу та Європейської кластерної обсерваторії, а також прийняття Європейського меморандуму про кластери дозволило Європейській раді з питань конкуренції задекларувати кластери одним серед дев'яти ключових напрямів діяльності, спрямованої на посилення ролі інновацій у Європі [63, с. 6].

Кластерна політика включена до складу блоку національних інноваційно орієнтованих програм країн пострадянського простору, зокрема, показовим у цьому напрямі є приклад Казахстану та Росії. Наприклад, ще у 2004 році в Республіці Казахстан стартував проект «Диверсифікація економіки Казахстану за допомогою розвитку кластерів в недобувних галузях економіки». Основним замовником проекту виступив Уряд Республіки Казахстан. Лише в ході 1-го етапу реалізації проекту були досліджені 55 тис. підприємств у 46 галузях, в 12 регіонах країни, що дозволило визначити сім найбільш підготовлених до кластеризації галузей [59, с. 1]. В Державній програмі форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010-2014 роки реалізація кластерних ініціатив розглядається як джерело залучення цільових іноземних інвесторів та засіб коригування цілей і інструментів інноваційної політики з акцентом на підвищення рівня технологічного укладу [46, с. 25-26].

В Росії кластерна політика реалізується, перш за все, як елемент інноваційної та промислової політик, зокрема, окремі її елементи включено до складу Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку

Російської Федерації на період до 2020 року [86] та Стратегії розвитку науки і інновацій на період до 2015 року [223]. Водночас прийняття ряду нормативних документів з питань кластеризації, серед яких відмітимо затвердження Методичних рекомендацій з реалізації кластерної політики в суб'єктах Російської Федерації [116] та формування на офіційному сайті Міністерства економічного розвитку зведеної бази даних з кластерів Росії [196] свідчить про перетворення кластерної політики на окремий елемент системи державного регулювання країни.

Різноманітність форм прояву феномену кластеризації, складність виявлення кластерних схем, відсутність єдиних підходів до ведення кластерної політики, з однієї сторони, обумовлюють неоднозначне та в більшості випадків суперечливе трактування їх дефініцій серед зарубіжних та вітчизняних науковців, з іншої, – стимулюють зростання інтересу до питань побудови механізмів формування кластерних об'єднань підприємницьких структур в Україні.

Переважна більшість науковців при вивченні феномену кластеризації дійшли згоди, що класичне розуміння поняття «кластер» було закладено у роботах М. Портера при дослідженні шляхів досягнення національної та локальної конкурентоспроможності в контексті розвитку глобалізаційних процесів [148; 149]; водночас відмітили, що окремі напрями теорії кластерного розвитку були закладені раніше при формуванні інших теорій і концепцій економічного розвитку (табл. 1.1).

Аналіз розглянутих теорій та концепцій економічного розвитку дозволили М. Портеру виділити дві найважливіші ознаки прояву кластерного розвитку – територіальну близькість учасників кластерної взаємодії та існування міжгалузевих зв'язків між учасниками добровільного об'єднання і сформувати визнане сьогодні класичним розуміння кластера як групи географічно близько розташованих взаємопов'язаних компаній та взаємодіючих з ними організацій, що діють в певній сфері, характеризуються спільними напрямами діяльності та взаємодоповнюють один одного [148, с. 207].

Таблиця 1.1

Теорії та концепції, що передували виникненню кластерного підходу до аналізу економічних явищ і процесів

Автор	Теорії та концепції економічного розвитку	Постулати теорій та концепцій, що передували формуванню кластерної концепції економічного розвитку	Джерело
Маршалл А. (1890)	Концепція промислових районів	Автору вдалося виявити синергетичний ефект близько розташованих підприємств, що досягається за рахунок таких чинників, як безперешкодний доступ до постачальників, обмін знаннями та досвідом, інноваціями між підприємствами, а також наявністю кваліфікованих трудових кадрів, що володіють знанням специфіки галузі.	[112]
Вебер М. (1929)	Індустріальна теорія місцеположення	Розглядає агломераційну економіку як економію витрат фірми в результаті підвищення просторової концентрації та виникнення ефекту масштабу виробництва	[115, с. 6-7]
Перру Ф. (1950)	Концепція «полюсів зростання»	Відкритий автором ефект домінування показує, що для розуміння економічного зростання необхідно зосередитися на ролі «рушійних галузей», тобто таких галузей, які домінують в силу свого розміру, великої ринкової сили або ролі провідного виробника інновацій. Рушійні галузі (або навіть окремі фірми) представляють собою полюси зростання, які приваблюють і направляють різноманітні економічні ресурси, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання.	[115, с. 9]
Дахмен Е. (1950)	Теорія «блоків розвитку»	Підкреслював важливість взаємозв'язку між здатністю до розвитку одного сектору та забезпеченням при цьому прогресу в іншому	[276]
Толенадо І. (1978), Сольє Д. (1989)	Теорія «фільєрів»	Використовували поняття «фільєри» для опису груп технологічно пов'язаних між собою секторів економіки.	[286; 288]

Як показано у табл. А.1 додатку А, незважаючи на різноманітність трактувань М. Портером поняття «кластер» для цілей подальшого дослідження, виділені та проаналізовані автором ознаки прояву кластеризації економічних систем було збережено.

Відмітивши провідну роль теорії кластерів під час вивчення способів досягнення національної, державної та місцевої (регіональної) конкурентоспроможності в контексті розвитку світової економіки, М. Портер наголошував, що дослідження феномену кластеризації потрібно проводити через оцінку конкурентних переваг. Вивчення конкретних аспектів кластерів або їх типів за галузевою спеціалізацією містить, на думку автора, ряд обмежень, пов'язаних, перш за все, з неможливістю розробки універсальної моделі кластера через складність взаємозв'язків між його елементами та відсутністю єдиного підходу щодо структуризації його меж. Введення М. Портером в науковий обіг моделі для оцінки конкурентних переваг («діамант» М. Портера) дозволило автору представити кластер у вигляді однієї із граней ромбу (взаємопов'язані та допоміжні галузі) і розглядати його як прояв взаємодії складових моделі – чіткої підприємницької стратегії, рухомих сил виробництва, складових попиту, наявності взаємопов'язаних та допоміжних галузей.

Відмітимо, що М. Портер був не єдиний, хто в кінці 90-х років звернувся до ідей кластеризації економіки на різних рівнях її функціонування. Вивчення різних аспектів кластеризації економічних систем проводилось також у працях інших зарубіжних вчених (табл. 1.2). Незважаючи на те, що запропоновані авторами визначення близькі за економічним змістом та підкреслюють зв'язок територіальної і галузевої спорідненості учасників кластерних взаємодій, окремі дослідники підкреслили важливість для функціонування кластерів підтримання високого рівня конкурентних відносин (Бергман Е., Фезер Е.), розвиненої інфраструктури (Еган Т., Розенфельд С.), інноваційної активності учасників об'єднання (Прайс В., Сімміє Дж., Шеннет Д., Якобс Д.).

Таблиця 1.2

Дефініції понять «кластер», які виникли поряд з дослідженнями М. Портера у працях зарубіжних науковців кінця XX століття

Рік	Автор	Визначення	Джерело
1992	Шмітц Х.	Кластер – група підприємств, що належать одному сектору і діють у тісній близькості одне до одного	[284]
1996	Енрайт М.	Регіональний кластер – це промислові групи, члени яких знаходяться в безпосередній близькості один від одного	[278]
1996	Якобс Д.	Кластер – це географічне або просторове поєднання видів економічної діяльності, горизонтальні та вертикальні відносини між галузями промисловості, використання спільних технологій, наявність головного учасника, а також якості мереж фірм та їх кооперації	[281]
1997	Розен-фельд С.	Концентрація підприємств, що отримують синергетичний ефект завдяки їх географічній близькості та взаємозалежності; географічно обмежена концентрація подібних, пов'язаних або доповнюючи видів комерційної діяльності, з активними каналами для ділових угод, комунікацій та діалогу, яка визначає спеціалізовану інфраструктуру, ринки праці та послуг і яка зустрічається із загальними можливостями та загрозами	[282]
1999	Бергман Е., Фезер Е.	Промислові кластери можуть бути визначені в самому загальному вигляді як група комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом конкурентоспроможності кожного члена фірми. Кластери пов'язують разом угоди купівлі-продажу або загальні технології, загальних покупців або канали розподілу, або трудові об'єднання.	[272]
1999	Прайс В.	Кластери – це розвинуті економічні осередки, які сприяють розвиткові галузі шляхом зростання продуктивності, стимулювання інновацій та розвитку конкуренції, сприяння створенню нових підприємств, таким чином, стаючи «сплавом» підприємств та інституцій, які співпрацюють для того, щоб забезпечити підприємствам більший прибуток, порівняно з тим, який вони могли б отримати, працюючи окремо	[153]
1999	Сімміє Дж., Шеннет Д.	Інноваційний кластер – велика кількість пов'язаних індустріальних та/або сервісних компаній, які володіють високим рівнем співробітництва через ланцюг поставок та функціонують при однакових ринкових умовах	[285]
2000	Еган Т.	Кластер – це форма промислової організації, яка залежить від мереж високоспеціалізованих, взаємопов'язаних фірм приватного сектору і закладів суспільного сектору, чия кінцева продукція проникає на ринки за межі центрального регіону	[277]

Можливість широкого практичного використання кластерних інструментів в економіці будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку обумовили, з однієї сторони, багатоманітність та різновекторність підходів до вивчення еволюції поняття «кластер» і дослідження механізмів його ідентифікації, з іншої, потребу у виявленні основних ознак та властивостей кластера.

У вітчизняній та зарубіжній літературі чітко прослідковується тенденція до використання одного з трьох напрямів дослідження еволюційних аспектів кластеризації економічних систем: *перший напрям* базується на аналізі підходів до визначення поняття «кластер», *другий* пов'язаний з виділенням ознак та характерних властивостей кластера, *третій* – пропонує розглядати кластери через призму теорій економічного розвитку. З метою виявлення переваг та недоліків кожного з напрямів проаналізуємо основні технології та очікувані результати, які можна отримати при використанні кожного з досліджень.

Проведений аналіз еволюції підходів до визначення поняття «кластер», наведений у табл. А.1 додатку А, дозволив виділити три основні підходи дослідження, наведені у табл. 1.3.

Прихильники *першого підходу* при вивченні феномену кластеризації погоджуються з класичним розумінням поняття «кластер» згідно вчення М. Портера, та доповнюють його більш глибоким аналізом окремих складових об'єднання, зокрема:

1) дослідженням ознак конкурентоспроможності учасників об'єднання та зростання конкурентних переваг кластера в цілому (Андреєв Ю., Войнаренко М., Грекова Г., Грик Я., Забєлін П., Касимова Г., Міхєєв Ю., Монастирний Є., Фіхтнер О., Хасаєв Г., Яшева Г.);

2) вивченням характеру мережевої взаємодії та способів прояву синергетичного ефекту всередині об'єднання (Асаул А., Афанасьєв М., Єрофєєв П., Мігранян А., Мяснікова Л., Осадчук С., Соколенко С.);

Таблиця 1.3

Еволюція підходів до визначення поняття «кластер»

Підхід	Зміст підходу	Прихильники
Перший	Класичне розуміння поняття «кластер» згідно вчення М. Портера	Портер М., Андреєв Ю., Асаул А., Афанасьєв М., Бикова Т., Брижань І., Войнаренко М., Грекова Г., Грік Я., Дєгтяров П., Єрофєєв П., Забєлін П., Касимова Г., Мігранян А., Міхєєв Ю., Монастирний Є., Мяснікова Л., Осадчук С., Полосін І., Пятінкін С., Соколенко С., Фіхтнер О., Хасаєв Г., Чевганова В., Яшева Г.
Звужений перший	Використання окремих елементів вчення М. Портера	Абуєв М., Баркова О., Безугла В., Блакита Г., Іванов В., Колдаєва Н., Стеченко Д., Шерешева М., Уськова Т., Ялов Д.
Другий	Дослідження окремих видів кластерів	– інноваційний кластер (Антонець В., Варналій З., Гуменюк О., Дворцов В., Єршов А., Єршов С., Медведкін Т., Мінгальова Ж., Монастирний Є., Наколіна Т., Нечаєва Н., Ткачова С., Шейнфельд І.); – галузевий кластер (Андреєв Ю., Беспалов В., Бударов А., Леонтьєв В., Поляков С., Ригалін Д., Співак В.); – туристичний кластер (Музиченко-Козловська О.); – освітній кластер (Грекова Г., Корецький Г., Лапигін Д., Фіхтнер О.); – промисловий (Марков Л.); – регіональний (Андреєв Ю., Барсукова Н., Демченко В., Кудінов А., Лур'є Є., Марков Л., Семьонова Н., Уськова Т.); – технологічний (Євтушенков В., Чайнікова Л., Чайніков В.); – територіальний (Тіхоміров С.); – транскордонний кластер (Мікула Н.).
Третій	Відхід від класичного розуміння кластера та власна інтерпретація його складових	Андріанов А., Болдирєв Н., Буряк А., Вікторов А., Воронов А., Григор'єв Г., Ковальова Ю., Кропельницька С., Круглянко А., Лінцен Л., Рогач О., Родіонова Л., Тарасов С., Третьяк В., Ферова І., Хайруллін Р.

3) аналізом способів використання переваг від територіального розташування учасників та дослідженням впливу функціонування кластеру на економічний розвиток регіону в цілому (Войнаренко М., Дегтярьов П., Полосін В.);

4) визначенням кластеру як форми кооперації та способу формування соціального капіталу економічної системи (Бикова Т., Брижань І., Пятінкін С., Чевганова В.);

5) дослідженням впливу інноваційної політики регіону на процеси інтегративних утворень (Андреєв Ю., Войнаренко М., Міхєєв Ю., Хасаєв Г.).

До класичних визначень поняття «кластер» нами було віднесено також дефініцію, запропоновану для використання у Посібнику з кластерного розвитку, відповідно до якого під кластером розуміють географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, та мають спільні можливості або загрози [152, с. 7]. Ознаками територіальної та галузевої спорідненості учасників об'єднання, вважаємо, володіє також визначення, запропоноване в Європейському меморандумі про кластери: «кластери – це регіональні центри концентрації спеціалізованих компаній та організацій, пов'язані один з другим через багаточисленні канали, які створюють сприятливе середовище для інновацій» [63].

В окрему підгрупу першого напряму у дисертаційній роботі було віднесено ряд дефініцій, які не суперечать вченню М. Портера, проте враховують лише окремі його елементи. Наприклад, у своєму дослідженні Безугла В. мінімізацію видатків у споріднених галузях розглядає як єдине джерело досягнення конкурентних переваг об'єднання [14]. Блакита Г. при аналізі кластерів в системі завдань реструктуризації олійно-жирового комплексу в якості провідної виділяє лише ознаку комплексного використання сировини [19]. Абуєв Н.[2] , Баркова О. [13] та Ялов Д. [267] під кластерами розуміють мережі постачальників, виробників, споживачів,

елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, які взаємопов'язані в процесі створення доданої вартості, тобто автори не враховують ознаки близькості територіального розташування. Незважаючи на те, що в умовах глобалізації національної економіки та зростання ролі інформаційних технологій роль територіального фактору при формуванні кластерів суттєво зменшилась, дана ознака продовжує перебувати серед домінуючих при виявленні характерних ознак об'єднання.

Неповним, на нашу думку, також є підхід Іванова В. та Колдаєвої Н. до визначення кластеру, оскільки вони вводять у дефініцію обмеження щодо формування кластерів лише на базі промислових підприємств та наукових організацій, а також вважають, що метою учасників об'єднання є тільки реалізація конкретних проектів з розробки та випуску високотехнологічної продукції [73]. Спірним можна вважати підхід Стеченка Д., який стверджує, що економічний ефект всередині кластеру досягається лише завдяки науково обґрунтованому відбору його учасників [222], а також Шерешевої М., яка розглядає кластери як «міжорганізаційну мережу галузевого чи міжгалузевого характеру» [258].

Як показано у табл. 1.3, прихильники *другого підходу* щодо визначення поняття «кластер» у своїх дослідженнях акцентують увагу на вивченні окремих видів територіально-галузевих об'єднань. В процесі дослідження нами було виділено дев'ять визначень видів кластерів, які знайшли широке застосування у вітчизняній та зарубіжній науковій економічній думці: інноваційний, галузевий, туристичний, освітній, промисловий, регіональний, технологічний, територіальний та транскордонний.

Враховуючи провідну роль інноваційної складової у формуванні конкурентних переваг територіально-галузевого об'єднання, найбільше дискусій відбувається навколо визначення «інноваційний кластер». На нашу думку, серед проаналізованих дефініцій у табл. А.1 додатку А найбільш повним є визначення, яке запропонував російський вчений Монастирний Є.:

«Інноваційний кластер – це кластер, який сформований на базі або має у своєму складі центри генерації наукових знань, центри генерації бізнес-ідей, центри підготовки висококваліфікованих спеціалістів; випускає продукцію, що володіє довгостроковими конкурентними перевагами; діє на перспективних зростаючих ринках або сприяє формуванню нових ринків збуту» [123, с. 40]. На відміну від інших дослідників, Монастирний Є. пропонує розглядати інноваційний кластер як підсистему регіональної інноваційної системи та наголошує на необхідності вивчення не лише характеру взаємодії між елементами об'єднання, але й зв'язків кластеру з регіональною інноваційною системою [123, с. 41].

Харт Д. для аналізу впливу інноваційних кластерів на розвиток регіональних соціально-економічних систем пропонує розглядати типи взаємозв'язків між учасниками регіональних взаємодій та виділяє чотири типи інноваційних кластерів: пов'язані кластери, нові промислові зони, інноваційне середовище та сусідні кластери [246, с. 9-10].

Враховуючи провідну роль регіональних економік у формуванні національної інноваційної системи, спостерігаємо підвищений інтерес і до визначення дефініції «регіональний кластер», яка у дослідженнях Демченка В. [55], Кудінова А., Лур'є Є., Барсукова Н. [95] та Андреєва Ю. [5] ототожнюється з визначеннями «регіональний інноваційний кластер» і «регіональний науково-технологічний кластер». Так, Демченко В. у своєму дослідженні [55] відмічає, що регіональні інноваційні кластери можна вважати інноваційними системами, тільки меншого масштабу, ніж регіональна інноваційна система. Кудінов А., Лур'є Є. та Барсукова Н. пропонують розглядати регіональні науково-технологічні кластери як організаційну форму регіональних науково-виробничих систем, які створюються на умовах державно-приватного партнерства і спільного використання наукового, освітнього, виробничого, ресурсного, інфраструктурного потенціалу, залучення адміністративних ресурсів з метою освоєння нових технологій та підвищення конкурентоспроможності

регіональної економіки в цілому [95].

Прихильники *третього підходу* до визначення поняття «кластер» відійшли від його класичного розуміння та наводять власну інтерпретацію складових об'єднання. Загальною ознакою віднесення авторів до цієї групи було обрано виключення ними можливості природного утворення кластерів, оскільки переважна більшість дослідників розглядають територіально-галузеві об'єднання як формалізовані структури, для яких характерний чітко визначений перелік учасників та територіально обмежена сфера дії. Наприклад, Воронов А. та Буряк А. відмічають, що «кластер – це впорядкована, відносно стійка сукупність спеціалізованих підприємств, що виготовляють конкурентоспроможну продукцію» [43, с. 16]. На думку Третьяка В.П., кластер потрібно розглядати як «квазіінтегровану структуру, яка складається з юридично незалежних малих підприємств, у яких відсутній контроль над власністю та зберігається контроль над управлінням активами» [238]. Андріанов А. та Лінцен Л. пропонують під кластером розуміти географічно та територіально окреслену концентрацію підприємств з активними каналами діалогу та взаємодії з владними структурами [6, с. 23].

Ряд дослідників, серед яких відмітимо Тарасова С., Вікторова А. [232] та Круглянко А. [94] при визначенні дефініції «кластер» наголошують, що підприємства – учасники територіально-галузевого об'єднання повинні володіти певними ознаками. Наприклад, суперечливим, на нашу думку, є підхід Тарасова С. та Вікторова А., які пропонують під економічними кластерами розуміти об'єднання наукових та проектних організацій, закладів освіти, промислових підприємств, що мають спільні ознаки, які дозволяють віднести ці підприємства та організації до одного сектору або галузі економіки [232]. Не погоджуємось і з визначенням Круглянко А., який ототожнює категорію «регіональне підприємництво» з кластером малого підприємництва, що локалізований у межах окремого регіону і характеризується притаманними лише йому ознаками, специфікою якого є орієнтація на регіональні ринки споживання, сировини, ресурсів тощо [94].

До третього підходу вивчення змісту дефініції «кластер» нами також було віднесено дослідників, які пропонують відійти від традиційного розуміння категорії як різновиду територіально-галузевого об'єднання та розглядати процес кластеризації як результат природних процесів глобалізації національних економік та посилення ролі регіонів у формуванні національного економічного потенціалу. Підтримуємо думку Родіонової Л. та Хайруліна Р., що розвиток кластерів в цілому та його окремих регіональних елементів підпорядковується загальній організації економічних систем і розвивається не інерційно, а відповідно до міжнародних коопераційних стратегій з урахуванням загальнодержавних інтересів [188]. Це твердження підкреслює у своєму дослідженні і Болдирєв Н., який відмічає, що кластер представляє собою спосіб самоорганізації співтовариства в умовах безкомпромісної міжнародної конкуренції, коли знижується значення національних кордонів як економічних регуляторів [28]. Погоджуємось і з висновком Асаула А., Скуматова Є. та Локтєєвої Г., які відмітили, що виступаючи наслідком територіально-галузевого розподілу суспільного відтворення, кластери уособлюють в собі ідеологію мережевого підходу, відображають регіональні, міжрегіональні, національні, а в деяких випадках і міжнаціональні процеси, і є наслідком розподілу виробничих відносин [8, с. 103].

Загалом проведений аналіз еволюції підходів до дефініції поняття «кластер» дозволяє зробити наступні висновки:

1) відсутність в зарубіжній та вітчизняній економічній літературі єдиного універсального визначення дефініції «кластер», яке б могло бути використане для ідентифікації територіально-галузевих об'єднань, пов'язане з багатоаспектним характером прояву процесів кластеризації та неможливістю вироблення чіткого набору інструментів їх формування і функціонування;

2) в науковій літературі процес кластеризації розглядається як форма реалізації конструктивного діалогу влади, бізнесу та інституцій на певній

території, причому означення територіальних меж кластеру не обов'язково співпадає з адміністративним поділом;

3) всі без винятку дослідники питань кластерного розвитку відмічають, що кластери є важливим інструментом збереження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, їх виникнення обумовлено необхідністю захисту національної економіки від впливу світових інтеграційних процесів;

4) спостерігаємо підвищений інтерес до вивчення впливу діяльності кластерів та розвиток регіональної економіки на інноваційних засадах та впровадження концепції регіональних інноваційних кластерів.

Крім аналізу підходів до визначення поняття «кластер», більшого поширення набуває *другий напрям* дослідження еволюційних аспектів кластеризації економічних систем, прихильники якого відійшли від традиційного вивчення змісту дефініції та переконані в необхідності ідентифікації територіально-галузевих об'єднань шляхом виділення ознак та характерних властивостей кластера. Вони вважають, що відсутність чітко визначених ознак кластера ускладнює дослідження процесів їх формування і функціонування та робить неможливим вивчення їх впливу на економіку певної території.

Необхідність виявлення ознак кластера Якобс Д. пов'язує саме з відсутністю єдиного визначення економічної категорії, і пропонує використовувати ключові фактори, які б могли бути використані для ідентифікації кластерних структур на певній території: принцип географічного чи просторового об'єднання в економічні кластери з метою здійснення економічної діяльності; горизонтальні та вертикальні взаємозв'язки між галузями промисловості; використання загальної технології виробництва; наявність «ядра», тобто великого підприємства, дослідницького центру тощо [281].

Додатково до вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків між учасниками кластерного об'єднання С. Розенфельд для означення кластеру

пропонує включати наступні критерії: розмір кластеру, економічна чи стратегічна важливість кластеру, діапазон виготовленої продукції чи наданих послуг. Згідно С. Розенфельду, кластер – це географічно обмежена концентрація подібних, пов'язаних чи додаткових фірм, які володіють активними каналами для ділових угод, розвиненою інфраструктурою, ринком праці та послуг, яка може отримати як вигоду від загальних можливостей, так і загальні ризики [282].

Щека А.А. вважає головною ознакою віднесення підприємства до кластеру спроможність суб'єкта господарювання приймати участь в ланцюгах розподілу кінцевого продукту, який утворюється в об'єднанні [265, с. 48]. Андріанов А. та Лінцен Л. пропонують додатково виділяти наступні характерні ознаки кластерних систем:

– наявність великого підприємства – лідера, який визначає довгострокову господарську, інноваційну та інші стратегії розвитку всієї системи;

– територіальна локалізація основної маси господарюючих суб'єктів – учасників кластерної системи;

– стійкість взаємозв'язків господарюючих суб'єктів – учасників кластерної системи, домінуюче значення цих взаємозв'язків для більшості її учасників;

– довгострокова координація взаємодії системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів і основних систем управління, контролю якості тощо [6, с. 21].

Цихан Т.В. пропонує розрізняти три аспекти дослідження кластерів, кожен з яких підкреслює характерну рису його функціонування:

– регіонально обмежена форма економічної активності всередині споріднених секторів, які зазвичай пов'язані з науковими закладами (науково-дослідними інститутами, університетами тощо);

– вертикально виробничі ланцюги; доволі вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластеру

(наприклад, ланцюг «постачальник – виробник – відповідальний за збут – кінцевий споживач»). До цієї категорії також було віднесено мережі, що формуються навколо головних фірм;

– галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації (наприклад, хімічний кластер) або сукупність секторів на більш високому рівні агрегації (зокрема, агропромисловий кластер) [250].

Визначивши цільову підприємницьку діяльність відмінною рисою кластеру, Пятінкіним С.Ф. та Биковою Т.П. було зведено характерні ознаки кластерів до 12 показників: можливість дослідження та розвитку; високий рівень кваліфікації робочої сили; розвиток трудового потенціалу; близькість постачальників; наявність капіталу; доступ до спеціалізованих послуг; взаємозв'язки з постачальниками обладнання; асоціативні структури; інтенсивність формування мереж; підприємницька енергія; інновації та навчання; колективне бачення та керівництво [162, с. 9-10].

Крім того, на думку дослідників, найбільш розвинені кластери володіють п'ятьма принциповими характеристиками, перші три з яких можна розглядати в якості стартових передумов для формування кластерів:

– наявність конкурентоздатних підприємств;
– наявність в регіоні конкурентних переваг для розвитку кластера;
– географічна концентрація та близькість;
– широкий набір учасників та наявність критичної маси;
– наявність зв'язків та взаємодії між учасниками кластерів [162, с. 10-11].

Погоджуємось з висновком Меньшеніної І.Г. та Капустіної Л.М., які вважають, що перші сім характерних ознак кластерів, запропонованих Пятінкіним С.Ф. та Биковою Т.П., можна вважати зовнішньоекономічними для членів кластера; восьма – асоціативні структури – є інструментом для їх спільної діяльності; всі інші – характеризують інтенсивність формування мережі [115, с. 59].

Водночас Меньшеніна І.Г. та Капустіна Л.М. при проведенні

подальших досліджень пропонують виділяти такі властиві кластерам ключові елементи: географічна концентрація; широкий набір учасників та наявність «критичної маси»; спеціалізація; інноваційність; наявність зв'язків та взаємодії між учасниками кластерів; конкуренція та кооперація; життєвий цикл [115, с. 23].

Проведений аналіз характерних ознак кластеризації економічних систем показав, що незважаючи на кількість показників, які пропонуються різними авторами для оцінки, кожна з систем містить ряд показників, які обов'язково присутні у інших. Це, зокрема, стосується показників, які дозволяють проаналізувати рівень інноваційної активності та сприйняття технологічних розробок кластером, характеризують взаємозв'язки між його учасниками та забезпечують високий рівень конкурентоспроможності системи в цілому.

Неможливість обрання однієї з розглянутих систем показників в якості універсальної пов'язано з тим, що кожна з них містить ряд спірних моментів або може бути доповнена однією чи кількома ознаками. Наприклад, у класифікації ознак Якобса Д. та Розенфельда С., вважаємо, відсутня ознака інноваційної активності об'єднання; Щека А. звужує підхід до аналізу кластера лише вивченням вертикальних зв'язків між учасниками. Не погоджуємось і з Андріановим А. та Лінценом Л., які визначили однією з ознак створення кластерів наявність великого підприємства – лідера, який формує довгострокову господарську, інноваційну та інші стратегії розвитку всієї системи. Як показує практика формування територіально-галузевих об'єднань у зарубіжних країнах, при створенні кластерів вибір лідера залежить, перш за все, від ініціатора кластерного руху (влада, підприємства, громадські організації, ініціативні групи, наукові центри тощо) і взагалі не залежить від розміру підприємств-учасників.

Третій напрям дослідження еволюційних аспектів кластеризації економічних систем пропонує розглядати кластери через призму теорій економічного розвитку. На користь цього підходу свідчить твердження

Клейнера Г.Б., Качалова Р.М. та Нагрудної Н.Б., які відмітили, що за своєю економічною сутністю кластери займають проміжне місце між автономними організаціями, регіональними промисловими комплексами та галузевими альянсами, поєднуючи в собі риси всіх зазначених видів економічних систем. Крім того, кластер несе на собі і відбиток проектних систем, оскільки є результатом свідомих організаційних зусиль осіб, які розглядають процес формування кластера як управлінський проект. Нарешті, в певному сенсі, кластер можна розглядати як процес, оскільки його склад не є постійним та може змінюватись в будь-який момент виробничої діяльності [82, с. 9].

На думку Романової О.А. та Лаврікової Ю.Г., багатоаспектність кластерного розвитку базується на кількох теоретичних підходах. Перша група підходів включає теорії, в яких кластер розглядається як одна з ефективних територіальних форм підвищення конкурентних переваг виробників і включає теорію конкурентних переваг М. Портера, концепцію регіональних кластерів М. Енрайта, теорію промислових районів А. Маршала і італійських промислових округів П. Бекатіні, концепцію поєднання ланцюга доданої вартості і кластерів, концепцію регіону знань.

Другою базовою складовою теорії кластерів є група інституційних теорій, оскільки сам кластер можна розглядати як сучасний інститут, що поєднує систему формалізованих та неформалізованих відносин його учасників між собою та навколишнім середовищем. Синергетичний ефект, що виникає в результаті взаємодії підприємств в межах кластеру, пояснюється в основному економією на трансакційних витратах при отриманні інформації, специфікації прав власності, зниженні витрат обміну тощо (теорія трансакційних витрат Р. Коуза).

Третьою складовою теорій кластерного розвитку Романова О.А. та Лаврікова Ю.Г. вважають еволюційний підхід, відповідно до якого пропонують розглядати розвиток кластеру як популяцію певного виду економічних об’єктів, яка має визначений ареал поширення на території. Інноваційні ознаки кластеру, наявність у його складі малих підприємств, на

думку авторів, дозволяють об'єднанню адаптуватись до змін навколишнього середовища, виживати, підтримувати належний рівень конкуренто-спроможності.

Остання, четверта складова теорій розвитку кластерів, на думку Романової О.А. та Лаврікової Ю.Г., базується на сучасній парадигмі регіонального розвитку, яка включає концепції «регіон – квазікорпорація», «регіон – квазіринок», «регіон – квазідержава» та «регіон – квазісоціум». Одночасно з цим формується парадигма регіонального розвитку, спрямована на посилення інтересів регіону, його самостійності на національному та міжнародному рівнях [190, с. 57].

У своїх дослідженнях Меньшеніна І.Г., Капустіна Л.М. [115, с. 23] та Пятінкін С.Ф., Бикова Т.П. [162, с. 13] відмітили, що на сьогодні експертами описані сім основних характеристик кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї чи іншої кластерної стратегії:

– географічна: побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від місцевих до глобальних;

– горизонтальна: кілька галузей / секторів можуть бути включені в більший кластер;

– вертикальна: в кластерах можуть бути присутні суміжні етапи виробничого процесу, тому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим реалізатором інноваційної діяльності в межах кластеру;

– латеральна: в кластер об'єднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що призводить до нових комбінацій;

– технологічна: сукупність галузей, що використовують одну і ту ж технологію;

– фокусна: кластер підприємств, які зосереджені навколо єдиного центру – підприємства, розгалуженого об'єднання суб'єктів господарювання, науково-дослідного інституту або навчального закладу;

– якість підприємницької мережі [115; 162].

Загалом дослідження кластерних об’єднань підприємницьких структур через призму теорій економічного розвитку показало, що теорія кластерів виникла не спонтанно, а в результаті синтезу багатьох політик економічного розвитку, провідну роль серед яких займають інноваційна, регіональна та промислова політики.

Вважаємо, запропонований підхід до вивчення еволюційних аспектів кластеризації економічних систем через визначення економічного змісту поняття «кластер», виділення його ознак та характерних властивостей, а також аналіз крізь призму теорій економічного розвитку, який узагальнено представлено на рис. Б.1 додатку Б, дозволяє в комплексі сформувати цілісне уявлення про кластер та визначити його роль в інноваційному розвитку економічної системи в цілому незалежно від рівня її агрегування. Обмеження дослідження лише одним з напрямів можливе лише у випадку вивчення окремих аспектів кластерного розвитку, зокрема, використання першого підходу дає змогу отримати загальне уявлення про кластер та склад його учасників, другий підхід дозволяє розробити механізми ідентифікації кластерів на різних рівнях агрегування економіки, третій – сприяє визначенню впливу кластерів на розвиток територіальної системи та дозволяє встановити зв’язок з політикою інноваційного розвитку.

Крім того, незалежно від обраного підходу до вивчення ролі кластерів в забезпеченні інноваційного розвитку економічної системи спостерігаємо підвищений інтерес до виявлення потенціалу регіонів при розробці механізмів ідентифікації кластерних структур. В економічній науці з питань кластерного розвитку чітко визначено, що основи теорії створення та функціонування регіональних кластерів були закладені ще у працях М. Енрайта, проте аналіз праць дослідників дозволяє зробити висновок про неспівпадіння меж проаналізованих регіональних кластерів та кордонів, визначених територіально-адміністративним розподілом.

Звідси, можна зробити висновок, що категорія «регіональний кластер»

виникла як результат практичного використання дефініції «кластер» відносно чітко визначеної територіальної системи. Тому для цілей подальшого дослідження під регіональним кластером розумітимемо механізми співпраці влади, бізнесу та інституцій на певній території, які дозволяють виявити точки економічного зростання регіону та сприяють їх всебічному розвитку.

1.2. Інструментарій формування кластерів в соціально-економічних системах

Багатоманітність підходів до дослідження еволюційних аспектів кластеризації економічних систем обумовили широкий перелік інструментів, які використовуються при вивченні зарубіжного досвіду формування кластерів. Підтримуємо думку Портера М. [148; 149], Сташевської Г. [220], Меньшеніної І., Капустіної Л. [115] та Ускової Т. [157], які пропонують дослідження алгоритму формування територіально-галузевих об'єднань розпочинати з вивчення передумов їх утворення. Наприклад, М. Портер наголошував, що виникнення кластерів на певній території обумовлено, перш за все, історичними передумовами, до яких дослідником було віднесено географічну ознаку, володіння факторами виробництва, рівень розвитку інфраструктури, і які, на його думку, в комплексі дозволяють сформувати конкурентні переваги регіону [148]. Виділяючи територіальну ознаку серед пріоритетних при виявленні передумов формування кластерів, М. Портер водночас відмічав, що їх межі постійно змінюються по мірі появи нових підприємств та галузей, а також реорганізації існуючих. Крім того, розвиток технологій та розширення ринку збуту обумовлює зміну характеру взаємозв'язків між учасниками територіально-галузевого об'єднання та появу нових членів кластера [148].

Закладені М. Портером ідеї були розширені Сташевською Г. при

вивченні головних передумов формування інноваційного кластеру, які, на нашу думку, враховуючи інноваційну складову будь-якого з типів кластерних утворень, в повній мірі можуть бути використані і для виявлення інших видів територіально-галузевих об'єднань:

– наявність малих, середніх та великих підприємств, які спеціалізуються в певній галузі;

– наявність дослідницького центру, який забезпечує фундаментальну наукову базу для інноваційних ідей та проектів;

– наявність освітніх закладів, які б забезпечували підготовку (перепідготовку) висококваліфікованих спеціалістів для підприємств кластеру;

– наявність великого підприємства (підприємств), на базі якого можуть бути апробовані та реалізовані в промисловому масштабі інноваційні ідеї та проекти;

– наявність доцентрових динамік серед потенційних учасників кластеру;

– наявність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках суттєвого попиту на продукцію кластеру;

– орієнтація регіону на реалізацію інноваційних програм та проектів [220, с. 113].

Меньшеніна І. та Капустіна Л. при вивченні алгоритму побудови транспортно-логістичного кластеру виділяють такі передумови формування територіально-галузевих об'єднань: географічна близькість учасників; горизонтальна інтеграція членів кластеру; використання спільного ринку праці; економічна, соціальна та стратегічна значимість об'єднання для регіону; розвиток виробничої та соціальної інфраструктури; наявність довгострокових зв'язків між учасниками [115, с. 127-128].

Як було відмічено у п. 1.1, Пятінкіним С.Ф. та Биковою Т.П. до стартових передумов для формування кластерів було віднесено наявність конкурентоздатних підприємств, конкурентних переваг регіону та

географічну концентрацію і близькість розташування членів територіально-галузевого об’єднання [162, с. 10].

Уськова Т.В. при вивченні зарубіжного досвіду формування кластерів пропонує виділяти наступні передумови для їх поширення:

– наявність сукупності підприємств, які взаємодіють в межах бізнес-процесів, використовують конкурентні переваги території та орієнтовані на сегменти ринку, які динамічно розвиваються;

– наявність значної кількості малих та середніх підприємств, які використовують різноманітні, але з деякими загальними рисами технології та/або спеціалізуються на випуску одного або кількох видів продукції;

– наявність наукових організацій з високою підприємницькою культурою, а також кваліфікованої робочої сили, вільних виробничих приміщень та інфраструктури, необхідних для організації бізнесу;

– наявність добре розвиненої інфраструктури, яка підтримує промисловий розвиток: технопарків, бізнес-інкубаторів, інформаційно-технічних центрів, промислових зон, інноваційно-промислових комплексів, агентств з розвитку субконтрактних відносин;

– наявність сильних торгово-промислових палат та ефективних професійних асоціацій, які надають підприємствам можливість зустрічатися та обмінюватись досвідом;

– атмосфера довіри та творчості, яка є наслідком тих взаємних переваг, якими користуються підприємства, що розташовані на одній території;

– політика регіональних органів влади та управління, спрямована на підтримку та розвиток кластерів [157, с. 162-163].

Без сумніву, в регіоні повинні бути створені передумови для формування кластерів, як це відмічено кожним з дослідників. Крім того, якщо у роботах М. Портера вивчення кластерних передумов в регіоні було пов’язано, перш за все, з наявністю на певній території сукупності природних факторів, то в подальших дослідженнях більше уваги приділяється вивченню потенціалу регіону до реалізації інноваційних програм та проектів, а також

заходів місцевих органів влади зі стимулювання та підтримки прояву кластерних ініціатив.

Вивчення передумов виникнення кластерів в регіоні було покладено в основу при визначенні принципів формування територіально-галузевих об'єднань. Для цілей дисертаційного дослідження розглянемо два підходи до класифікації принципів формування кластерів, які були запропоновані у роботах Нароліної Т.С. [126] і Акінфєєвої Є.В. [3, с. 183-184] та, на нашу думку, найбільш повно дозволяють проаналізувати зарубіжний досвід вивчення організаційних аспектів створення територіально-галузевих об'єднань в регіоні.

Як показано на рис. 1.1, Нароліна Т.С. використала системний підхід до аналізу процесів кластеризації економічних систем та виділила п'ять груп принципів формування кластерів: системні, організаційні, ресурсного забезпечення, цілеспрямованості та такі, що забезпечують державно-приватне партнерство [126]. Перераховані принципи пропонуємо доповнити принципами інноваційної активності кластера та виділити у їх складі спроможність територіально-галузевого об'єднання до:

- акумулювання інноваційних технологій та розробок;
- виробництва інноваційної продукції;
- продукування інновацій;
- стимулювання інноваційних розробок;
- участі у регіональних програмах та проектах інноваційного розвитку;
- розвитку ринку інноваційних технологій.

Відмітимо, що удосконалений системний підхід до класифікації принципів формування кластерів може бути застосований для ідентифікації територіально-галузевих об'єднань незалежно від рівня спеціалізації економічної системи, а також вивчення потенціалу кластеризації регіональної економіки. Водночас запропонований поділ, на нашу думку, не дозволяє проводити вивчення передумов формування певних видів кластерів залежно від виявлених «точок економічного зростання» території.

Рис. 1.1. Удосконалена класифікація принципів формування кластерів

* – доповнено дисертантом

Розв’язання цієї проблеми знайшло відображення в класифікації принципів формування кластерів, яка була розроблена Акінфєєвою Є.В. Так, дослідник пропонує створення і перспективи розвитку кластерів в регіоні розглядати через призму двох груп принципів: загальних, які властиві всім типам та видам кластерів, незалежно від їх галузевої спрямованості, та спеціальних, які враховують галузеву спрямованість існуючого або потенційного кластеру [3, с. 183].

До загальних принципів формування кластерів в регіоні Акінфєєва Є.В. пропонує відносити:

- географічне положення регіону;
- територіально-адміністративний устрій регіону;
- особливості природи та природно-ресурсної бази регіону, їх вплив на умови життя населення;
- склад населення, демографічні та етнокультурні особливості;
- особливості господарства регіону, тобто основні фактори розвитку галузей, проблеми регіону та шляхи їх вирішення [3, с. 184].

Недоліком виділених дослідником загальних принципів формування кластерів вважаємо врахування лише ресурсної складової виникнення територіально-галузевих об'єднань. Водночас погоджуємось з думкою Акінфєєвої Є.В., що спеціальні принципи формування кластерів повинні враховувати галузеву спрямованість реального або потенційного кластеру. Їх перелік може бути встановлений лише за умови чітко визначених підходів до класифікації кластерів.

У табл. В.1 додатку В узагальнено найбільш вживані у зарубіжній та вітчизняній практиці підходи до класифікації кластерів. Для цілей дослідження виділені ознаки класифікації кластерів нами було згруповано за п'ятьма напрямами залежно від:

1) підходів до формування кластерів;

2) ролі держави у формуванні територіально-галузевих об'єднань;

3) структури та внутрішнього потенціалу кластерів;

4) спеціалізації територіально-галузевих об'єднань;

5) підходів до розвитку та функціонування кластерів.

Розглянемо більш детально ознаки класифікації кластерів, які було включено до першого та другого напрямів, оскільки саме вони найбільше впливають на побудову алгоритму формування територіально-галузевих об'єднань.

До першої групи напрямів класифікації кластерів нами було віднесено, перш за все, такі ознаки, як характер та механізми формування територіально-галузевих об'єднань, причому, вважаємо, ці дві ознаки

взаємно доповнюють одна одну. Зокрема, залежно від характеру формування кластерів Владіміров Ю.Л. та Третьяк В.П. зробили висновок про можливість як природного (спонтанного), так і штучного утворення територіально-галузевих об'єднань в економічній системі [38, с. 74], тоді як Меньшеніна І.Г. та Капустіна Л.М. виділяють два механізми формування кластерів – централізовані та ринкові [115, с. 34]. На нашу думку, природне утворення добровільних територіально-галузевих об'єднань можливе лише за умови дії ринкових інструментів на економічний розвиток території, водночас за умови необхідності штучного утворення кластерів більш дієвим є застосування інструментів централізованого впливу. На користь цього твердження Владіміров Ю.Л. та Третьяк В.П. виділяють такі етапи формування штучних кластерів, як агітація та мотивація потенційних учасників, розробка загальної стратегії утворення, пілотний проект кластера, стратегічний проект об'єднання, стадія саморегулювання кластера [38, с. 75].

Карпова Д.П. [77], Татаркін А.І., Лаврікова Ю.Г. [233], Пилипенко І.В. [140] виділяють три підходи до формування кластерів: «знизу-вверх», «зверху-вниз» та «змішаний». Ініціаторами формування кластерів за принципом «знизу-вверх» можуть виступати окремі підприємства, асоціації підприємств, наукові установи, громадські організації та інші інституції регіону. Співробітництво зацікавлених сторін набуває прояву кластерних ініціатив та реалізується у формі переважно галузевих кластерів, які створюються вздовж ланцюга доданої вартості. Формування кластерів за принципом «зверху-вниз» відбувається за ініціативи державних чи регіональних органів влади, які використовують кластерний інструментарій задля виявлення спеціалізації економічної системи. В результаті формуються переважно територіальні кластери, які максимально використовують потенціал регіону та підтримують точки економічного зростання території. Можливе також поєднання першого та другого підходів до формування кластерів, коли ініціативи підприємств чи інституцій регіону знаходять різні форми підтримки серед державних чи регіональних органів влади.

Вивчення досвіду кластеризації економік провідних країн світу дозволило зарубіжним вченим зробити висновок про формування окремих моделей кластерів з чітко виявленими ознаками, які можуть бути використані в процесі їх ідентифікації. У своїх дослідженнях Нєскромна К.Є. [128], Татаркін А.І., Лаврікова Ю.Г. [233] виділяють дві принципово відмінні моделі державної кластерної політики – англосаксонську та континентальну, які, на думку науковців, відрізняються характером та спрямованістю державної участі щодо підтримки кластерних проектів. Зокрема, в англосаксонській моделі розвиток кластерних ініціатив проводиться в межах ринкового саморегулюючого механізму, відповідно, роль держави в цьому процесі полягає, перш за все, у формуванні базових умов для самоорганізації кластерних ініціатив. Континентальна модель кластерного розвитку передбачає проведення активної національної кластерної політики та передбачає реалізацію ініціативних заходів як зі створення кластерів, так і підтримки вже існуючих.

Меньшеніна І.Г., Капустіна Л.М. [115], Пальцев В.В. [136], Пятінкін С.Ф., Бикова Т.П. [72], Міндлін Ю.Б. [119] при оцінці зарубіжного досвіду кластероутворення виділяють європейську, американську та азіатську моделі. Характерні риси європейської моделі кластеризації соціально-економічних систем дослідниками були виділені на основі аналізу поширення кластерних технологій розвитку в економіках таких європейських країн:

– Італії: переважна частка малих та середніх підприємств в економіці країни; концентрація малого і середнього бізнесу за галузевою ознакою на невеликих територіях; державна підтримка традиційних галузей економіки;

– Шотландії: підвищення конкурентоспроможності малих підприємств; зв’язки бізнесу з науковими закладами; зростання майстерності суб’єктів малого бізнесу;

– Німеччини: державна підтримка створення та розвитку кластерів через реалізацію регіональних цільових програм; акцент на підвищення конкурентоспроможності підприємств малого і середнього бізнесу;

інтеграція промисловості та наукових центрів;

– Великобританії: регіональна підтримка традиційних галузей виробництва;

– Данії: формування підприємницьких мереж для підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього бізнесу;

– Франції: за рахунок великої частки підприємств державної форми власності надавалась всебічна державна підтримка проектів кластерного розвитку;

– Фінляндії: розроблена національна стратегія дозволила здійснити перехід від макроекономічного регулювання до промислової та технологічно конкурентної політики, заснованої на кластерному розвитку; підтримка традиційних галузей економіки.

Відмінними рисами американської моделі кластеризації соціально-економічних систем науковці вважають:

– сприяння розвитку регіональних економік;

– використання природного, наукового та інтеграційного потенціалу території;

– продукція кластеру зорієнтована головним чином на експорт або імпортозаміщення;

– розвиток кластеру спрямований на підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі на основі переваг, отриманих за рахунок науково-технічних досягнень та інновацій;

– надання державної підтримки науково-освітнім установам та організаціям, функція держави полягає у розвитку та всебічній законодавчій підтримці науково-технічного партнерства;

– кластерна політика є складовою регіональної промислової, інноваційної, інвестиційної та інших політик.

Особливості формування азіатської моделі кластеризації соціально-економічних систем полягають у селекції технологій для отримання результату у вигляді високої конкурентоспроможності на світовому ринку.

Ця модель орієнтується, в основному, на імпортовані технології та знання, тобто їй властиві нерозвинутість власної системи виробництва знань та інновацій. Як наслідок, досягнення високих конкурентних переваг відбувається за умови обмеженості ресурсів та опираючись на запозичення технологій, і призводить до організованого великомасштабного виробництва, раціонально розміщеного в окремих регіонах [115].

Аналітиками Центру регіональних економічних досліджень економічного факультету Уральського державного університету на основі проведеного огляду міжнародного досвіду організації промислових кластерів було визначено шість найбільш суттєвих критеріїв, які були використані для виділення моделей організації кластерів: ступінь ринкових зв'язків та конкуренції, наявність фірм-лідерів, розвиток малого бізнесу, інновації, інтернаціоналізація, наявність прямих іноземних інвестицій. Характеризуючи рівень розвитку кожного з критеріїв в соціально-економічних системах різних країн, науковим колективом виділено шість моделей кластеризації – італійська, японська, фінська, північноамериканська, індо-китайська та радянська [121, с. 16].

Кожна з моделей організації кластерів включає малі підприємства, водночас найбільший вплив на діяльність об'єднання малий бізнес відіграє в італійській моделі. Велика кількість малих підприємств в кластері обумовлює гнучке та рівноправне співробітництво між його учасниками, дозволяє підтримувати високий рівень міжгалузевої взаємодії та сприяє налагодженню як вертикальних, так і горизонтальних зв'язків. Відмітимо, що в італійській моделі ініціаторами утворення кластерів виступають саме підприємства малого бізнесу, вони формують спеціалізацію об'єднання та використовують природній та інфраструктурних потенціал території. Крім того, членство в кластері не лише дозволяє малим підприємствам захистити регіональні ринки від іноземних товаровиробників, але й самим проводити активну зовнішньоторгову експансію.

Незважаючи на те, що в інших моделях організації кластерів присутня

фірма-лідер, її функції переважно полягають у виготовленні кінцевого продукту, що обумовлює необхідність зосередження навколо великого підприємства множини суб'єктів малого бізнесу, які формують інноваційний потенціал об'єднання (фінська модель), дозволяють підтримувати високий рівень спеціалізації виробництва (японська модель), сприяють високому рівню конкурентних відносин серед постачальників (північноамериканська модель). Крім того, аналіз особливостей організації побудови індокитайської моделі показує, що членство у кластері дозволяє малим підприємствам отримати доступ до світових ринків інноваційної продукції та підвищити потенціал їх конкурентоспроможності на ринку інвестиційних ресурсів [182, с. 79].

Важливу роль у кожній з моделей організації кластерів відіграє характер конкурентних відносин, які можна спостерігати як між учасниками внутрікластерних взаємодій (внутрішня конкуренція), так і з іншими учасниками ринку (зовнішня конкуренція). Найбільший прояв конкурентних відносин спостерігаємо у північноамериканській моделі організації кластеру. Відмітимо, що поведінка учасників територіально-галузевого об'єднання залежно від виду конкуренції суттєво відрізнятиметься. Так, у випадку, коли суб'єктами конкурентних відносин стають учасники внутрікластерних взаємодій, конкуренція перетворюється на рушійну силу та джерело конкурентних переваг об'єднання. Тому координатори кластера (зазвичай, ним стає фірма-лідер або створена громадська організація) повинні стимулювати виникнення внутрікластерної конкуренції задля збереження життєздатності територіально-галузевого об'єднання. З іншої сторони, потрібно пам'ятати, що в процесі ринкових взаємодій кожен з учасників кластера вступає у взаємовідносини з іншими учасниками ринку, і за рахунок цієї взаємодії отримує додаткові джерела конкурентних переваг, які також сприяють підвищенню життєздатності кластерного утворення.

В цілому, проведені дослідження першого напряму класифікації кластерів – залежно від підходів до їх формування, показали, що вибір класифікаційної ознаки, в основному, перебуває у взаємозв'язку з рівнем та

формою державної підтримки кластерних ініціатив. Саме тому, враховуючи провідну роль держави у створенні нових та підтримці розвитку існуючих кластерів, наступна група ознак класифікації кластерів була сформована залежно від ролі владних інституцій у їх утворенні. Наприклад, Дріго М.Ф. [61], Булатова Н.М., Сєлєзнєв Н.С. [34] розглядають три рівні державної підтримки формування кластерів: суттєвий, слабкий та відсутність державної підтримки. Використання інструментів державної підтримки процесів кластеризації економічної системи є доцільним у випадку використання кластерних технологій з метою штучного стимулювання економічного зростання окремих галузей регіональної економіки, водночас за умови природного існування кластерних структур більш раціональним є невтручання владних інституцій в роботу територіально-галузевого об'єднання.

Виходячи з означеного, виникає потреба вивчення ролі державних та місцевих органів влади у реалізації політики кластеризації економічних систем. Валицький Д.А. [36], Меньшеніна І.Г., Капустіна Л.М. [115], Раєвська А.В. [161] пропонують виділяти два підходи до формування кластерів залежно від політики держави – учасника кластера: засновані на дирижистській та на ліберальній політиці, основні відмінності яких узагальнено у табл. 1.4.

Головний принцип ліберальної моделі полягає у тому, що кластери формуються під дією ринкових сил, тому роль регіональних органів влади зводиться лише до того, щоб прибрати бар'єри, які заважають його природному розвитку. Особливості кластерної політики ліберального типу полягають у тому, що регіональні органи влади разом з ініціаторами кластерного руху розробляють та реалізують програми розвитку кластерів, а в ряді випадків – фінансують та підтримують пілотні проекти.

Дирижистська кластерна політика включає в собі комплекс заходів – від вибору пріоритетних кластерів і фінансування проектів з розробки стратегій та програм розвитку кластерів до цільового створення ключових

факторів успіху для формування територіально-галузевих об'єднань (наприклад, створення інфраструктури, центрів нанотехнологій тощо).

Таблиця 1.4

Порівняльний аналіз моделей формування кластерів

Ознаки	Ліберальна модель	Дирижистська модель
Об'єкт впливу	Розвиває кластери, які були сформовані під дією ринкових сил	На державному та регіональному рівнях визначаються галузеві та регіональні пріоритети, а також кластери, які планується формувати
Роль регіональних органів влади у формуванні інфраструктури кластера	Місцеві органи влади дуже рідко приймають участь у формуванні інфраструктури для розвитку кластерів	Цілеспрямовано формується інфраструктура для пріоритетних кластерів: філіали університетів, інноваційні центри, науково-дослідні інститути, фінансові установи, шляхи тощо
Напрям державної політики	Держава створює стимули для регіональних органів влади, на яких лежить вся відповідальність за розвиток існуючих та формування потенційних кластерів	Регіон для створення кластеру, а також обсяг його фінансування визначаються державою з урахуванням думки та/або пропозицій регіональних органів влади
Країни, у яких модель є пріоритетною	США, Великобританія, Австралія, Канада	Японія, Франція, Республіка Корея, Швеція, Фінляндія, Словенія

В цілому, державі не обов'язково реалізовувати одну модель кластерної політики з формування кластерів в країні. Залежно від рівня економічного розвитку галузі та важливості проведення державної політики з ініціювання створення кластерів на тій чи іншій території можливе використання одночасно двох моделей. Вважаємо, реалізація принципів ліберальної кластерної політики більш характерна для існуючих кластерів, тоді як інструменти дирижистської моделі повинні використовуватись при

формуванні кластерів в галузях з низьким рівнем кластеризації, розвиток яких важливий для економіки регіону чи країни в цілому.

Валицький Д.А. [36], Романова Є.В. [189, с. 91] Уськова Т.В. [157, с. 157] залежно від рівня державної підтримки формування кластерів в регіоні виділяють такі типи кластерної політики:

1. Каталітична кластерна політика: владні інституції виступають каталізатором процесів кластеризації, влада сприяє налагодженню конструктивного діалогу зацікавлених сторін (наприклад, приватних підприємств та дослідницьких організацій), але забезпечує обмежену фінансову підтримку проекту.

2. Підтримуюча кластерна політика: каталітична функція держави доповнюється її інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг та маркетинг для стимулювання розвитку кластерів.

3. Директивна кластерна політика: підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, спрямованих на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів.

4. Інтервенціоністська кластерна політика: уряд поряд з виконанням своєї директивної функції переймає у приватного сектору відповідальність за прийняття рішення про подальший розвиток кластерів та за допомогою трансфертів, субсидій, обмежень або регулювання, а також активного контролю над підприємствами – членами об’єднання формує його спеціалізацію.

Аналіз більш ніж 160 регіональних кластерів, виділених М. Енрайтом, показав, що в 40% регіональні та місцеві органи влади проводять по відношенню до них підтримуючу політику, в 20% дії уряду обмежуються каталітичною кластерної політикою, в 5% регіональних кластерів проводиться директивна політика, і лише 2% підпадають під вплив інтервенціоністської кластерної політики. При цьому обсяги фінансування зростають в послідовності від підтримуючої, каталітичної, директивної – до максимальних обсягів при проведенні інтервенціоністської кластерної

політики [189, с. 91].

Практика створення та функціонування кластерів в країнах СНД дозволила нам доповнити розглянутий перелік ще трьома типами кластерної політики:

1. Інноваційна кластерна політика: здійснюваний державними чи регіональними органами влади комплекс заходів спрямований на виявлення існуючих або потенційних точок зростання вітчизняної економіки з метою усесторонньої підтримки їх розвитку. Як правило, до них відносяться високотехнологічні галузі, які потребують інновацій та при активній державній підтримці формують спеціалізацію регіональної економічної системи. Вони спроможні забезпечити економічне відродження регіону на якісно новому рівні, де перевага віддається конструктивним формам співробітництва з бізнесом та інституціями.

2. Лобістська кластерна політика: держава або регіональні органи влади лобіюють певні інтереси в окремих галузях економіки, які в умовах ринкової економіки не спроможні самостійно утримати високий рівень конкуренції та потребують державного захисту. В суспільстві такі галузі відносять до соціально орієнтованих, вони характеризуються високим споживчим попитом, проте низькою рентабельністю та, відповідно, невисокою інвестиційною привабливістю зі сторони приватних інвестицій.

3. Незалежна ініціативна кластерна політика: державні або регіональні органи влади підтримують ініціативу громадських чи інших організацій, особливо не втручаючись та не фінансуючи процеси, пов’язані з створенням та функціонуванням кластерів. Така політика властива як природним, так і штучно створеним кластерам за умови, що підприємства кластеру володіють високим фінансовим потенціалом, сильною конкурентною позицією на ринку і в регіоні існують ініціативні групи з числа підприємців чи громадських організацій, які представляють інтереси об’єднання на регіональному та національному рівнях. Основна перевага створення та підтримки функціонування таких кластерів полягає у можливості отримання додаткових

конкурентних переваг регіону за рахунок виникнення синергетичного ефекту в результаті внутрікластерних взаємодій [192, с. 198].

В цілому, проведений аналіз класифікаційних підходів до формування кластерів дозволив виявити ще один проблемний аспект дослідження, пов'язаний з ініціаторами створення кластера та формуванням ядра в об'єднанні. Важливість порушеної проблеми полягає в тому, що не у всіх випадках ініціатор виникнення кластера може одночасно виступати і ядром територіально-галузевого об'єднання. Тому, вважаємо, класифікаційні підходи до формування кластерів повинні бути доповнені групуванням кластерів залежно від ініціатора створення об'єднання та складу учасників, які здатні сформувати ядро інноваційної структури.

У дослідженні [172] нами було обґрунтовано, що в ролі фасилітатора (ініціатора) створення кластерів незалежно від виду територіально-галузевого об'єднання може виступати кожен з учасників об'єднання – суб'єкти підприємницької діяльності, представники місцевих органів влади, наукових установ, громадських організацій, інших інституційних утворень регіону. Водночас підтримуємо думку Бородіної М.А., що незалежно від ініціатора створення кластера його ядро у більшості випадків формується з одного чи кількох незалежних підприємств, в промислових регіонах – зазвичай промислових підприємств, основні функції яких полягають у виробництві конкурентоспроможної продукції як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках, створенні нових робочих місць та формуванні бюджетів різних рівнів [30].

У монографії під науковою редакцією Внукової Н.М. запропоновано розрізняти поняття «ядро кластера» та «кластерна група» [131]. Так, на думку науковців, ядром кластера може виступати як велике підприємство, лідер своєї галузі, продукція якого користується попитом та є конкурентоспроможною, так і об'єднання дрібних та середніх підприємств з аналогічними характеристиками продукту. У результаті аналізу економічної літератури авторами було виділено основні властивості, якими має

характеризуватися підприємство – потенційне ядро кластера:

1) відповідність напрямку діяльності підприємства державним пріоритетам розвитку;

2) наявність стійких економічних зв'язків з іншими підприємствами регіону, територіальна близькість з потенційними партнерами;

3) наукомісткість, інноваційність виробництва;

4) експортноорієнтованість;

5) наявність в регіоні необхідної наукової та фінансової інфраструктури;

6) стійкий фінансовий стан;

7) значимість підприємства в економіці (частка ринку, розмір активів тощо) [131, с. 46].

Визначення ядра кластера та потенційних учасників супроводжується формуванням ядерної групи зі створення кластера. Ядерна група – це склад зацікавлених у створенні кластера фахівців з боку потенційних учасників кластера та інших фахівців, які мають відповідні компетенції з кластерного менеджменту. У складі ядерної групи особливе місце займає фасилітатор (представник ядра кластера), оскільки саме він повинен визначити групу найбільш зацікавлених сторін та їх представників, оскільки на початковій стадії дуже важко долучитися до кластерної ініціативи [131, с. 51].

Відмітимо, що коли маємо справу з регіональним чи національним кластером, мова йде лише про формування одноядерного кластера. Водночас при дослідженні особливостей побудови транскордонних територіально-галузевих об'єднань Мікула Н.А. виділила дві форми мережевої організації виробництва: монополярний та біполярний транскордонні кластери [166]. Справді, для біполярних транскордонних кластерів властива наявність двох ядер – координуючих центрів об'єднання по різні боки кордону.

Узагальнений підхід до вивчення інструментарію формування кластерів в соціально-економічних системах представлено на рис. Г.1 додатку Г. Загалом, проведені дослідження показали, що вивчення передумов виникнення кластерів на будь-якому етапі розвитку соціально-економічних

систем повинно супроводжуватись, перш за все, оцінкою принципів формування територіально-галузевих об’єднань. У процесі дослідження було запропоновано доповнити одну із проаналізованих груп принципів інноваційною складовою, яка, на нашу думку, присутня в кожному з видів кластерів. Прийшовши до висновку щодо звуженості та обмеженості застосування розглянутих груп принципів, у роботі узагальнено найбільш використовувані у зарубіжній та вітчизняній практиці підходи до класифікації кластерів, та проведено детальний аналіз класифікаційних ознак, які найбільше впливають на побудову алгоритму формування територіально-галузевих об’єднань. Доповнення їх двома, на нашу думку, важливими для цілей дослідження ознаками, дозволило забезпечити більш ґрунтовний аналіз інструментарію формування кластерів та передумов їх виникнення в соціально-економічних системах.

1.3. Складові механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу

Використання кластерного підходу при визначенні інноваційних складових підвищення конкурентоспроможності соціально-економічних систем будь-якого рівня розвитку обумовило підвищення інтересу серед науковців до дослідження механізмів формування кластерів у розвинених країнах світу. Оскільки, як показує досвід, ці країни першими стали на шлях кластеризації, та активно продовжують використовувати кластерний інструментарій для примноження конкурентних переваг окремих територій, вивчення механізмів формування мережевих об’єднань на кластерній основі дозволить сформувати перелік більш дієвих рекомендацій та пропозицій для країн, які сьогодні перебувають на етапі становлення кластерної моделі соціально-економічного зростання.

У параграфі 1.2 дисертаційної роботи при дослідженні

інструментарію формування кластерів та передумов їх виникнення в соціально-економічних системах нами було проаналізовано найбільш поширені у світовій практиці моделі формування кластерів. Їх дослідження дозволило провести оцінку масштабів кластеризації розвинених країн, та виявити спільні риси, які свідчать про поширення тієї чи іншої кластерної моделі.

Виявлення та використання подібних ознак для виділення моделей кластеризації соціально-економічних систем свідчить, перш за все, про можливість структуризації та типологізації підходів, які допомагають вивчити багатогранність функціонування кластерів, та встановити особливості форм їх прояву на територіях з різним рівнем соціально-економічного розвитку. У працях інших вітчизняних та зарубіжних науковців спостерігаємо також виділення додаткових ознак, які дозволяють доповнити існуючі моделі з урахуванням нових тенденцій поведінки суб'єктів внутрікластерних взаємодій. Наприклад, Дєжина І. Г. аналізує зарубіжний досвід формування кластерів крізь призму їх взаємозв'язку з технологічними платформами [54]. Науковець відмічає, що на відміну від технологічних платформ, де існує визнана і яка довела свою ефективність «європейська модель», кластерні ініціативи, як показує огляд зарубіжних практик, доволі різноманітні, тому говорити про адаптацію зарубіжного досвіду як деякої абстрактної категорії було б неправильним. Кластери багатоманітні, тому доцільність адаптації зарубіжного досвіду буде залежати від того, які цілі переслідуються, вирішення яких проблем передбачається та які довгострокові ефекти очікуються [54, с. 49]. Селективність вибору окремих елементів зарубіжного кластерного інструментарію Дєжина І. Г. розглядає на прикладі відбору інноваційних кластерних проектів у Росії, які сьогодні перебувають під державним субсидуванням. Зарубіжний досвід був використаний в частині процедур проведення оцінки та складу критеріїв, за якими проводився відбір проектів. В результаті після першого етапу було відібрано 37 проектів, які в подальшому розглядались протягом двох місяців

на засіданнях Робочої групи, сформованої для вибору інноваційних кластерів. Як наслідок, були схвалені 25 проектів розвитку територіальних кластерів, 14 з яких отримали право на державне субсидування [54, с. 51].

Дєжиною І. Г. також було виділено ряд параметрів, за якими чітко можна прослідкувати наявність суттєвих відмінностей у формуванні російських кластерів від зарубіжних аналогів:

– по-перше, цілі підтримки кластерів. В Росії головна ідея полягає в інноваційному розвитку, тому в останні роки спостерігається активне залучення в кластери організацій, які здійснюють НДДКР, – ВУЗи та наукові інститути. Натомість зарубіжний досвід демонструє більшу диференціацію можливих цілей, в тому числі реструктуризацію високотехнологічних галузей, підвищення конкурентоспроможності окремих секторів економіки та ін., проте в будь-якому випадку перелік цілей та вирішуваних проблем формулюється більш вузько та конкретно, ніж в ініціативі по розвитку російських кластерів;

– по-друге, в російських програмах по підтримці кластерних ініціатив акцент зроблено на вирішенні проблем великих підприємств, при цьому малий бізнес включений лише фрагментарно та практично не приймає участі в управлінні кластерами. Зарубіжний досвід свідчить про однакову увагу до підприємств малого, середнього та великого бізнесу при розробці кластерних стратегій територіального розвитку;

– по-третє, за кордоном тривалість підтримки кластерів складає 7–8 років, тоді як в Росії можна орієнтовно говорити про 5-річну програму підтримки, проте перший рік фактично був використаний на відбір кластерних ініціатив, і їх підтримка не була розпочата;

– по-четверте, підтримка центрів кластерного розвитку – за кордоном членські внески відіграють велике значення, оскільки відображають зацікавленість учасників до об’єднання в кластері. В Росії, за прогнозами дослідників, в найближчий час не можна розраховувати на таку підтримку кластерних утворень [54, с. 51].

Куценко Є.С. при дослідженні моделей кластеризації соціально-економічних систем використовує рівень інфраструктурного забезпечення мережевих перетворень, зокрема, аналізує діяльність центрів кластерного розвитку та аналогічних організацій [101]. За результатами дослідження науковець прийшов до висновку, що характеристики організацій, які реалізують кластерну політику, практично не піддаються узагальненню. Будь-яка конкретна інституційна реалізація цього органу специфічна не лише для кожної країни, але й для кожного регіону. Разом з тим, Куценку Є. С. вдалося виділити три найважливіші відмінності зарубіжного (перш за все, європейського) досвіду реалізації системи інституційного забезпечення кластерної політики від російських аналогів. Перша відмінна риса центрів кластерного розвитку полягає у виключній їх спеціалізації на формуванні та розвитку кластерів. За кордоном, як правило, ці функції належать до числа завдань організацій з більш ширшим спектром завдань, зокрема, які діють в сфері підтримки підприємництва, стимулювання інноваційної діяльності, реалізації інфраструктурних проектів, підтримки експорту, розвитку туризму, освітньої підтримки та ін. [101]. Дослідження кластерних політик 31 європейських країн, проведене компанією Oxford Research AS, дозволило ідентифікувати 75 національних агентств, які займаються проблемами кластерного розвитку, причому з них лише 3 розглядають кластерну політику у якості свого єдиного завдання [275, с. 20-21].

Друга відмінна риса функціонування, перш за все, європейських центрів кластерного розвитку полягає в тому, що за кордоном існує доволі велика кількість прикладів, коли держава передає приватним організаціям частину функцій, пов’язаних з підтримкою кластерів. Зазвичай, мова йде про інфраструктурні функції: кооперація, обмін досвідом, навчання кластерних менеджерів, інформаційна підтримка кластерних ініціатив, розвиток мереж кластерів, просування та представництво кластерів на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Подібні функції, наприклад, реалізовує підтримувана державою Асоціація французьких кластерів –

«France Clusters (CDIF)», яка співробітничає з понад 100 кластерами зі всіх регіонів Франції, а також датська організація REG X – The Danish Cluster Academy, яка спеціалізується на навчанні та підвищенні компетенцій датських компаній у сферах науково-дослідницької активності, обміну знаннями та досвідом, формуванням мереж та кластерів [101].

Третя особливість європейської кластерної політики, на думку Куценко Є. С., та її відмінність від російської практики, полягає в тому, що кластери в країнах ЄС підтримуються багатьма державними та квазі-державними структурами. Саме цим пояснюється відсутність в європейських країнах центру кластерного розвитку як такого, є лише організації, які, поряд з виконанням інших функцій, координують роботу установ, що реалізують кластерні програми [101]. Наприклад, в дослідженні досвіду кластеризації 31 європейської країни, проведеному Oxford Research AS, у 21 країні кількість таких організацій обмежується трьома; найбільшу кількість організацій з кластерного розвитку мають Ісландія (7) та Фінляндія (8) [275, с. 20].

Серед організацій, які реалізують кластерну політику в європейських країнах, потрібно окремо виділити дві організації, які на наднаціональному рівні надають інформаційну, освітню, консультаційну, а також маркетингову підтримку сформованим в регіонах кластерам:

– Europe INNOVA – починаючи з 2009 року, діяльність організації була зосереджена навколо трьох європейських інноваційних платформ та забезпечувала вирішення питань, пов’язаних з наданням наукомістких послуг, співробітництва на кластерній основі та реалізації еко-інноваційних проектів. Під кожну інноваційну платформу державно-приватними партнерствами були розроблені та випробувані нові інноваційні продукти з підтримки малого та середнього бізнесу [280];

– Center for Strategy and Competitiveness (Стокгольмська школа економіки) – зосереджений на реалізації п’яти дослідницьких напрямів: стратегії, міжнародного бізнесу, мережевої економіки знань, кластерів та конкурентоспроможності. Center for Strategy and Competitiveness (далі – CSC)

управляє European Cluster Observatory та координує проект Europe INNOVA Cluster Mapping. Також CSC приймає участь у реалізації проекту CLUSNET – є координатором десяти міст, які формують свою кластерну політику. CSC є партнером Інституту Глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, готує інформацію про Швейцарію для Звіту з глобальної конкурентоспроможності, який щорічно публікує Всесвітній економічний форум в Женеві [271].

Кожна з цих організацій створили на європейському просторі ряд організаційних структур, які покликані сприяти утвердженню європейської кластерної моделі інноваційного розвитку. Наприклад, за підтримки Europe INNOVA створені та успішно функціонують European Cluster Alliance та Cluster Innovation Platform. Діяльність European Cluster Alliance спрямована на розвиток кооперації та обмін кращими практиками між суб'єктами, які реалізують кластерну політику в різних країнах: представниками національних, регіональних органів влади, неурядових організацій та структур, які спеціалізуються на розвитку кластерів. Cluster Innovation Platform забезпечує розвиток транскордонного співробітництва між організаціями, які сприяють формуванню кластерів та апробації нових інструментів стимулювання інноваційної активності підприємств - учасників об'єднання. При цьому головний акцент здійснено на підтримці суб'єктів малого та середнього бізнесу, які працюють у сфері екоінновацій та біотехнологій [101].

Center for Strategy and Competitiveness здійснює керівництво Європейською кластерною обсерваторією (European Cluster Observatory), яка представляє собою Інтернет-платформу, що забезпечує єдиний доступ до інформації та аналізу кластерів і кластерної політики в Європі. Створена у 2007 році, сьогодні European Cluster Observatory пропонує такі інструменти для проведення кластерних досліджень:

– картування кластерів (cluster mapping) – інструмент надає доступ до статистичних даних щодо наявних та потенційних кластерів у різних

регіонах Європи. Статистична інформація базується на аналізі географічної концентрації різних галузей промисловості та показників економічної ефективності. Користувачі Cluster Mapping можуть отримати доступ до даних кластерного розвитку окремих секторів економіки та регіонів в цілому, або використовувати спеціальні визначення, які будуть додані поступово до інструменту відображення. Користувачі також можуть застосовувати свої власні індивідуальні регіональні визначення;

– кластерний календар (cluster calendar) – користувачі можуть розміщувати інформацію про події, які на їхню думку, сприятимуть кластерному розвитку Європи, – конференції, семінари, симпозіуми;

– кластерна кімната (cluster classroom) – пропонує відео та інші навчальні матеріали , які дають введення в кластерний розвиток і основи кластерної політики;

– кластер WIKI (cluster wiki) – вікі-сторінки надають інформацію про регіони, сектори економіки, організації та бізнес-мережі, які реалізують кластерну політику, через взаємозв’язок з відповідними документами та анонсами подій. Користувачі сприяють наповненню вікі-сторінок шляхом завантаження відповідних документів та їх взаємоув’язування з відповідних регіоном чи сектором економіки;

– кластерна бібліотека (cluster library) є європейським депозитарієм для всіх видів документів з питань кластерного розвитку. Користувачі можуть переглядати і шукати політичні доповіді з питань кластеризації соціально-економічних систем, звітів галузевих кластерів, регіональних доповідей з питань кластерного розвитку. Користувачі також можуть додати свій внесок у бібліотеку. Система підписки дозволяє користувачам отримувати повідомлення, коли відповідні документи або події були створені [289].

В цілому, проведені дослідження показують, що в європейських країнах сформована система комплексної підтримки кластерного розвитку, в першу чергу, за рахунок злагодженої системи координації та інфраструктурної

підтримки кластерів з боку центрів кластерного розвитку (чи інших організацій, які своєю діяльністю реалізують кластерну політику). Відмітимо, що саме за ініціативи працівників Європейської кластерної обсерваторії протягом квітня-липня 2012 року було проведене Глобальне дослідження кластерних ініціатив (Global Cluster Initiative Survey) [279]. Питання анкети були складені таким чином, щоб прослідкувати еволюцію кластерного середовища та визначити механізми управління кластерним розвитком у різних країнах світу. Ряд питань, наведених в анкеті, на наш погляд, є особливо цікавими та дозволяють зробити змістовні висновки щодо механізмів формування кластерів у розвинених країнах світу. Так, на питання «За чиєї ініціативи був сформований Ваш кластер?» 39 % респондентів відповіли, що за ініціативи приватного сектору, 36 % – визначальними назвали державні та регіональні програми, 25 % респондентів вибрали «інші» в якості відповіді на це питання. Інтерв'юери залишили багато цікавих зауважень щодо ініціатора кластерних ініціатив у їхніх державах. Так, багато респондентів вказали, що кластерна ініціатива розпочалася як результат державно-приватного партнерства або як приватна ініціатива, яка виросла в суспільній програмі; у багатьох відповідях також підкреслювалась роль некомерційних організацій та наукових кіл.

Що стосується можливих обмежень членства в кластері, то 52 % опитаних відмітили їх відсутність, в 11 % досліджених кластерів перешкоди були встановлені для іноземних компаній, у 9 % – обмежена участь фізичних осіб, в 4 % – для великих підприємств. На питання «Чи мають Ваші кластери офіційних членів?» 73 % респондентів дали позитивну відповідь та зазначили, що кількість їх учасників коливаються в межах від 100 до 200 підприємств. Крім того, для 66 % досліджених кластерів членство в організації є безкоштовним. У табл. 1.5 проілюстровано результати відповідей респондентів на питання «На виконанні яких завдань зосереджувався Ваш кластер протягом останніх трьох років?» [279].

Таблиця 1.5

Результати відповідей респондентів на питання «На виконанні яких завдань зосереджувався Ваш кластер протягом останніх трьох років?»

Напрям роботи кластера	Не проводиться	Низький пріоритет	Середній пріоритет	Високий пріоритет
НДДКР, просування інновацій	17	37	88	204
Залучення та безпечне використання людських ресурсів (наприклад, студентів, робітників, інженерів, управлінського персоналу)	39	79	126	100
Модернізація існуючих людських ресурсів (наприклад, навчання, перекваліфікація)	33	70	123	121
Сприяння експорту підприємств – учасників	52	68	103	122
Зростання потенціалу кластеру та сприяння залученню інвестицій (наприклад, шляхом створення бізнес-інкубаторів, залучення прямих іноземних інвестицій, стимулювання інноваційного підприємництва)	25	70	124	128
Розвиток виробничо-збутових мереж (наприклад, шляхом модернізації мережі постачальників)	40	84	117	108
Стимулювання спільних закупівель	123	105	80	21
Лобіювання в уряді проектів, які сприятимуть поліпшенню ділового середовища (наприклад, інноваційної інфраструктури)	29	52	118	148
Побудова стратегій та бачення (наприклад, позиціонування на ринку, побудова технологічних карт)	9	34	108	203
Розробка механізмів ідентифікації кластера (наприклад, побудова бренду кластеру)	4	28	100	222

Як бачимо, під високим пріоритетом розвитку кластерів різних країн продовжують залишатись питання НДДКР, просування інновацій, побудова стратегій розвитку кластера, розробка механізмів ідентифікації територіально-галузевих об'єднань.

Завершуючи аналіз Global Cluster Initiative Survey 2012, для цілей дослідження розглянемо питання «Яким типам співробітництва надається першочергова підтримка у Вашому кластері?». Так, респондентами було визначено високий пріоритет таким типам співробітництва, як співпраця всередині кластера, а також між підприємствами – членами кластера та дослідницькими організаціями регіону; середній пріоритет – між сферою бізнесу та освітніми установами регіону, а також між суб'єктами господарювання та громадськими інституціями; низький пріоритет – співпраці з фінансовими інститутами, світовими ринками та виробничо-збутовими мережами [279].

В цілому, проведені дослідження показують, що зарубіжна практика володіє доволі широким набором інструментів, які дозволяють моделювати різноманітні типи кластерної політики. На відміну від інших організаційних форм інноваційного розвитку, які сьогодні активно використовуються для підвищення конкурентоспроможності окремих територій (наприклад, інноваційні платформи, підприємницькі мережі та ін.), та можуть бути означені в уніфікованих моделях їх виникнення та функціонування, сучасні кластери в загальному вигляді не можна представити у вигляді окремих моделей.

Не применшуючи значення проведених досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, які спрямовані на виявлення спільних ознак та механізмів формування територіально-галузевих об'єднань в різних країнах світу, більш доречним сьогодні вважаємо необхідність розробки моделей формування окремих видів кластерів незалежно від країни чи регіону їх розташування. Відмітимо, що даний напрям досліджень не є новим у кластерній теорії та в останні активно використовується науковцями при

виявленні, перш за все, галузевих переваг від формування територіально-галузевих об’єднань. Наприклад, світова практика володіє доволі широким інструментарієм, який дозволяє визначити специфіку та побудувати моделі формування інноваційних кластерів. Так, у дослідженнях Д. А. Харта визначено чотири типи інноваційних кластерів (пов’язані кластери, нові промислові зони, інноваційне середовище, сусідні кластери) та розроблено моделі їх формування [246]. Трофімовою О. М., провівши класифікацію форм просторової організації виробництва, було побудовано модель інноваційного кластеру в старопромисловому районі та визначено загальний алгоритм його функціонування [239]. Аналогічно у працях вітчизняних та зарубіжних науковців зустрічаємо ряд досліджень щодо розробки моделей формування транскордонних кластерів, а також промислових кластерів по окремих галузях (машинобудівний, будівельний, агропромисловий, хімічний та ін.). Наприклад, даний підхід був застосований Войнаренком М. П. при дослідженні передумов поширення кластерної форми організації виробництва в Україні. Науковцем у роботі [41] було виділено та проаналізовано механізми формування шести типів кластерів: будівельного, машинобудівного, харчового, у легкій промисловості, туристичного та транскордонного. Тобто, як бачимо, сьогодні недоречним є виділення нових моделей кластеризації соціально-економічних систем за ознакою країни чи регіону: за рахунок можливості використання різноманітного набору інструментів для побудови окремих видів кластерів більш доцільним є виділення у якості провідних галузевих ознак при моделюванні алгоритмів формування та функціонування територіально-галузевих об’єднань.

При вивченні моделей та механізмів формування кластерів важливим продовжує залишатись питання вибору організаційно-правових форм управління кластерами. Відсутність затвердженого на законодавчому рівні більшості країн світу визначення терміну «кластер» обумовлює необхідність набуття територіально-галузевим об’єднанням властивих національній економіці організаційно-правових форм. Наприклад, у Польщі найчастіше

члени кластерів об’єднуються в асоціації – некомерційні партнерства (майже половина існуючих кластерів) та консорціуми (більше 10 %). Переважна частина решти кластерів діють на основі цивільно-правових договорів (угоди про партнерства, неформальний союз та ін.). дуже рідкі випадки створення кластерів у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, фонду, господарської палати. Зазначені суб’єкти виступають у якості координаторів кластерів, в тому числі є отримувачами державних субсидій. Асоціації можуть бути координаторами, якщо вони, в розумінні польського права, є не простими (stowarzyszenia zwykłe), а зареєстрованими асоціаціями (stowarzyszenia rejestrowe), тобто на відміну від простих асоціацій мають статус юридичної особи [259].

У Концепції формування і розвитку інноваційно-промислових кластерів в Республіці Білорусь, затвердженій постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь № 27 від 16.01.2014 року, визначено, що в даний час законодавство країни дозволяє забезпечити формування кластерів у двох організаційних формах:

– по-перше, укладення між учасниками кластеру договору простого товариства (договору про спільну діяльність), в рамках якого здійснюватиметься скоординована діяльність в інтересах всіх учасників кластеру за такими напрямками: проведення маркетингових досліджень, організація та проведення спільних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та інноваційних проектів, реалізація інформаційно-освітніх та рекламних заходів, організація спільного будівництва та (або) експлуатації об’єктів та ін. При цьому зі складу керівників учасників формується Рада кластеру, проте спеціальний апарат, який виконує функції центру кластерного розвитку, не створюється;

– по-друге, створення учасниками кластеру крім Ради кластеру також окремої юридичної особи або ж покладання функцій на діючу, яка виступатиме організацією кластерного розвитку. При цьому не виключено, що організація кластерного розвитку може створюватись у формі

господарського товариства [87].

Російська практика також демонструє приклади формування дієвих інноваційно-промислових кластерів через застосування такого інструменту, як угоди про співпрацю та створення кластерів. Наприклад, саме за такого принципу були створені та успішно функціонують Поволзький автомобільний кластер, Суднобудівельний кластер у Санкт-Петербурзі, Автомобільний кластер в Калінінграді, ІТ-кластер в Пермі та ін.

На думку Рутко Д.Ф., для вивчення організаційного підґрунтя виникнення кластерів необхідно чітко розрізняти організаційно-економічні та організаційно-правові форми інтеграції. Так, організаційно-економічна форма інтеграції представляє собою стійкий спосіб організації взаємодії суб'єктів господарювання, який обумовлений рівнем розвитку організаційно-економічних відносин. Організаційно-економічні форми інтеграції відображають її економічний зміст, виробничі, маркетингові, фінансові та інші відносини, що виникають в інтегрованій структурі. Організаційно-правова форма інтеграції визначає правовий статус взаємодії, права власності та інші правові аспекти організації та функціонування інтегрованої структури. Так, наприклад, концерн відображає економічний зміст інтеграції, а холдингові компанії, фінансово-промислові групи є організаційно-правовими формами виразу цього змісту. Саме тому аналіз організаційно-правових форм інтеграції доцільно проводити по відношенню до конкретної ситуації чи до окремої країни, що обумовлено існуючими відмінностями в законодавстві різних країн [191].

Як було відмічено вище, такі відносно нові форми інтеграційної взаємодії, як кластер чи стратегічний альянс, взагалі не знайшли правового відображення в законодавстві більшості країн. Проте, як справедливо відмічає Владімірова І., незважаючи на відсутність в цивільному праві більшості країн вищезазначених назв організаційних форм інтеграції компаній, для позначення конкретної юридичної особи всі ці форми об'єднань фактично мають місце. У кожному окремому випадку інтеграція

компаній, яка підпадає під сформульовані у вітчизняному законодавстві визначення та ознаки, реєструється в якості юридичної особи в тій організаційно-правовій формі, яка передбачена цивільним законодавством цієї країни [39].

В цілому, проведені дослідження показали, що виникнення та постійне поповнення інструментів формування кластерів обумовлюють їх варіативність та неможливість вироблення узагальнених моделей їх формування. Більш доречним, на нашу думку, є вивчення алгоритмів формування кластерів за галузевою ознакою. Даний підхід сьогодні активно використовується при вивченні особливостей формування вітчизняних територіально-галузевих об'єднань. Відсутність в Україні законодавчого визначення терміну «кластер», як показує зарубіжна практика, може бути успішно подолане шляхом реєстрації територіально-галузевих об'єднань в організаційно-правових формах, передбачених вітчизняним законодавством.

Вивчення механізмів формування кластерів у розвинених країнах світу можливе лише за умови ідентифікації територіально-галузевих об'єднань в соціально-економічних системах. Зарубіжна та вітчизняна практика оперують широким інструментарієм ідентифікації кластерів на різних рівнях їх територіальної локалізації, що обумовило появу численних дискусій серед науковців щодо пріоритетності та доцільності їх застосування. Адже відсутність належного наукового та аналітичного забезпечення кластерної політики створює можливості для прийняття не завжди обґрунтованих рішень, призводить до низької ефективності заходів державної підтримки кластерів, сприяє недосягненню задекларованих цілей і запланованих результатів та в кінцевому рахунку обумовлює розчарування в кластерному підході як у представників органів влади, так і в керівників фірм і організацій.

Ідентифікація кластерів в регіоні є важливим етапом проведення кластерної політики. Павлов К.В., Растворцева С.М., Череповська Н.А. основну проблему її проведення вбачають у двоякості поставлених цілей, зокрема, пропонують розрізняти кластери, які виникають самостійно (як

емпіричний феномен), та кластери, які утворюються внаслідок проведеної політики та ініціатив, спрямованих на їх створення та подальший розвиток.

Перший тип кластерів статистично відображаються як зростання концентрації та спеціалізації в межах конкретного сектору (галузі) економіки. Друга група кластерів є вираженням цілеспрямованої стратегії, результатом визначених державних пріоритетів та фінансування з метою стимулювання регіонального розвитку, інновацій та ін. [135, с. 129].

До подібного висновку у своєму дослідженні [96, с. 124-125] прийшли і Кудрявцева Т.Ю. та Жабін М.П., відмічаючи, що світова практика володіє значною кількістю методик ідентифікації кластерів, проте більшість з них походять з двох основних підходів. Згідно першого підходу, який науковці умовно назвали «знизу», кластери ідентифікуються на визначеній території, виходячи з присутності раніш відомих підприємств та галузей – лідерів. Другий підхід використовує методику, умовно названу «зверхи», за якої здійснюється пошук просторових локалізацій виробництв, що орієнтовані на специфічні види економічної діяльності. Підходи до ідентифікації кластерів «зверхи» традиційно поділяються на два типи:

– функціональні, зорієнтовані на виявлення промислових кластерів;

– просторові, зорієнтовані на виявлення географічних кластерів.

Проводячи оцінку методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах, відмітимо важливість правильності вибору джерела інформації, адже саме цей фактор є визначальним та впливатиме не лише на подальший алгоритм дослідження, але й свідчитиме про його об’єктивність, повноту та відповідність поставленим завданням. Саме ця ознака була обрана провідною у дослідженні Кісєльова А.М., Куценка Є.С. та Карнаух А.П., присвяченому визначенню пріоритетних напрямів для формування кластерів малих та середніх підприємств (далі – МСП). Відмітимо, що науковці вважають сферу малого та середнього бізнесу найбільш природнім об’єктом для реалізації кластерного підходу, що пов’язано з такими факторами, як:

– схильність більшості МСП до інноваційної діяльності;

– комерційна спрямованість інноваційної активності МСП;

– усвідомлювана нестача власних можливостей МСП для організації ефективного інноваційного процесу;

– висока чутливість МСП до кластерної взаємодії;

– високий рівень конкуренції та відсутність вираженого домінування будь-якого окремого МСП [79].

За джерелами інформації Кісєльов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. поділяють методи ідентифікації кластерів в економіці регіону на дві великі групи:

1) засновані на аналізі офіційної державної статистики;

2) засновані на аналізі непрямої інформації (як вторинної, так і первинної – баз даних, публікацій, даних анкетувань, інтерв'ювань, «фокус-груп» та ін.).

До переваг методів, заснованих на аналізі статистики, науковці відносять доступність даних за всіма видами діяльності і по всіх регіонах, а також об'єктивність даних та можливість однозначної інтерпретації отриманих результатів. Серед недоліків дослідники відмічають наявність статистичних даних та їх агрегований характер. Саме тому Кісєльов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. пропонують використовувати статистичні методи для виявлення, перш за все, перспективних напрямів розвитку кластерів на визначеній території [79].

На відміну від статистичних, методи, в основі яких лежить аналіз непрямої інформації, дозволяють більш ґрунтовно та точно охарактеризувати кластери в регіоні. На користь цих методів виступають і Левченко Т.П., Кощеєв С.В. та Селіверстова М.А., наголошуючи, що найбільш точні результати можуть бути отримані шляхом залучення до процесу ідентифікації безпосередніх учасників кластерів, які є носіями основного масиву інформації про специфічні характеристики та динаміку територіально-галузевого об'єднання [106]. Разом з тим, робота з експертами та учасниками кластеру може бути пов'язана з ймовірністю отримання інформації, яка носить

суб'єктивний характер, що особливо небезпечно на перших етапах проведення аналізу.

Виходячи з обумовленого, Кісєльов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. приходять до цілком логічного висновку про доцільність при проведенні кластерних досліджень суміщати методи, в основі яких лежать як статистичні, так і непрямі джерела інформації. Зокрема, науковці пропонують використовувати статистичні методи при виявленні перспективних напрямів розвитку кластерів, та непрямі – при детальному дослідженні пріоритетних напрямів для розвитку кластерів з метою виявлення та аналізу груп взаємозв'язаних підприємств (потенційних чи реальних кластерів) [79].

У роботах дослідників з кластерної проблематики зустрічаємо аналіз різних методів, які пропонується використовувати для ідентифікації територіально-галузевих об'єднань в соціально-економічній системі (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Методи ідентифікації кластерів у працях дослідників з кластерної проблематики

Автори, джерело	Методи ідентифікації кластерів	Місце застосування
Турганбаєв Є.М., Козлова М.В. [240]	Виділяють три концептуальних підходи до ідентифікації кластерів: - індустріальні кластери, засновані на теоретичних принципах економіки локалізації Маршала; - визначення індустріальних кластерів на основі встановлення міжгалузевих відносин за допомогою таблиць «затрат-випуск»; - концепція індустріальних кластерів, що включає в собі широкий спектр доказів: економіка локалізації, внутрішній ефект масштабу, ланцюг доданої вартості, технологічні інновації та ін.	Північно-Казахстанська область (Казахстан)
Кісєльов А.М., Куценко Є.С., Карнаух А.П. [79]	Методологія Інституту стратегії та конкурентоспроможності Гарвадської школи бізнесу (М. Портер), удосконалена Європейською кластерною обсерваторією	м. Москва (Росія)

Продовження таблиці 1.6

Автори, джерело	Методи ідентифікації кластерів	Місце застосування
Карліна Т.В. [76]	Використовує метод аналізу структурних зрушень та виділяє три компоненти для його вимірювання: – компонент, який відображає вплив національних факторів зростання; – компонент, який відображає вплив галузевих факторів зростання; – компонент, який відображає вплив регіональних факторів зростання	Пермський край (Росія)
Павлов К. В., Растворцева С. М., Череповська Н.А. [135]	Удосконалена методика Інституту стратегії та конкурентоспроможності Гарвадської школи бізнесу (М. Портер) та Європейської кластерної обсерваторії	Бєлгородська область (Росія)
Кудрявцева Т.Ю., Жабін Н.П. [96]	1) аналіз таблиць «затрати-випуск»; 2) вивчення просторового зв'язку галузей; 3) оцінка просторової концентрації підприємств	Теоретичні дослідження
Левченко Т.П., Кощеєв С.В., Селівєрстова М.А. [106]	4) метод «затрати-випуск»; 5) метод опитування експертів; 6) метод «кейс-стаді».	Теоретичні дослідження

Ян Стейскал (Jan Stejskal), провівши порівняння найбільш часто використовуваних методів для ідентифікації промислових кластерів (табл. 1.7), дійшов висновку, що деякі із застосовуваних методів можуть бути використані лише для отримання орієнтовної інформації про можливість кластерного розвитку території [287]. Разом з тим, дослідник застерігає, що існує ряд й інших обмежень щодо їх використання, зокрема: складність отримання статистичної інформації для проведення розрахунків, обмеженість окремих методів щодо їх використання виключно на національному чи регіональному рівнях, більша складність розрахунків за одними методами в порівнянні з іншими та ін.

Саме тому мова повинна йде про необхідність розробки методик ідентифікації кластерів, які б не обмежувались застосуванням виключно лише одного методу. Крім того, практика підтверджує важливість поєднання

кількісних (статистичних) та якісних (емпіричних) методів для вивчення кластерного потенціалу території. За цих умов вибір найбільш прийнятних як кількісних, так і якісних методів буде обумовлений, по-перше, цілями конкретного дослідження, та по-друге, можливістю їх застосування в повній мірі по відношенню до економічних умов функціонування території.

Таблиця 1.7

Порівняльний аналіз найбільш часто використовуваних методів для ідентифікації промислових кластерів

Порівняльні ознаки	Назва методу			
	Розрахунок коефіцієнтів локалізації	«Затрати-випуск»	Аналіз конкурентних переваг	Аналіз структурних зрушень
Джерела інформації	Статистичні та бази даних	Статистичні та бази даних	Дані емпіричного аналізу	Статистичні
Кількість задіяних факторів	Один, але варіативний	Два	Чотири	Один, але варіативний
Фактори, які вивчаються	Безробіття, товарообіг, додана вартість	Безробіття та товарообіг	Попит, ресурси, галузі промисловості, стратегія	Безробіття
Ефективність отриманих результатів	Низька (лише орієнтовна інформація)	Низька (лише орієнтовна інформація)	Висока	Висока
Рівень використання	Місцевий, регіональний, національний	Національний	Місцевий, регіональний	Регіональний, національний

Комплексне застосування методів було використано М. Портером при розробці методики ідентифікації кластерів, яка використовувалась для виявлення кластерів в регіонах США у 1990 році. У 1997 році дану методику було модифіковано з метою використання при ідентифікації кластерів в Канаді. Порівняльний аналіз цих методик представлено у табл. 1.8 [135]. Розглянуті класична та удосконалена методики М. Портера щодо ідентифікації кластерів в США та Канаді знайшли широке поширення і серед країн, які пізніше стали на шлях кластеризації. Показовим у цьому є досвід

Росії. Зокрема, у 2010 році Кісєльов А.М., Куценко Є.С., Карнаух А.П. використали метод М. Портера для ідентифікації потенційних кластерів та формування кластерних груп у м. Москва [79].

Таблиця 1.8

Порівняльний аналіз методик М. Портера для ідентифікації потенційних регіональних кластерів в США та Канаді

Порівняльна ознака	Методика М. Портера для США (1990)	Модифікована методика М. Портера для Канади (1997)
Географічний рівень	51 штат	140 міських районів та агломерацій
Види діяльності	879 видів (до чотирьох знаків по Стандартній класифікації промисловості)	300 видів (до чотирьох знаків по Північноамериканській системі галузевої класифікації)
Методика визначення кластерів	Всі галузі на основі коефіцієнта локалізації були поділені на такі, що концентруються географічно (208) та розміщуються повсюдно (82). У свою чергу, географічно сконцентровані галузі були поділені на ті, що локалізуються в одному місці (167) та не локалізуються в одному місці (51). На основі попарного співставлення видів діяльності було виділено 19 типів кластерів, при цьому не виключалась можливість віднесення одного виду діяльності в 2 чи більше кластерів. Критерії виділення кластерів: зайнятість більше 1000 чоловік, коефіцієнт локалізації кластера більше 1, коефіцієнт локалізації як мінімум половини видів діяльності більше 1.	На основі вивчення рівня концентрації по показнику зайнятості всі галузі були поділені на: торгівельні (590), локальні (241), природно-ресурсні (48). Передбачалось, що всі торгівельні галузі (590) володіють потенціалом кластеризації. Методом попарного співставлення торгівельних галузей в регіонах було виявлено 41 тип кластерів, при цьому не виключалась можливість віднесення одного виду діяльності до 2 та більше кластерів. Сильні кластери характеризувались коефіцієнтом локалізації більше 1 (0,8 в окремих випадках).

При проведенні дослідження наповнення кластерних груп відбувалось з урахуванням таких положень:

– використовувались загальні принципи формування кластерних груп М. Портера. В першу чергу, були визначені торговельні види діяльності для Росії, з яких була виключена група видів діяльності, пов’язана з видобутком природних ресурсів;

– всього було виділено 38 кластерних груп у повній відповідності з дослідженнями Європейської кластерної обсерваторії;

– використовувалась непряма (експертна) інформація щодо можливого наповнення кластерних груп;

– в деяких випадках використовувались дані щодо рівня локалізації видів діяльності по відношенню до певної клстерної групи.

Також у дослідженні науковці використовували критерії визначення значимих кластерних груп, розроблені Європейською кластерною обсерваторією. В якості порогових значень, які характеризують значимі кластерні групи в регіоні, були встановлені наступні критерії:

– регіон повинен мати по кластерній групі «коефіцієнт локалізації» не менше 2;

– регіон повинен входити до числа 10% регіонів, які лідирують по показнику «розмір» у досліджуваній кластерній групі;

– регіон повинен відноситись до числа 10% регіонів, які лідирують за показником «Фокус» у досліджуваній кластерній групі.

При цьому під значимою кластерною групою у дослідженні Кісєльова А.М., Куценка Є.С., Карнауха А.П. розумілась кластерна група, яка відповідає як мінімум двом пороговим значенням. Відмінним у дослідженні науковців було те, що при вивченні значимих кластерних груп використовувалась система показників рівня розвитку кластерної групи, які були поділені на три категорії: показники значимості кластерної групи; показники зв’язаності та показники економічної ефективності. Всі три групи показників були інтегровані в сукупний показник розвитку кластерної групи.

За результатами проведеного дослідження було виділено п’ять значимих кластерних груп для м. Москви: «Вимірювальне та дослідницьке обладнання», «Інформаційні технології», «Комунікаційне обладнання», «Медична техніка», «Біофармацептичні препарати» [79].

У 2011 році Павловим К.В., Растворцевою С.М. та Череповською Н.А. на основі удосконаленої методики М. Портера було проведено ідентифікацію потенційних кластерів для Бєлгородської області (Росія) [135]. За результатами проведених досліджень науковцями було виявлено п’ять потенційних кластерів: агропромисловий, добувний, металургійний, з виробництва машин і обладнання, будівельний.

В цілому, проведені дослідження підтверджують, що зарубіжні методики ідентифікації кластерів можуть в повній мірі бути використані і в країнах, які пізніш ступили на шлях кластеризації. За рахунок вдалої комбінації кількісних (статистичних) і якісних (емпіричних) методів та їх можливої варіації можна сформувати методичний інструментарій і щодо отримання об’єктивної інформації про потенціал кластерного розвитку соціально-економічної системи будь-якого рівня розвитку. Оскільки формування кластерних механізмів економічного розвитку пов’язано з дією цілого ряду факторів, які зазвичай доволі важко формалізувати, пріоритетне значення при дослідженні існуючих кластерів мають саме якісні методи ідентифікації. Разом з тим, сучасна статистична база дозволяє сформувати та застосувати на практиці систему кількісних методів аналізу територіально-галузевих об’єднань, які забезпечують виявлення важливим емпіричних закономірностей становлення та функціонування кластерів в економіці.

На думку Ковальової Т.Ю., вихідний алгоритм аналізу кластерів повинен базуватись на синтезі трьох методичних оцінок, які мають кількісне підґрунтя: ідентифікація кластерів шляхом оцінки ступеня локалізації; факторний аналіз конкурентоспроможності кластерів та визначення сили агломераційного ефекту. Оцінка індексу локалізації дозволяє порівняти регіональні та національні економічні характеристики (змінні), такі як зайнятість, валова додана вартість, інвестиції, торговий оборот та ін., та

виявити галузеву спеціалізацію території. На основі факторного аналізу виявляються причини та тенденції зміни кластерної структури економіки регіону. Для цього проводиться оцінка вкладу національного, галузевого та регіонального факторів в зміну значення досліджуваної змінної (зайнятості, продуктивності праці, валової доданої вартості та ін.). Агломераційний ефект виражається в зосередженні підприємств споріднених сфер діяльності на визначеній території. Він виникає завдяки процесам, за допомогою яких зв'язки між фірмами, інститутами та інфраструктурою в межах визначеної географічної області генерують економію від масштабу та економію затрат внаслідок використання одного капітального блага для виробництва кількох продуктів. Утворення агломерації свідчить про те, що підприємства конкретних галузей або суб'єкти господарювання, які мають тісні господарські зв'язки, мають тенденцію до розміщення у визначених географічних просторах, формуючи територіальні компактні групи (кластери) [83].

Описаний інструментарій може бути широко застосований для діагностики кластерів на різних економічних рівнях господарювання: на макрорівні для виявлення національних кластерів, на регіональному чи локальному рівнях.

Загалом, проведені дослідження показали, що світова практика володіє доволі розгалуженим переліком методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах, які активно випробовуються в країнах, що пізніш ступили на шлях кластеризації національних економік. Варіативність розглянутих методів та можливість їх комплексного застосування сприяють формуванню різноманітних методик визначення як існуючих, так і потенційних кластерів. Вважаємо, при виборі методики формування територіально-галузевих об'єднань на визначеній території дослідники не повинні обмежуватись використанням виключно кількісних (статистичних) чи якісних (емпіричних) методів – лише їх поєднання дозволить провести аналіз об'єктивних передумов формування нових кластерів та готовності локальних, регіональних чи національної економік до виникнення нових видів інтеграційних об'єднань.

Висновки до розділу 1

Узагальнення отриманих результатів в першому розділі дисертаційної роботи дає змогу зробити наступні висновки:

1. На основі дослідження різноманітності прояву форм кластеризації соціально-економічних систем, висвітлених у працях зарубіжних науковців, виявлено теорії та концепції, що передували виникненню кластерного підходу до аналізу економічних явищ і процесів, а також визначено дефініції понять «кластер», які виникли поряд з дослідженнями М. Портера у працях зарубіжних науковців кінця XX століття. Зроблено висновок про необхідність застосування комплексного підходу до вивчення еволюції поняття «кластер» і дослідження механізмів його ідентифікації, а також доведено необхідність виявлення основних ознак та властивостей кластера.

2. Систематизовано наукові погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо вивчення еволюційних аспектів кластеризації соціально-економічних систем, що дозволило згрупувати їх за трьома напрямами та встановити підходи до вивчення кожного з них. Зокрема, за першим напрямом дослідження було проаналізовано підходи до визначення поняття «кластер», та проведено вивчення праць науковців, які: підтримують класичне розуміння поняття «кластер» згідно вчення М. Портера, проводять дослідження окремих видів кластерів, відходять від класичного розуміння кластера та пропонують власну інтерпретацію його складових. За другим напрямом дослідження виділено ключові ознаки та охарактеризовано властивості кластера, при реалізації третього напряму дослідження територіально-галузеві об’єднання розглядались через призму теорій економічного розвитку.

3. Проведено критичний аналіз передумов виникнення кластерів та удосконалено класифікацію принципів їх формування в соціально-економічних системах. Доведено, що спеціальні принципи формування кластерів повинні враховувати галузеву спрямованість реального або

потенційного кластеру. При цьому їх перелік може бути встановлений лише за умови чітко визначених підходів до класифікації кластерів. Набули подальшого розвитку підходи до структуризації територіально-галузевих об’єднань, що дозволило доповнити існуючі ознаки класифікацій двома класифікаційними ознаками: «ініціатор створення об’єднання» та «склад учасників, які формують ядро кластера».

4. За результатами досліджень моделей та типів кластерної політики, які знайшли практичне застосування за кордоном, доповнено типи кластерної політики, які можуть бути апробовані в Україні. Доведено, що кластерна політика, яка сьогодні реалізується в регіонах України, є не додатковим інструментом державного управління, а швидше новим підходом до використання наявного інструментарію. За своїм потенціалом та структурою кластерна політика є саме тим комплексом заходів, реалізація яких спрямована на вирішення головного завдання: забезпечення підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності вітчизняної економіки через розвиток конкурентних ринків, стимулювання ініціативи на місцях та активізацію взаємодії між владою, підприємницькими структурами та інституційним середовищем території.

5. Порівняльний аналіз зарубіжного (перш за все, європейського) досвіду реалізації системи інституційного забезпечення кластерної політики дозволив зробити висновок, що в європейських країнах сформована система комплексної підтримки кластерного розвитку, в першу чергу, за рахунок злагодженої системи координації та інфраструктурної підтримки кластерів з боку центрів кластерного розвитку (чи інших організацій, які своєю діяльністю реалізують кластерну політику).

6. Обґрунтовано, що на відміну від інших організаційних форм інноваційного розвитку, які сьогодні активно використовуються для підвищення конкурентоспроможності окремих територій, та можуть бути означені в уніфікованих моделях їх виникнення та функціонування, формування сучасних кластерів в загальному вигляді не можна представити у вигляді окремих моделей. Доведено, що за рахунок можливості

використання різноманітного набору інструментів для побудови окремих видів кластерів більш доцільним є виділення у якості провідних галузевих ознак при моделюванні алгоритмів формування та функціонування територіально-галузевих об’єднань. Відсутність в Україні законодавчого визначення терміну «кластер», як показує зарубіжна практика, може бути успішно подолане шляхом реєстрації територіально-галузевих об’єднань в організаційно-правових формах, передбачених вітчизняним законодавством.

7. Порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах дозволив зробити висновок про необхідність розробки методик ідентифікації кластерів, які б не обмежувались застосуванням виключно лише одного методу. У роботі зроблено висновок, що зарубіжні методики ідентифікації кластерів можуть в повній мірі бути використані і в країнах, які пізніше ступили на шлях кластеризації. За рахунок вдалої комбінації кількісних (статистичних) і якісних (емпіричних) методів та їх можливої варіації можна сформувати методичний інструментарій і щодо отримання об’єктивної інформації про потенціал кластерного розвитку соціально-економічної системи будь-якого рівня розвитку.

Основні результати виконаних досліджень, описаних у цьому розділі, викладено у працях автора [21–23; 25; 171; 172; 181; 183; 186].

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ

2.1. Аналіз діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України

Підвищений інтерес серед зарубіжних та вітчизняних науковців до питань кластеризації соціально-економічних систем та реалізації кластерних технологій підтримки підприємницької активності обумовлені можливістю отримання суб'єктами господарювання додаткових конкурентних переваг за наявного ресурсного та інфраструктурного потенціалу території. Оскільки можливість досягнення конкурентоспроможності суб'єктами ринкових взаємодій нерозривно пов'язана з необхідністю використання інноваційних технологій ведення бізнесу, реалізація кластерного інструментарію дозволяє визначити інноваційні потреби підприємств та сформувати активний ринок інноваційних продуктів.

Наявність прямого взаємозв'язку між конкурентоспроможністю та інноваційним розвитком соціально-економічних систем і її окремими елементами обумовлює необхідність формування передумов для реалізації кластерної політики в регіонах України. Аналіз теоретико-методологічних досліджень з питань кластеризації показує, що ці передумови можуть виникнути історично (спонтанно) або бути створеними штучно у випадку, якщо формування пріоритету кластерного розвитку стає прерогативою держави в особі місцевих органів влади. Серед історичних (спонтанних) передумов формування кластерів найчастіше відмічають наявність на визначеній території унікальних джерел сировини чи інших ресурсів для виробничих кластерів, гарне місце розташування та систему транспортного сполучення – для транспортно-логістичних кластерів, володіння унікальним

продуктом – для туристичних та інших кластерів, правом власності на інноваційну технологію чи розробку – для інноваційних кластерів тощо.

Ісакін М.А., Теплих Г.В. у своєму дослідженні відмічають, що історичні кластери виникають в результаті спонтанної концентрації специфічних умов, і до найбільш поширених умов їх формування відносять наявність:

– потужної науково-дослідної бази;

– розвинутого механізму трансферу технологій, в тому числі наявності фондів підтримки підприємництва, технологічних центрів, венчурних структур, тісного зв'язку організацій з університетами та науковими центрами;

– підприємницької культури;

– механізмів поширення інноваційних фондів;

–відповідної законодавчої бази [74, с. 28].

Ускова Т.В. до історичних передумов виникнення кластерів на певній території відносить:

– наявність сукупності підприємств, які взаємодіють в рамках бізнес-процесів, використовують конкурентні переваги території та орієнтовані на сегменти ринку, які динамічно розвиваються;

– функціонування значної кількості малих та середніх підприємств, які використовують різноманітні, але з деякими загальними рисами технології та/або спеціалізуються на випуску одного чи кількох видів продукції;

– наявність наукових організацій з високою підприємницькою культурою; кваліфікованої робочої сили; вільних виробничих приміщень та інфраструктури, необхідних для організації бізнесу;

– гарно розвинуту інфраструктуру, яка підтримує промисловий розвиток (технопарки, бізнес-інкубатори, інформаційно-технічні центри, промислові зони, інноваційно-промислові комплекси, агентства з розвитку субконтрактних відносин та ін.);

– сильні торгово-промислові палати та ефективні професійні асоціації,

які надають компаніям можливість зустрічатись та обмінюватись досвідом;

– атмосферу довіри та творчості, які є наслідком тих взаємних переваг, якими користуються підприємства, розміщені на одній території;

– політику регіональних органів влади та управління, направлену на підтримку і розвиток кластерів [242, с. 97].

Проведені дослідження показують, що історично кластерному розвитку будь-якої території повинна передувати поява інституційних утворень, діяльність яких спрямована на задоволення інноваційних потреб суб'єктів господарювання та побудову системи взаємозв'язків між учасниками територіально-галузевого об'єднання. Наприклад, в окремих регіонах України створення кластерів супроводжувалось виникненням громадської організації, яка приймала на себе функції координуючого центру та визначала стратегію розвитку об'єднання. Наприклад, у Хмельницькій області зародження кластерних ініціатив проводилось за підтримки Асоціації «Поділля Перший», у Чернівцях функціонує регіональна громадська організація «Перший аграрний кластер», в Івано-Франківській області – Координаційна рада кластера народних текстильних промислів «Екологічний ракурс», в Севастополі – НГО «Асоціація сталого розвитку Севастополя «Аура» [41, с. 247].

Разом з тим, виникнення інституційних утворень може не лише передувати створенню кластерів, але й бути обумовлено цією подією. Зокрема, планується, що у Дніпропетровській області для позиціонування будівельного кластера та кластера сільського господарства буде створено Раду з конкурентоспроможності при підтримці робочих груп кластерів, а також регіонального агентства із залучення інвестицій [226]; у Донецькій області теж заплановано створення Ради з конкурентоспроможності, проте передбачено, що вона також буде співпрацювати з виконавчим комітетом, який безпосередньо проводитиме роботу з кластерними ядерними групами [60].

Одним з найбільш поширених інструментів штучного створення

кластерів в Україні є законодавча підтримка на державному рівні кластерних ініціатив в окремих регіонах. Досвід розвинених країн переконує, що нормативне регулювання системи кластерного розвитку на національному рівні повинне бути спрямоване, перш за все, на взаємоузгодження термінологічних понять, пов'язаних з впровадженням нової форми співробітництва влади, бізнесу та інституцій. Важливим є визначення способів і методів реалізації програми кластеризації залежно від галузевих особливостей та територіальної організації окремих регіонів.

Аналіз діючої практики у сфері кластерного розвитку показав, що становлення національної програми кластеризації відбувається, з одного боку, під впливом міжнародних тенденцій кластерного руху, з іншого, враховуються особливості територіальної організації, регіональної спеціалізації та історичних особливостей розвитку економіки України. Ці аспекти були враховані і при формуванні системи нормативного регулювання реалізації національної кластерної політики. З урахуванням накопиченого досвіду щодо налагодження мережевих форм співпраці влади, бізнесу та інституцій пропонуємо розглядати два основні етапи еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні:

– І етап – включення окремих інструментів кластерної політики до складу регіональних і національних програм, які стосуються інноваційної складової реалізації політики сталого розвитку, підтримки належного рівня конкурентоспроможності, формування високого рівня інформаційної інфраструктури та ініціювання підприємницької активності в Україні;

– ІІ етап – період нарощування та систематизації нормативно-правових документів з питань кластерного розвитку: поява документів, що стосуються різних аспектів кластеризації в залежності від ініціатора кластерного руху та галузевої приналежності членів кластера.

Крім того, реалізація кожного з етапів супроводжувалась участю у міжнародних програмах з кластеризації та налагодженням транскордонного

міжкластерного співробітництва.

Схематично еволюцію системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні зображено на рис. 2.1.

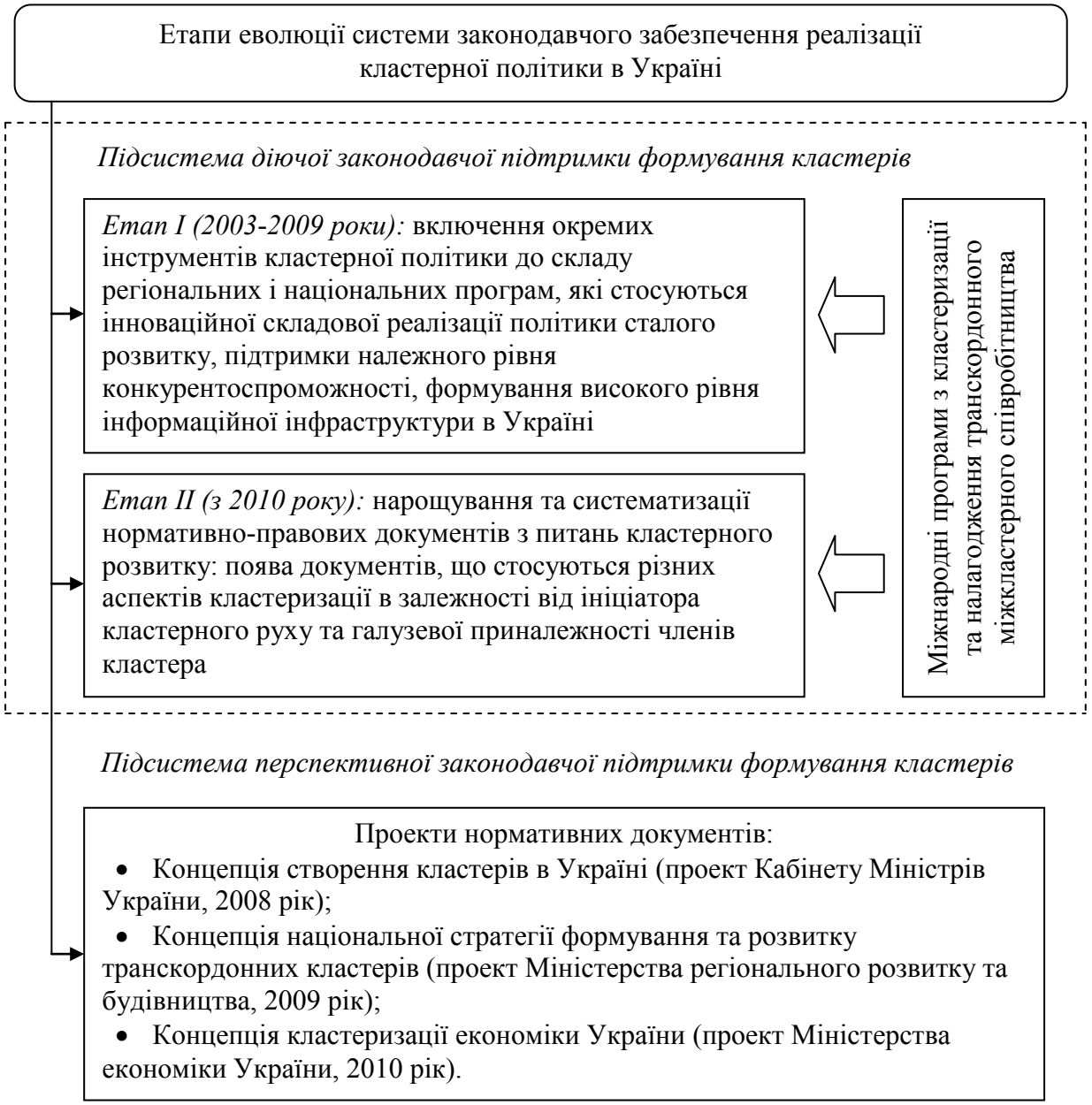

Рис. 2.1. Система законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні*

* – побудовано автором

Без сумніву, одночасно зі зростанням ролі кластерів в економічному житті окремих регіонів і країни в цілому відбувається процес інституційного забезпечення та нормативного регулювання їх функціонування, що

характеризує початок *першого етапу* еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні. Проведений аналіз показав, що лише протягом 2003-2010 років різними органами влади України було прийнято понад 20 нормативних документів, які стосуються різних аспектів кластеризації вітчизняної економіки. Крім, того, якщо в 2003-2008 роках кластерна політика розглядалася переважно як один з інструментів регіональної політики держави, то починаючи з 2009 року – як важлива складова стратегії інноваційного розвитку національної економіки. Розглянемо більш детально еволюцію законодавчого забезпечення функціонування кластерів в Україні.

Перша згадка про кластери як елемент державної політики стосується 2003 року, коли було прийнято Концепцію державної промислової політики, і як інструмент інституційної політики визначено формування технологічних комплексів територіального, галузевого, міжгалузевого, національного та транснаціонального рівнів шляхом створення промислово-фінансових груп, холдингових компаній, концернів, корпорацій і кластерів [89].

У 2006 році було прийнято Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року, і вже тоді Київська та Львівська області, оцінивши переваги від реалізації кластерної концепції економічного розвитку, серед пріоритетів економічного розвитку визначили створення науково-виробничих кластерів [57]. Відмітимо, що у серпні 2014 року на зміну Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року [58], у якій запровадження різноманітних інструментів та механізмів стимулювання місцевого економічного розвитку, зокрема, кластерів, національних проектів, механізму державно-приватного партнерства та ін. було визначено одним з пріоритетних напрямів розвитку всіх регіонів України.

Загалом, проведений аналіз проблемних аспектів кластеризації показав, що у 2003-2006 роках вивчення досвіду функціонування кластерних

об’єднань проводилося тільки шляхом ідентифікації існуючих кластерів та дослідження діючої практики їх функціонування. Спроби виявити характерні ознаки добровільних об’єднань на основі кластерних технологій та обґрунтування передумов їх утворення було обумовлено прагненням реалізації штучних механізмів співпраці влади, бізнесу та інституцій у галузях з низьким рівнем кластеризації. З цією метою була проведена серія парламентських слухань з питань формування та реалізації національної інноваційної системи, за результатами яких рекомендовано Кабінету Міністрів України протягом 2007-2008 років відкрити пілотні проекти зі створення інноваційно орієнтованих консорціумів, що об’єднують провідні вітчизняні університети, наукові установи, підприємства, фінансові установи з наступним формуванням на цій основі стійких інноваційних кластерів [127].

З метою активізації реалізації кластерних механізмів регіонального зростання Державною цільовою економічною програмою «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки», затвердженою Кабінетом Міністрів України, було передбачено прогнозний обсяг фінансування в розмірі 22,4 млн грн. Джерела фінансування створення інноваційно-технологічних кластерів і розподіл обсягів фінансування в розрізі років наведено в табл. 2.1. Цільовою економічною програмою також було відзначено, що до складу інноваційно-технологічних кластерів повинні входити науково-дослідні організації, малі та середні підприємства, а також центри трансферту технологій. Усього протягом реалізації програми передбачалося створення 17 кластерів, у тому числі: 8 – в 2012 та 9 – в 2013 роках [221].

Незважаючи на те, що окремі елементи кластерної політики були включені до складу важливих програм соціально-економічного розвитку України, в державі досі спостерігається відсутність нормативно-правових актів, які б усували термінологічні розбіжності в трактуванні різних аспектів кластерної політики та кластерних механізмів регіонального розвитку. Наприклад, на державному рівні досі не врегульовано понятійний апарат

таких визначень, як кластер, кластерні технології, кластерні ініціативи, кластерна політика і т.д. Саме тому, на нашу думку, в проекті Стратегії національної модернізації до 2020 року при проведенні SWOT-аналізу вітчизняної економіки використання кластерних моделей регіонального розвитку розглядається не як сильна сторона, а лише як можливість для розвитку науково-технічного потенціалу країни, поглиблення інвестиційної активності агропромислового комплексу, підвищення рівня конкуренто-спроможності економіки України та формування об'єктів інноваційної інфраструктури [241].

Таблиця 2.1

Прогнозні обсяги фінансування створення інноваційно-технологічних кластерів в Україні у 2009-2013 роках

Назва заходу	Джерела фінансування	Прогнозні обсяги фінансування, млн грн					
		2009	2010	2011	2012	2013	разом
Створення за участю місцевих органів виконавчої влади інноваційно-технологічних кластерів, та забезпечення їх функціонування	Державний бюджет				1,2	2,7	3,9
	Місцевий бюджет	1,8	0,6	1,3	1,7	2,6	8,0
	Інші джерела			1,1	4,1	5,3	10,5
Разом		1,8	0,6	2,4	7,0	10,6	22,4

У 2010 році розпочався *другий етап* еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні, який характеризується, в першу чергу, нарощенням та систематизацією регуляторних актів з питань кластерного розвитку. Тільки протягом 2010 року було прийнято близько 10 документів, які стосуються різних аспектів створення та функціонування кластерів. Відзначивши провідну роль підприємств малого та середнього бізнесу в становленні кластерної моделі економічного розвитку, кластери були включені до Плану заходів щодо

виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва [142] як спосіб зміцнення їх кооперації і до Плану заходів з підтримки експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва [143] як засіб налагодження комунікативних зв'язків експортерів і підвищення ефективності експортних операцій.

Враховуючи різноманітність підходів до виділення і створення кластерів у різних галузях економіки та відсутність єдиного механізму їх ідентифікації, Україна вибрала для себе шлях підтримки ініціативних груп з формування окремих, стратегічно важливих для регіонального розвитку, кластерів. Даний підхід, на нашу думку, передбачає вивчення ефективно діючих кластерів з метою формування набору якісно властивих ознак залежно від галузевої приналежності. Використання механізму галузевої ідентифікації може бути корисним при перенесенні досвіду щодо створення таких кластерів в інші області, які мають схожі цільові орієнтири і стратегії регіонального розвитку.

Наприклад, у 2010 році було розроблено та впроваджено План заходів щодо створення інноваційно-технологічного кластеру «Сорочинський ярмарок» з метою сприяння розвитку сільських територій. Реалізація цього документу передбачала послідовне виконання комплексу заходів:

1. Розробити модель інноваційно-технологічного кластеру «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій (далі – кластер).

2. Провести на базі кластеру навчання та навчально-наукову роботу з питань реалізації кластерної моделі розвитку підприємництва на сільських територіях.

3. Створити в рамках кластера консультативно-навчальний центр з питань розвитку сільських територій та забезпечити його інформаційно-освітньою діяльністю.

4. Створити в рамках програм зайнятості населення нових робочих місць у структурних елементах кластера.

5. Створити в рамках кластера центр традиційного народного мистецтва із залученням представників центрів народних художніх промислів (смт Решетилівка, смт Опішня) і майстрів народних художніх промислів та ремісників з інших регіонів.

6. Організувати роботи по залученню міжнародних організацій до співпраці у впровадженні кластерної моделі розвитку підприємництва на сільських територіях.

7. Розробити заходи щодо визначення нових туристичних маршрутів на сільських територіях з включенням до них с. Великі Сорочинці.

8. Розробити та запровадити механізм підтримки кластерної моделі розвитку підприємництва на сільських територіях.

9. Надати підтримку кластеру в рамках проведення виставково-ярмаркових заходів.

10. Залучити виробників сільськогосподарської продукції, що застосовують інноваційні технології, до співпраці з кластером [145].

Реалізація кожного з етапів передбачає отримання конкретних результатів, які в комплексі дозволять підвищити рівень життя населення сільських територій. На думку ініціаторів проекту, збереження, відродження і розвиток народних художніх промислів шляхом використання інноваційних технологій та продуктів нерозривно пов’язане з розвитком малого підприємництва в галузі туризму, підвищенням рівня зайнятості населення сільських територій, активізацією регіонального, міжрегіонального та міжнародного співробітництва.

Крім створення інноваційно-технологічного кластеру «Сорочинський ярмарок», у 2010 році уряд України підтримав ініціативу по створенню кластерної моделі розвитку художніх промислів шляхом прийняття відповідного розпорядження. Івано-Франківська область була визначена базовою для впровадження кластерної моделі розвитку таких промислів з подальшим поширенням досвіду створення кластерів в інших регіонах України. На першому етапі реалізації проекту на території Івано-

Франківської області було створено кластер народних художніх промислів «Сузір'я» [155].

З огляду на підвищений інтерес до формування кластерної моделі розвитку національної економіки, Міністерством економіки України було прийнято рішення про створення робочої групи з питань розвитку кластерів в Україні (далі – Робоча група) [147]. Робоча група є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Міністерстві економіки України, який створено з метою вивчення світового і вітчизняного досвіду формування та функціонування кластерів, розвитку інституційного, нормативно-правового та науково-методологічного забезпечення процесу їх імплементації в Україні, а також розповсюдження накопиченого досвіду у сфері кластеризації регіональних систем. До складу робочої групи увійшли представники державних органів влади, бізнесу та інституцій, які покликані забезпечити формування сприятливого інституційного середовища для підтримки високого рівня конкурентоспроможності та інноваційної активності в регіонах України шляхом виявлення спеціалізації регіональної соціально-економічної системи та розвитку нових форм співробітництва.

Відповідно до Положення, основними завданнями Робочої групи є:

1) вивчення, узагальнення та поширення успішного досвіду формування та розвитку кластерів України;

2) підготовка з урахуванням світового та вітчизняного досвіду пропозицій щодо побудови механізмів сприяння формуванню та розвитку кластерів в Україні;

3) підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо формування та розвитку кластерів в Україні;

4) сприяння проведенню конференцій, семінарів, круглих столів, організації навчання з питань функціонування кластерів.

Робоча група відповідно до покладених на неї завдань:

1) вивчає світовий та вітчизняний досвід формування і розвитку кластерів;

2) проводить аналіз стану справ та причин щодо уповільнення процесу формування кластерів в Україні;

3) бере участь у розробці проектів нормативно-правових актів з питань формування та розвитку кластерів в Україні;

4) бере участь в організації конференцій, семінарів, круглих столів, організації навчання з питань функціонування кластерів [147].

На кожному з етапів законодавчої підтримки формування кластерів в Україні проводилась політика по залученню вітчизняних науковців до міжнародних програм з питань кластеризації та налагодження транскордонного міжкластерного співробітництва. Перші кроки міжнародного обміну досвідом з питань кластеризації національної економіки були зроблені ще в 2006 році після підписання Україною на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД Модельного закону про інноваційну діяльність, відповідно до якого було визнано, що інноваційні організації можуть бути створені як у формі юридичної особи (наприклад, акціонерні товариства, господарські товариства, фонди, асоціації, некомерційні партнерства та ін.), так і у формі кооперації без утворення юридичної особи (інноваційні промислові комплекси, технологічні кластери) [122]. У ст. 7 Модельного закону інноваційні технологічні кластери розглядаються як одна із спеціалізованих форм організації та забезпечення інноваційної діяльності, а також як договірна форма кооперації у сфері інноваційного розвитку. Крім того, вперше на міжнаціональному рівні запропоновано під інноваційними технологічними кластерами розглядати договірну форму кооперації наукових центрів, освітніх комплексів (університетів), малих інноваційних компаній та промислових підприємств, розташованих на прилеглих територіях, яка організується з метою забезпечення технологічних коридорів для просування результатів наукових досліджень і розробок, а також поширення інновацій (п. 12 ст. 9 Модельного закону). У Модельному законі запропоновано створювати інноваційні технологічні кластери на основі договору простого

товариства або іншої форми кооперації, яка визначена законодавством держави-учасника СНД. Також зазначено, що органи державної влади і місцевого самоврядування, на території яких розташовуються вищевказані організації, в установленому порядку повинні надавати технологічним кластерам підтримку, включаючи податкові пільги та інші преференції.

У 2008 році Економічною радою СНД було ухвалено рішення про прийняття пропозицій України з розробки проекту Міждержавної цільової програми інноваційного співробітництва держав-учасників СНД на період до 2020 року, відповідно до якого створення технологічних кластерів розглядається як бажана методика реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. Крім того, було визначено, що реалізація конкретних міждержавних інноваційних пілотних програм і адресних міждержавних інноваційних пілотних проектів у рамках Міждержавної цільової програми інноваційного співробітництва має здійснюватися через управляючі компанії [167].

Враховуючи посилення інноваційної складової при формуванні напрямів міжнародного економічного співробітництва, Рішенням Ради глав урядів СНД було визначено, що при обґрунтуванні основних засад довгострокового співробітництва держав-учасників СНД в інноваційній сфері необхідно враховувати широку диференціацію рівня інноваційного потенціалу країн та регіонів, світову тенденцію до посилення ролі регіонального фактора, територіальних науково-виробничих кластерів у реалізації національних конкурентних переваг. З цією метою повинна існувати ефективна система міждержавної експертизи та відбору інноваційних програм і проектів [133].

Проведені дослідження основних етапів еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні дозволяють констатувати, з одного боку, про існування значної кількості нормативних документів, присвячених питанням кластеризації національної соціально-економічної системи, з іншого, – свідчать про відсутність базового

правового середовища створення та функціонування кластерів. Аналіз показав, що багато документів, присвячених врегулюванню основних термінологічних розбіжностей з питань кластеризації, досить тривалий час продовжують залишатися в стані проектів, крім того, їх детальна оцінка показала відсутність взаємоузгодженості розроблених документів із загальноприйнятими пріоритетами соціально-економічного розвитку держави чи окремих її регіонів. Це стосується, зокрема, і розробленого ще в 2008 році Проекту Концепції створення кластерів в Україні [91]. Визначаючи принцип територіальної локалізації однією з відмінних ознак кластера серед інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств, автори Проекту виділяють і подають характеристику лише чотирьом видам кластерів: виробничим, інноваційно-технологічним, туристичним та транспортно-логістичним. На жаль, Концепція створення кластерів в Україні, незважаючи на всі її недоліки і внутрішні суперечності, не знайшла схвальних відгуків і продовжує перебувати в стадії проекту.

У 2009 році Міністерство регіонального розвитку та будівництва України розробило проект Концепції національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [88]. Метою проекту є підвищення рівня якості життя громадян, забезпечення конкурентоспроможності України та її регіонів, впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку транскордонних регіонів з одночасним підвищенням рівня гармонізації нормативно-правових і соціально-економічних умов для розвитку промислової, науково-технічної та інших видів транскордонної співпраці в сфері виробництва і надання послуг і трансферту технологій. Хотілося б відмітити, що це перший нормативний документ з питань кластеризації, який пропонує в законодавчому порядку встановити визначення наступних термінів:

– кластерна ініціатива у транскордонному вимірі – організовані зусилля учасників та/або суб'єктів транскордонного співробітництва щодо створення кластерного транскордонного формування з метою отримання

синергетичного ефекту, конкурентоспроможних товарів (послуг), використання наявних місцевих ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку територій;

– кластерна політика – діяльність по стимулюванню міждержавного транскордонного співробітництва шляхом формування територіальних систем у складі взаємозв'язаних фірм і галузей, які доповнюють один одного при виробництві конкурентоспроможної продукції та наданні послуг;

– транскордонний кластер – добровільне об'єднання незалежних компаній, асоційованих інституцій, інших суб'єктів транскордонного співробітництва які: географічно зосереджені у транскордонному регіоні (просторі); співпрацюють та конкурують; спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну для виготовлення спільного продукту чи послуги, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань та навиків [88].

У 2010 році Міністерством економіки України розпочато розробку проекту розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції кластеризації економіки України» [156]. Метою цього розпорядження є схвалення Концепції кластеризації економіки України, організація та забезпечення розвитку кластеризації, передусім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях, для забезпечення ефективного використання виробничих ресурсів, інтелектуального потенціалу та зростання конкурентоспроможності національної економіки. Проектом Концепції, зокрема, передбачається визначити: поняття «кластер», комплекс заходів, які необхідно здійснити для кластеризації економіки України, очікувані результати реалізації Концепції, джерела фінансування проектів кластеризації економіки Україні (кошти місцевих бюджетів, кошти венчурних фондів, інвестиції підприємств та організацій, гранти міжнародних організацій, а також кошти фінансових установ та ініціаторів та учасників кластерів) [156].

Загалом аналіз проблемних аспектів кластеризації економіки України показав, що актуальним питанням продовжує залишатися необхідність систематизації та взаємоузгодженості нормативно-правових документів, що визначають науково-методичні, інформаційно-консультативні та освітні питання ініціювання створення та функціонування кластерів на національному та регіональному рівнях. Водночас, в умовах відсутності дієвої системи законодавчого забезпечення кластерного розвитку економіки країни в цілому владні структури активно використовують регіональні програми для формування набору кластерних пріоритетів окремих територій. Виступаючи безпосередніми учасниками кластерних взаємодій, місцеві органи влади використовують мережеві технології для підвищення рівня конкурентоспроможності територій та покращення їх інвестиційної привабливості. Можливість перегляду та швидкого внесення змін перетворює регіональні програми на оперативний інструмент впливу на характер соціально-економічних перетворень, відповідно, дозволяє виробити більш гнучкі форми співробітництва влади, бізнесу та інституцій при утворенні кластерів.

Підтримуємо думку Яшевої Г.А., що регіональний рівень є оптимальним рівнем регулювання владою кластерних ініціатив, оскільки:

– з точки зору синергетики держава, виступаючи результатом самоорганізації суспільства, повинна створювати умови для постійної самоорганізації на регіональному та мікрорівнях управління;

– поряд з активізацією процесу глобалізації сучасний економічний розвиток характеризується всезростаючим рівнем регіоналізації, за якої близькість творців «інтелектуального капіталу», «технологічних ресурсів» та бізнесу відіграє вирішальне значення для досягнення успіху в інноваційній сфері;

– в розвинутих країнах все більшого поширення набуває тенденція до поглиблення промислової і торгової спеціалізації, що виражається в прагненні зосереджувати окремі види виробництва в регіонах, які володіють

порівняними перевагами;

– місцеві органи влади досить компетентні та досвідчені в партнерських відносинах з приватним сектором, вони можуть суттєво впливати на відповідні програми і витрати, маючи в своєму розпорядженні кошти місцевого бюджету;

– місцева влада мобільніша та ближча до суб'єктів господарювання порівняно з державними органами влади [270, с. 1].

У табл. 2.2 визначено основні напрями підтримки кластерних ініціатив в окремих регіонах України, які були реалізовані через регіональні програми та стратегії соціально-економічного розвитку.

Проведені дослідження регіональних інструментів сприяння розвитку мережевих форм організації виробництва показали, що регіональні програми виступають невід'ємною складовою формування кластерного потенціалу територій. Без сумніву, можливість перегляду та швидкого внесення змін перетворює регіональні програми на оперативний інструмент впливу на характер соціально-економічних перетворень в регіоні. Дослідження вітчизняної практики використання кластерного інструментарію у регіональних програмах та стратегіях соціально-економічного розвитку дозволило зробити два важливі висновки:

– по-перше, регіони України активно використовують кластерний інструментарій для формування мережевих форм взаємодії місцевих органів влади, підприємництва та інституцій на певній території;

– по-друге, діючі регіональні кластерні програми зосереджені, в основному, на підтримці базових галузей, які формують спеціалізацію соціально-економічної системи та виступають джерелом її конкурентних переваг.

Загалом проведені дослідження показали, що підвищений інтерес до питань кластеризації та прагнення до налагодження нових форм співпраці влади, бізнесу та інституцій створюють сприятливі умови для подальшої розробки програм з кластеризації вітчизняної економіки та окремих її регіонів.

Таблиця 2.2

Напрями підтримки кластерних ініціатив в окремих регіонах України, які були реалізовані через регіональні програми та стратегії соціально-економічного розвитку

Регіональні інструменти підтримки кластерних ініціатив	Напрями підтримки кластерних ініціатив
Стратегія економічного і соціального розвитку на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» [225]	Заплановано створення чотирьох кластерів у підгалузях АПК (зернового, бурякоцукрового, молочного кластерів, кластеру свинарства), та кластерів у будівництві.
Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [229]	Було ідентифіковано дев'ять основних кластерних структур у таких сферах: видобуток газу й нафти та їх переробка; виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства; транспортно-торговельно-логістичний.
Стратегія підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області [226]	Заплановано створення кластерів у сферах будівництва та сільського господарства
Стратегія економічного і соціального розвитку АР Крим на 2011-2020 роки [224]	Передбачено формування конкурентоспроможних кластерів в санаторно-курортній та туристичній сферах, сільському господарстві та харчовій промисловості регіону, в машинобудівній та суднобудівній галузях.
Проект «Донбас 2025: стратегія майбутнього» [60]	Розроблено стратегії формування металургійного кластеру та кластеру сільського господарства і харчової промисловості
Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області до 2020 року [227]	Заплановано надання технічної допомоги при створенні кластера (-ів) відповідно до потреб обласних підприємств; створення туристичного кластера та туристичного Інтернет-порталу Хмельницької області; створення обласного аграрного кластера.
Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року [228]	Розроблено проекти створення кластерів у сферах економіки: фармацевтика та медичні технології; інжиніринг і точне машинобудування; регіональний і міжнародний IT–аутсорсинг; центр культури і туризму; регіональний логістичний центр; центр комерційного трейдингу СНД і ЦСЄ (сировинні сільськогосподарські товари); науково-освітній центр цивільної авіації.

Україна перейшла на якісно новий рівень дослідження кластерних систем: від виявлення існуючих до створення штучних кластерів у національній економіці, що обумовлює необхідність чіткого формулювання єдиних підходів, основних методологічних положень і принципів створення кластерів. Саме тому проведення подальших досліджень у дисертаційній роботі вбачаємо у визначенні конкурентних переваг соціально-економічної системи з позиції формування кластерних утворень та проведенні оцінки субкластероформуючого потенціалу регіону як відкритої соціально-економічної системи. Реалізація обумовлених завдань, на нашу думку, дозволить не лише виявити конкурентні переваги та протокластери соціально-економічної системи Хмельницького регіону, але й визначити галузі економіки, які сьогодні володіють внутрікластерним потенціалом та за умови цілеспрямованої державної підтримки здатні його реалізувати у повній мірі.

2.2. Методичні підходи до формування конкурентних переваг та виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону

Поєднуючи в собі вигоди від територіального розташування учасників добровільного об’єднання та отримуючи додаткові переваги за рахунок міжгалузевої кооперації, кластери стають невід’ємними елементами регіональних соціально-економічних систем, відповідно, мають змогу користуватися всіма джерелами конкурентних переваг, якими володіє регіон. Тобто конкурентні переваги території визначають напрям кластеризації регіональних соціально-економічних систем, стають передумовою для формування кластерів. У науковій літературі для позначення потенційних кластерів використовують поняття «протокластер». Підтримуємо думку Куценко Є.С., який розглядає кластери через призму загальних та

специфічних ознак об’єднання та відмічає, що на відміну від кластерів, протокластери володіють будь-якими двома з трьох специфічних ознак кластеризації соціально-економічної системи – наявність в регіоні т.зв. «критичної маси» учасників, високий рівень взаємозв’язку між учасниками об’єднання, інноваційна активність членів кластера [103]. Без сумніву, протокластери самі по собі можуть розглядатись як цілісні системні об’єкти регіонального розвитку, проте, при певній підтримці з боку держави ці інституційні утворення здатні перетворитись на повноцінне кластерне об’єднання.

Звідси, на нашу думку, дослідження конкурентних переваг соціально-економічної системи передбачає, перш за все, визначення стратегічних напрямів регіонального розвитку, що дозволить виявити на певній території протокластери та встановити важливість і необхідність їх перетворення на кластери. Крім того, потрібно пам’ятати, що оскільки реалізація конкурентних переваг кластера здійснюється у зовнішньому для об’єднання середовищі, можна стверджувати про існування прямого взаємозв’язку конкурентних переваг кластера з конкурентними перевагами соціально-економічної системи як сферою функціонування територіально-галузевих об’єднань.

В науковій літературі розглядають різні джерела конкурентоспроможності регіональних економік. Як справедливо відмічає Чайнікова Л.М., на сучасному етапі розвитку економіки можливість успішно конкурувати на ринку визначається наявністю або відсутністю в регіоні конкурентних переваг в порівнянні з іншими регіонами. Саме тому, на її думку, формування конкурентних переваг території повинно відбуватись на базі сучасних досягнень науково-технічного прогресу, розвитку економічної теорії з урахуванням процесів глобалізації національних економік [251]. Згідно теорії конкурентних переваг М. Портера, покладеної в основу багатьох вітчизняних досліджень потенціалу конкурентоспроможності соціально-економічних систем, місце території (нації, регіону) на

зовнішньому ринку визначається чотирма умовами, які об'єднані в т.зв. «ромб конкурентоспроможності»: факторні умови; умови попиту; розвиток суміжних і обслуговуючих галузей; наявність загальної стратегії фірми на конкурентному полі [148]. Межевич М.М. при оцінці стартових умов регіонального розвитку у своєму дослідженні [114] аналізує п'ять типів конкурентних переваг: ресурсні, технологічні, інноваційні, глобальні та культурні.

При дослідженні потенціалу конкурентоспроможності соціально-економічних систем часто використовується також класифікація, за якої конкурентні переваги регіону поділяють на дві групи: базові та забезпечуючі. До першої групи переваг Нефедова О.Є. пропонує відносити природно-матеріальні ресурси, трудові ресурси та їх кваліфікацію, науковий та управлінський персонал, виробничу базу, а до другої – підприємницький клімат, якість управлінського апарату, вартість робочої сили та інфраструктура [129].

Поділ конкурентних переваг соціально-економічних систем на базові та забезпечуючі, на наш погляд, має принципове значення, оскільки об'єктивно відображає їх реальну функціональну сутність. Про це, зокрема, підкреслюється і у дослідженні конкурентоспроможності регіонів Російської Федерації, яке було проведене науковцями Євразійського інституту конкурентоспроможності спільно з Ощадбанком та Strategy Partners Group, результати якого оприлюднені у вересні 2012 року. Використовуючи методологію міжнародних співставлень конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, п'ять складових міжнародної конкурентоспроможності регіонів (національні фактори, базові умови, портфель кластерів, бізнес-клімат, ефективність та стратегічний фокус адміністрації) оцінювались на основі відкритої статистики та опитувань представників бізнесу. За результатами досліджень науковці прийшли до висновку, що базові конкурентні переваги регіонів Російської Федерації – природні ресурси, географічне положення та чисельність населення поступово втрачають своє значення, уступаючи місце якості бізнес-клімату [257].

Починаючи з 2008 року, Всесвітнім економічним форумом в Україні проводиться оцінювання конкурентоспроможності регіонів України за методологією Індексу глобальної конкурентоспроможності, яка використовується для дослідження та порівняння 148 країн світу. Так, якщо у 2008 році для дослідження було проведено аналіз 12 з 27 регіонів України, то у 2009 році репрезентативність вибірки зросла до 15 адміністративно-територіальних одиниць, у 2010 році – збільшилась до 20 областей, а з 2011 року вже третій рік поспіль проводиться оцінка всіх 27 адміністративно-територіальних одиниць країни, що дає можливість проведення порівняльного аналізу результатів окремо взятого регіону як у динаміці, так і в порівнянні з іншими регіонами України, а також з країнами світу [72].

Оцінювання проводиться за 12 складовими конкурентоспроможності, які об'єднані у три групи:

1) базові вимоги: інституції; інфраструктура; макроекономічне середовище; охорона здоров'я та початкова освіта;

2) підсилювачі ефективності: вища освіта та професійна підготовка; ефективність ринку товарів; ефективність ринку праці; рівень розвитку фінансового ринку; технологічна готовність; розмір ринку;

3) фактори розвитку та інноваційного потенціалу: рівень розвитку бізнесу; інновації.

Порівняння рейтингів конкурентоспроможності Хмельницької області як складової системи Подільського регіону у 2011-2013 роках представлено у табл. Д.1 додатку Д (складено за [70; 71; 72]).

Проведені дослідження дозволяють виявити складові порівняльних та відмінних конкурентних переваг досліджуваних областей на основі методології Індексу глобальної конкурентоспроможності (табл. 2.3, узагальнено за [70; 71; 72]). Для оцінки порівняльних конкурентних переваг Подільського регіону нами було обрано складові конкурентоспроможності, за якими Вінницька, Хмельницька чи Тернопільська області перебувають серед перших десяти лідерів; відмінні конкурентні переваги обирались на підставі виключного лідерства адміністративно-територіальної одиниці.

Таблиця 2.3

Оцінка конкурентних переваг Подільського регіону у 2011-2013 роках за методологією Індексу глобальної конкурентоспроможності

Адміністративно-територіальні одиниці	Порівняльні конкурентні переваги	Показники відмінних конкурентних переваг
Вінницька область	Інституції	Прозорість політики державних органів; надійність роботи правоохоронних органів; низький рівень втрат бізнесу від злочинності та насильства; рівень стандартів аудиту та звітності; охорона інтелектуальної власності
	Ефективність ринку товарів	Ступінь монополізації ринку; вибагливість покупця; витрати на проведення аграрної політики
	Ефективність ринку праці	Оплата праці та продуктивність
	Технологічна готовність	–
Хмельницька область	Інституції	Рівень стандартів аудиту та звітності; захист інтересів міноритарних акціонерів; прозорість політики державних органів
	Охорона здоров’я та початкова освіта	–
	Ефективність ринку товарів	Ступінь монополізації ринку; тяжкість митних процедур
	Ефективність ринку праці	Оплата праці та продуктивність
	Рівень розвитку фінансового ринку	Надійність банків
Тернопільська область	Інституції	Рівень стандартів аудиту та звітності; низький рівень втрат бізнесу від злочинності та насильства; надійність роботи правоохоронних органів
	Охорона здоров’я та початкова освіта	–
	Технологічна готовність	–

Так, в цілому Подільський регіон отримує порівняльні конкурентні переваги за показником «Інституції», який входить до базових вимог; Хмельницька та Тернопільська області перебувають серед лідерів за показником «Охорона здоров'я та початкова освіта», Вінницька та Хмельницька області – за складовими «Ефективність ринку товарів» та «Ефективність ринку праці», які включено до підсилювачів ефективності. Проте, згідно методології Індексу глобальної конкурентоспроможності, жодна з областей не отримала порівняльних конкурентних переваг за факторами розвитку та інноваційного потенціалу. Складову «Макроекономічне середовище» нами не було включено до конкурентних переваг Подільського регіону, оскільки, згідно з досліджуваною методологією, для її розрахунку використовуються загальнонаціональні показники, які формуються за межами регіональної соціально-економічної системи.

В цілому, проведені дослідження показали, що Подільському регіону властиві відмінні конкурентні переваги лише за базовими вимогами; порівняльних конкурентних переваг соціально-економічна система набуває завдяки як базовим факторам, так і складовим підсилювачів ефективності. Потребують подальших досліджень низькі показники факторів розвитку та інноваційного потенціалу Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей.

Багато науковців, серед яких відмітимо праці Марченка Г.В. [111], Шайдарова К.Я. [256], Кумпілова Б.К. [98] та Чайнікової Л.М. [253], проводячи у своїх дослідженнях виділення конкурентних переваг соціально-економічних систем, пропонують, перш за все, поділяти їх на абсолютні та відносні. Абсолютні конкурентні переваги регіону пов'язані з наявністю на певній території унікальних ресурсів та можливостей. Відносні конкурентні переваги обумовлені кращими порівняно з іншими регіонами можливостями чи умовами виробництва і реалізації тієї чи іншої продукції, надання послуг тощо. За умови, коли інноваційні показники розвитку соціально-економічної системи не можуть стати визначальними у формуванні конкурентних переваг території, використання даного підходу до виділення конкурентних переваг

Подільського регіону дозволить, на нашу думку, виявити нові внутрішні джерела формування конкурентоспроможності на основі традиційних галузей економіки. Водночас варіювання складом показників для оцінки відносних конкурентних переваг робить можливим застосування цієї методики для виявлення протокластерів соціально-економічних систем.

Оцінку абсолютних конкурентних переваг Подільського регіону проведемо за показниками природно-ресурсного потенціалу території (табл. Е.1 додатку Е, складено за [165]). В цілому, можна зробити висновок про відносно високий природно-ресурсний потенціал соціально-економічної системи Поділля, яка займає лише 10% площі України. Так, Хмельницька область єдина в країні, на території якої знаходяться родовища сапонітів, глауконітів, сировини карбонатної для кормових домішок та оніксу мармурового; у Вінницькій області зосереджено 50% родовищ плавикового шпату; на території Подільського регіону знаходиться 78,58% родовищ сировини карбонатної для цукрової промисловості та 70,57% сировини для вапнування кислих ґрунтів в Україні. За даними табл. Е.1 додатку Е можна побачити, що соціально-економічна система Поділля багата не лише гірничохімічними та гірничорудними корисними копалинами, але й будівельними корисними копалинами, зокрема, сировиною крем’яною (28,57%), сировиною карбонатною для випалювання на вапно (33,66%), каменем будівельним (20,2%), каменем пиляльним (19,28%), сировиною цегельно-черепичною (20,41%), гіпсом і ангідридом (22,73%) та ін. Враховуючи, що ряд родовищ корисних копалин знаходяться у стані розробки, для оцінки абсолютних конкурентних переваг Поділля за показниками природно-ресурсного потенціалу території пропонуємо їх поділити на фактичні та потенційні, основою поділу для якого використати перетинання показником 20% порогового значення, а також узагальнити основні галузі економіки, де знайшли застосування представлені корисні копалини (табл. Ж.1 додатку Ж). До потенційних конкурентних переваг регіону, виходячи з площі регіону, не віднесено володіння менш ніж 10% природних

корисних копалин, щодо яких також відсутня тенденція по їх нарощенню.

В цілому, проведені дослідження абсолютних конкурентних переваг Поділля за показниками природно-ресурсного потенціалу показали, що в регіоні створені природні умови для розвитку сільського господарства, будівництва та переробної промисловості, зокрема, виробництва харчових продуктів, хімічних речовин і хімічної продукції, іншої неметалевої мінеральної продукції. Водночас вітчизняна статистика не дозволяє прослідкувати, чи наявний природно-ресурсний потенціал території знайшов практичну реалізацію в соціально-економічній системі Поділля, чи регіон не використовує отриманих природних можливостей для формування конкурентних переваг.

Саме тому, на нашу думку, аналіз абсолютних конкурентних переваг території повинен бути доповнений оцінкою відносних конкурентних переваг. Враховуючи, що конкурентні переваги регіону свідчать про наявність протокластерів в соціально-економічній системі, їх оцінку проводитимемо з використанням показників, що визначають ефективність спеціалізації території.

У підручниках та навчальних посібниках з регіональної економіки, зокрема, [68; 163; 164; 197], для оцінки ефективності спеціалізації території пропонується здійснювати розрахунок різних показників, проте, вважаємо, що для цілей дослідження більш важливим буде оцінка регіональної спеціалізації за коефіцієнтами:

– локалізації;
– продуктивності праці в галузі.

Коефіцієнт локалізації розраховується як відношення питомої ваги галузі в структурі виробництва регіону до питомої ваги галузі в структурі виробництва країни:

$$КЛ = \frac{\frac{Г_р}{З_р}}{\frac{Г_к}{З_к}}, \qquad (2.1)$$

де: КЛ – значення коефіцієнта локалізації;

$Г_р$ – значення показника по галузі в регіоні;

$З_р$ – загальне значення показника в регіоні;

$Г_к$ – значення показника по галузі в країні;

$З_к$ – загальне значення показника в країні.

Розрахунок коефіцієнта локалізації проводиться залежно від цілей дослідження за чисельністю працюючих, величиною основних засобів, обсягом виготовленої чи реалізованої продукції та ін. При цьому галузі виступають як галузі ринкової спеціалізації за умови, що значення коефіцієнта локалізації дорівнює або більше одиниці.

У дисертаційній роботі пропонуємо розраховувати інтегральний коефіцієнт локалізації з використанням таких показників розвитку та формування конкурентних переваг соціально-економічних систем:

– кількість малих підприємств;

– рівень номінальної заробітної плати;

– рівень зайнятості населення;

– обсяг капітальних інвестицій;

– обсяг реалізованої продукції.

Вибір показників для розрахунку коефіцієнта локалізації був обумовлений, з однієї сторони, їх використанням при проведенні комплексних рейтингових оцінок регіонів України [150; 151], з іншої, – наявністю взаємозв’язку між зазначеними соціально-економічними показниками територіального розвитку та передумовами формування кластерів в регіональній економіці, розглянутими у параграфі 1.2 дисертаційного дослідження.

Враховуючи неоднозначний вплив кожного з показників на розвиток та формування конкурентних переваг соціально-економічної системи, з метою рангування цих показників нами було проведено опитування представників владних структур області, бізнесу та інституційних утворень регіону, для

чого респондентам було запропоновано розставити запропоновані показники за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області. Форма анкети, яка пропонувалась для проведення експертної оцінки, представлена у додатку З.1. Оцінка показників локалізації території в розрізі груп експертів представлена у табл. З.2 додатку З.2. Отримані узагальнюючі результати експертних коефіцієнтів наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Експертна оцінка показників локалізації території за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області

Показники	Сумарні експертні бали	Експертні коефіцієнти	Рейтинг, місце
Кількість малих підприємств	43	0,191	3
Рівень номінальної заробітної плати	54	0,240	2
Рівень зайнятості населення	28	0,124	5
Обсяг капітальних інвестицій	64	0,284	1
Обсяг реалізованої продукції	36	0,160	4
Разом	225	1,000	х

Проведені дослідження показали, що за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області респонденти із запропонованого переліку показників на перше місце поставили обсяг капітальних інвестицій, а на останнє – рівень зайнятості населення.

Для розрахунку коефіцієнта локалізації було проведено дослідження показників соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг за 2001-2013 роки. Такий період дослідження обумовлений тим, що перші кластерні ініціативи в Хмельницькій області були реалізовані ще у 1997 році із створенням швейного кластера (м. Хмельницький); у протягом

1998-2000 років ця практика була продовжена шляхом утворення будівельного, туристичного кластерів та кластера сільського туризму [41]. Тому проведення дослідження, починаючи з 2001 року, на нашу думку, дозволить проаналізувати вплив кластерних утворень на соціально-економічний розвиток Хмельницької області.

У табл. К.1-К.10 додатку К проведено розрахунок одиничних коефіцієнтів локалізації за показниками соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області. При цьому дані за 2001-2009 роки формувались з урахуванням Класифікатора видів економічної діяльності ДК 009:2005 [80], для групування даних за 2010-2013 роки використовувався Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010 [81].

Розрахунок інтегрального показника локалізації проводився з використанням двох форм згорток – адитивної та мультиплікативної за формулами (2.2) та (2.3), розглянутими у роботі [49].

Формула адитивної згортки для розрахунку інтегрального коефіцієнта локалізації:

$$КЛ^{а}_{інт.} = а_1 \cdot КЛ_1 + а_2 \cdot КЛ_2 + \cdots + а_n \cdot КЛ_n, \qquad (2.2)$$

де: $КЛ^{а}_{інт.}$ – значення інтегрального коефіцієнта локалізації при адитивній згортці;

$а_1, а_2, \ldots, а_n$ – експертні коефіцієнти;

$КЛ_1, КЛ_2, \ldots, КЛ_n$ – значення одиничних коефіцієнтів локалізації;

1, 2, …, n – експерти.

Формула мультиплікативної згортки для розрахунку інтегрального коефіцієнта локалізації:

$$К^{м}_{інт.} = КЛ_1^{а_1} \cdot КЛ_2^{а_2} \cdot \ldots \cdot КЛ_n^{а_n}, \qquad (2.3)$$

де: $К^{м}_{інт.}$– значення інтегрального коефіцієнта локалізації при мультиплікативній згортці.

У табл. 2.5-2.8 наведено узагальнені значення інтегрального коефіцієнта локалізації з урахуванням КВЕД-2005 і КВЕД-2010 та двох методів згорток – адитивної і мультиплікативної (побудовано за даними табл. К.1-К.10 додатку К). Отримані результати інтегрального показника як за методом адитивної, так і методом мультиплікативної згорток суттєво між собою не відрізняються, що виключає можливість похибки при розрахунках лише одним з методів.

За даними табл. 2.5-2.6, незалежно від методу згортки даних, протягом 2001-2009 років високим рівнем локалізації володіли такі п’ять галузей, як: сільське господарство, мисливство, лісове господарство; промисловість; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; освіта; охорона здоров’я та надання соціальної допомоги.

Найвище значення інтегрованого коефіцієнта локалізації спостерігаємо у галузях сільського господарства, мисливства, лісового господарства, дані яких згідно КВЕД-2005 були об’єднані при проведенні статистичних розрахунків. Зокрема, якщо у 2001 році значення досліджуваного показника по цих галузях складало 2,07 (за методом адитивної згортки) та 1,92 (за методом мультиплікативної згортки), то в 2009 році – відповідно, 1,86 і 1,66. Порівняно нижчі значення інтегрального коефіцієнта локалізації спостерігаємо в інших видах економічної діяльності, проте всі вони більші 1, що є відмінною ознакою локалізації галузі в регіоні.

У 2010-2013 роках (за даними табл. 2.7 та 2.8) до п’яти локалізованих видів економічної діяльності у Хмельницькій області, які були обрані за даними 2001-2009 років, було додане будівництво. Значення інтегрованого коефіцієнта локалізації по будівництву коливалось від 1,14 до 1,03 (за методом адитивної згортки) та від 1,06 до 0,98 (за методом мультиплікативної згортки).

В цілому, за результатами дослідження п’яти соціально-економічних показників протягом 2001-2013 років нами було виявлено шість видів економічної діяльності, в яких значення інтегрального коефіцієнта

локалізації перевищує 1, а саме:

– сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство;

– промисловість;

– будівництво;

– діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування;

– освіта;

– охорона здоров’я та надання соціальної допомоги.

Таблиця 2.5

Значення інтегрального коефіцієнта локалізації Хмельницької області у 2001-2009 роках за методом адитивної згортки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	2001	2003	2005	2007	2009
1.	*Сільське господарство, мисливство, лісове господарство*	*2,07*	*1,85*	*1,92*	*2,11*	*1,86*
2.	Рибальство, рибництво	0,65	0,49	0,46	0,60	0,74
3.	*Промисловість*	*1,02*	*1,05*	*0,94*	*1,00*	*1,12*
4.	Будівництво	0,79	0,88	0,74	0,87	0,84
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,05	1,01	0,90	0,86	0,74
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,53	0,53	0,54	0,78	0,63
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	0,59	0,62	0,64	0,78	0,59
8.	Фінансова діяльність	0,63	0,48	0,48	0,53	0,47
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,82	0,80	0,85	0,79	0,81
10.	*Державне управління*	*1,01*	*1,64*	*2,28*	*1,83*	*1,97*
11.	*Освіта*	*1,09*	*1,12*	*1,39*	*0,90*	*0,81*
12.	*Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги*	*1,18*	*1,13*	*0,97*	*1,02*	*1,04*
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	0,89	0,83	0,72	0,81	0,68
Усього		0,92	0,93	0,93	0,95	0,95

Таблиця 2.6

Значення інтегрального коефіцієнта локалізації Хмельницької області у 2001-2009 роках за методом мультиплікативної згортки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	2001	2003	2005	2007	2009
1.	*Сільське господарство, мисливство, лісове господарство*	*1,92*	*1,66*	*1,79*	*1,90*	*1,66*
2.	Рибальство, рибництво	0,63	0,43	0,29	0,48	0,64
3.	*Промисловість*	*1,00*	*1,02*	*0,93*	*0,98*	*1,10*
4.	Будівництво	0,73	0,80	0,70	0,81	0,74
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,98	0,99	0,87	0,85	0,73
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,42	0,45	0,50	0,76	0,61
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	0,53	0,56	0,59	0,76	0,53
8.	Фінансова діяльність	0,47	0,32	0,30	0,35	0,32
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,75	0,71	0,69	0,74	0,73
10.	*Державне управління*	*0,77*	*1,14*	*1,64*	*1,32*	*1,57*
11.	*Освіта*	*1,07*	*1,10*	*1,31*	*0,87*	*0,77*
12.	*Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги*	*1,14*	*1,11*	*0,97*	*1,01*	*1,03*
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	0,87	0,82	0,68	0,78	0,58
Усього		0,91	0,92	0,93	0,94	0,95

При проведенні подальшого аналізу варто також враховувати, що із шести галузей, які за результатами розрахунку інтегрального коефіцієнта показали високий рівень локалізації у Хмельницькій області, три фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, тому вважаємо, що

потенціал їх розвитку багато в чому визначається зовнішніми для регіону факторами, що виключає можливість прогнозування їх поведінки на регіональному рівні. До цих галузей належать: діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Таблиця 2.7

Значення інтегрального коефіцієнта локалізації Хмельницької області у 2010-2013 роках за методом адитивної згортки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	2010	2011	2012	2013
1.	*Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство*	*2,32*	*2,68*	*3,09*	*2,63*
2.	*Промисловість*	*1,10*	*1,01*	*0,88*	*0,90*
3.	*Будівництво*	*1,14*	*1,11*	*1,12*	*1,03*
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,68	0,69	0,67	0,66
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,60	0,62	0,72	0,87
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,54	0,57	0,54	0,49
7.	Інформація та телекомунікації	0,40	0,36	0,37	0,35
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,37	0,35	0,36	0,36
9.	Операції з нерухомим майном	0,80	0,69	0,89	0,81
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	0,36	0,35	0,41	0,43
11.	*Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування*	*0,73*	*1,13*	*0,67*	*1,85*
12.	*Освіта*	*0,82*	*0,87*	*0,84*	*0,95*
13.	*Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги*	*1,08*	*1,16*	*1,02*	*0,99*
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,61	0,44	0,38	0,37
15.	Надання інших видів послуг	0,63	0,61	0,93	0,91
Усього		0,95	0,95	0,95	0,95

Таблиця 2.8

Значення інтегрального коефіцієнта локалізації Хмельницької області у 2010-2013 роках за методом мультиплікативної згортки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	2010	2011	2012	2013
1.	*Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство*	*1,96*	*2,24*	*2,43*	*2,19*
2.	*Промисловість*	*1,07*	*1,00*	*0,83*	*0,87*
3.	*Будівництво*	*1,06*	*1,05*	*1,04*	*0,98*
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,63	0,64	0,63	0,63
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,44	0,49	0,65	0,85
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,45	0,48	0,43	0,35
7.	Інформація та телекомунікації	0,24	0,23	0,24	0,20
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,10	0,11	0,11	0,07
9.	Операції з нерухомим майном	0,77	0,59	0,88	0,80
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	0,23	0,26	0,36	0,38
11.	*Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування*	*0,70*	*0,99*	*0,67*	*1,18*
12.	*Освіта*	*0,81*	*0,86*	*0,82*	*0,92*
13.	*Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги*	*1,07*	*1,14*	*1,01*	*0,97*
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,48	0,28	0,18	0,17
15.	Надання інших видів послуг	0,59	0,57	0,84	0,80
Усього		0,95	0,94	0,95	0,95

На основі вище викладеного, не виключаючи можливості формування кластерів у цих видах економічної діяльності, для цілей подальшого дослідження обмежуватимемось оцінкою кластероформуючого потенціалу лише галузей сільського господарства, промисловості та будівництва.

Крім інтегрального показника локалізації, для оцінки ефективності спеціалізації території пропонуємо розраховувати коефіцієнт продуктивності праці в галузі регіону за формулою:

$$КПП_{гр} = \frac{\frac{ОР_{гр}}{ЧЗ_{гр}}}{\frac{ОР_{гк}}{ЧЗ_{гк}}}, \quad (2.4)$$

де: $КПП_{г}$ – коефіцієнт продуктивності праці в галузі регіону;

$ОР_{гр.}$ – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) галузі в регіоні;

$ЧЗ_{гр.}$ – чисельність зайнятих в галузі у регіоні;

$ОР_{гк}$ – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) галузі в країні;

$ЧЗ_{гк}$ – чисельність зайнятих в галузі у країні.

Метою розрахунку коефіцієнта продуктивності праці в галузі є виділення галузей в регіоні, які за показниками локалізації не перебувають у групі лідерів, проте за темпами продуктивності праці створюють можливості для потенційного лідерства. Виходячи з формули, продуктивність праці в галузях по Україні приймається за 1, відповідно, потенційне лідерство галузі в регіоні виникає, коли розраховані значення коефіцієнта більші 1; за умови, якщо отримані під час розрахунків показники менші 1, це свідчить про низьку продуктивність праці в галузі по регіоні.

Результати проведених розрахунків коефіцієнта продуктивності праці в галузі регіону у 2001-2009 роках (за КВЕД-2005) та 2010-2013 роках (за КВЕД-2010) представлено у табл. 2.9 та 2.10 (складено автором за даними [211-219].

Розраховані значення коефіцієнта продуктивності праці в галузі по Хмельницькій області у 2001-2013 роках дозволяють зробити наступні висновки:

– продуктивність праці в регіоні доволі низька порівняно з

продуктивністю праці в Україні;

– продуктивність праці в галузях по Хмельницькій області, які характеризуються високим рівнем локалізації, була значно нижчою, ніж продуктивність праці в галузях по Україні;

– протягом 2001-2009 років значення коефіцієнта продуктивності праці в галузях-лідерах за коефіцієнтом локалізації було вищим, ніж по регіону, проте починаючи з 2010 року спостерігаємо погіршення досліджуваного показника.

Таблиця 2.9

Значення коефіцієнта продуктивності праці в галузі у Хмельницькій області у 2001-2009 роках

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	2001	2003	2005	2007	2009
1.	*Сільське господарство, мисливство, лісове господарство*	*0,86*	*0,64*	*0,73*	*0,84*	*0,83*
2.	*Рибальство, рибництво*	*0,54*	*0,29*	*0,14*	*0,16*	*0,13*
3.	Промисловість	0,78	0,51	0,48	0,53	0,50
4.	Будівництво	0,78	0,61	0,40	0,47	0,52
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,51	0,35	0,64	0,33	0,35
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,44	0,33	0,41	0,69	0,45
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	0,18	0,14	0,13	0,20	0,19
8.	Фінансова діяльність	0,04	0,01	0,01	0,01	0,01
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,51	0,21	0,25	0,36	0,24
10.	Державне управління	0,63	0,38	0,41	0,29	0,29
11.	Освіта	0,62	0,47	0,46	0,14	0,13
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,55	0,41	0,35	0,32	0,30
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	0,45	0,30	0,18	0,33	0,30
Усього		0,48	0,34	0,42	0,33	0,33

Таблиця 2.10

Значення коефіцієнта продуктивності праці в галузі у Хмельницькій області у 2010-2013 роках

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	2010	2011	2012	2013
1.	*Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство*	*0,68*	*0,80*	*0,92*	*1,04*
2.	*Промисловість*	*0,38*	*0,38*	*0,42*	*0,43*
3.	*Будівництво*	*0,51*	*0,54*	*0,40*	*0,52*
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,16	0,18	0,18	0,19
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,13	0,15	0,24	0,20
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,21	0,24	0,18	0,14
7.	Інформація та телекомунікації	0,14	0,11	0,09	0,07
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,01	0,01	0,01	0,02
9.	Операції з нерухомим майном	0,39	0,43	0,34	0,41
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	0,04	0,05	0,06	0,08
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,37	0,47	0,24	0,25
12.	Освіта	0,12	0,13	0,12	0,15
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,20	0,21	0,20	0,18
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,01	0,01	0,00	0,00
15.	Надання інших видів послуг	0,11	0,11	0,15	0,13
Усього		0,36	0,47	0,48	0,53

В цілому, проведені дослідження показали, що за коефіцієнтом продуктивності праці в галузі жодна з галузей не демонструє потенціал до формування конкурентних переваг. Тому перелік галузей, які володіють ознаками протокластерів, відповідає визначеному переліку галузей за розрахованим інтегральним коефіцієнтом локалізації і включає:

– сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство;

– промисловість;

– будівництво.

Починаючи з 2001 року, кожні два роки (2003 [201], 2005 [18], 2007 [16], 2009 [17] роки) нами у співпраці з Асоціацією «Поділля Перший» проводились соціологічні опитування з соціально-економічних проблем та бізнес-клімату на Поділлі. Мета досліджень полягала у вивченні та порівнянні в часі громадських думок з актуальних питань, які визначають соціально-економічний розвиток Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. Одним з напрямів дослідження було виявлення рівня поінформованості опитуваних щодо існування в регіоні кластерів, виявлення кластерних ініціатив та перспектив реалізації кластерних технологій в різних галузях економіки.

Проведений у соціологічних дослідженнях аналіз показав, що респонденти позитивно ставляться до ідеї налагодження в регіоні співпраці між владою, бізнесом та інституціями і вбачають можливість конструктивного діалогу між учасниками регіональної взаємодії. 91% опитаних (для порівняння – 79% у 2007, 80% у 2005 та 74% у 2003 роках) погодились, що об’єднання на певній території зусиль науковців, підприємців і влади (створення кластерів) є перспективним для соціально-економічного розвитку регіону, оскільки пов’язане, перш за все, з можливістю збереження конкурентних переваг та захисту внутрішнього ринку від негативних наслідків інтеграційних процесів.

Дослідження рівня поінформованості населення щодо функціонування в регіоні кластерів показало, що 58% опитаних знайомі з цією формою підприємницьких об’єднань; 8% респондентів зазначили, що в їхній області (місті, районі) не використовуються кластерні технології. Водночас 34% дослідників відмітили, що їм не відомі приклади реалізації співпраці владних інституцій, бізнесу та наукових установ.

На думку респондентів, найбільший ефект від реалізації кластерних

технологій отримають галузі сільського господарська (19% респондентів), промисловості (17%) та будівництва (11%). Опитані переконані, що реалізація конструктивного діалогу між учасниками ринкової взаємодії дозволить, перш за все, виявити ресурси не фінансової підтримки розвитку галузей, більш ефективно використати внутрішній потенціал регіону та покращити рівень життя пересічного громадянина.

Респонденти позитивно поставились до ідеї реалізації кластерного механізму об'єднання підприємств і в інших галузях. Наприклад, 7% опитаних оцінили переваги від утворення кластерів у сфері інформаційних послуг та 8% – щодо системи соціального захисту. Дана форма інтеграції, на думку 6% респондентів, буде корисною у галузі транспорту та роздрібної торгівлі. 5% опитаних відмітили, що ідея кластеризації може знайти гарне використання в сфері охорони здоров'я, побутових послуг та зв'язку.

В цілому, проведені соціологічні дослідження перспектив реалізації кластерних технологій в регіоні показали, що дана форма співпраці позитивно оцінюється населенням. Це пояснюється, перш за все, багатовекторністю проявів результатів впровадження кластерів. Оскільки сутність кластеризації полягає в регіональній підтримці конкуренто-спроможності вітчизняних товаровиробників, а кінцева мета об'єднання не обов'язково передбачає збільшення прибутку кожного з учасників об'єднання, відповідно, дана форма інтеграції може бути ефективно реалізована у низькорентабельних галузях, які працюють на задоволення соціальних потреб населення.

Результати дослідження ще раз підтвердили, що і громадськість, і бізнес, і влада налаштовані на співпрацю заради збереження цілісності економіки регіону в умовах посилення впливу глобалізаційних процесів на розвиток регіональної соціально-економічної системи.

Узагальнені результати дослідження конкурентних переваг соціально-економічної системи Хмельницької області наведені у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Узагальнені результати дослідження конкурентних переваг соціально-економічної системи Хмельницької області*

№ п/п	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Методологія Індексу глобальної конкурентоспроможності		Оцінка природно-ресурсного потенціалу	Коефіцієнт локалізації	Індекс продуктивності праці в галузі	Соціологічні дослідження
		порівняльні	відмінні	абсолютні	відносні		
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	–	–	+	+	–	+
2.	Промисловість	–	–	+	+	–	+
3.	Будівництво	–	–	+	+	–	+
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	+	+	–	–	–	–
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	–	–	–	–	–	–
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	–	–	–	–	–	–
7.	Інформація та телекомунікації	–	–	–	–	–	–
8.	Фінансова та страхова діяльність	+	+	–	–	–	–
9.	Операції з нерухомим майном	–	–	–	–	–	–
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	–	–	–	–	–	–
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	+	+	–	+	–	–
12.	Освіта	+	–	–	+	–	–
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	+	–	–	+	–	–
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	–	–	–	–	–	–
15.	Надання інших видів послуг	–	–	–	–	–	–

* Позначення у таблиці 2.11: «+» –конкуретні переваги виявлені, «–» –конкуретні переваги не виявлені.

Узагальнені дослідження конкурентних переваг соціально-економічної системи Хмельницького регіону показали, що жоден з видів економічної діяльності не володіє всіма розглянутими видами конкурентних переваг. Проте це не означає, що в області відсутні галузі економіки, в яких існують протокластери. Оскільки виявлення протокластерів пов'язане з оцінкою, перш за все, порівняльних конкурентних переваг, за основу дослідження обираємо розрахунок інтегрального коефіцієнта локалізації. За даними табл. 2.5-2.8 було виявлено три види економічної діяльності, в яких чітко виражені ознаки існування кластерів: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; промисловість; будівництво.

Саме в цих галузях на основі запропонованої та використаної методології нами було підтверджено існування протокластерів, тому їх приймемо за основу при проведенні оцінки субкластероформуючого потенціалу Хмельницької області.

2.3. Оцінка субкластероформуючого потенціалу регіону

Необхідність збереження конкурентних переваг вимагає від регіонів постійного перегляду свого місця в загальноекономічному просторі шляхом переоцінки системи внутрірегіональних пріоритетів та концентрації місцевими органами влади зусиль на тих напрямах, де можливо підвищити рівень конкурентоспроможності території з використанням потенціалу від комбінації різних факторів.

Оскільки концентрація ресурсів в територіальній площині регіональної економіки не однорідна, то при визначенні джерел конкурентних переваг соціально-економічної системи зазвичай здійснюється підтримка окремих територіальних утворень – т. зв. субрегіонів. Необхідність дослідження ролі субрегіональної складової у забезпеченні конкурентоспроможності

регіональної економіки в цілому обумовлена, перш за все, тим, що окремі суб'єкти та організаційні утворення економіки регіону можуть об'єднуватись в економічних районах мезо- чи субрегіонального рівнів в рамках внутрітериторіального співробітництва.

У працях зарубіжних та вітчизняних науковців зустрічаємо подібні підходи до визначення поняття «субрегіон». Зокрема, Кузіна Н.А., Кузін Т.А. при оцінці специфіки формування російських регіонів відмічають, що кожен з них в сучасних умовах представляє собою систему з взаємно переплетеними багаторівневими процесами, серед яких важливого та зростаючого значення набуває конкурентна взаємодія окремих його територій – субрегіональних локалітетів. За цих умов активізується процес формування внутрірегіонального конкурентного середовища. Науковці вважають, що основною передумовою формування цього середовища та розвитку внутрірегіональної конкуренції стає обмеженість ресурсів – природних, фінансових, трудових та ін. [97].

Бутиріна В.М. розглядає субрегіон як підсистему регіону, утворену шляхом поєднання територій з більш тісними та такими, що мають свою специфіку по відношенню до всього регіону в цілому, взаємовідносинами та яка є засобом відображення особливостей територіальної диференціації природних, соціально-економічних умов життя, виробництва, політичних, економічних, соціальних, етнокультурних і екологічних процесів регіону [35].

Тажитдінов І.А., Атаєва А.Г. під субрегіоном розуміють територіальну соціально-економічну систему (групу муніципальних утворень), яка володіє властивостями відносної цілісності, виділена по кількох загальних економіко-географічних, адміністративних, природно-кліматичних та інших взаємопов'язаних між собою ознаках. Серед відмінних ознак субрегіону науковці відзначають:

– ціль – консолідація зусиль та ресурсів для комплексного вирішення соціально-економічних проблем території регіону;

– два способи утворення – економіко-географічний плюс адміністративний та економічний;

– наявність точок зростання або передумов їх створення (нових видів економічної діяльності);

– подібний рівень соціально-економічного розвитку;

– сформовані економічні зв’язки (подібна галузева специфіка);

– програмний характер управління та діяльності;

– відсутність ознак адміністративної одиниці (органів влади, бюджету, поточних зобов’язань);

– наявність вертикальних (між органами місцевої влади і організаційними утвореннями регіону) та горизонтальних (між органами місцевої влади, господарюючими суб’єктами і населенням) зв’язків при превалюючій ролі останніх [230, с. 111].

На основі дослідження праць вітчизняних та зарубіжних науковців у табл. 2.12 проведено порівняльний аналіз формування регіонів та субрегіонів (складено за [35; 97; 230; 231].

Проведені дослідження показують, що структуризація внутрішньої системи регіону та виділення субрегіонів відбувається не лише завдяки виключному впливу регіональних органів влади, а з урахуванням об’єктивної потреби у специфікації ресурсів, елементів капіталу чи компонентів ринкової інфраструктури, та обумовлено наявністю стійких відтворюючих взаємозв’язків, які природно виникли на певній території регіону. Субрегіональна система формується з метою виділення та посилення ринкової оцінки накопиченого на визначеній території економічного потенціалу, що, в свою чергу, дозволяє забезпечити необхідний регіону приріст конкурентоспроможності.

Субрегіону як складовій соціально-економічної системи регіону властиві кілька організаційних відмінностей, зокрема:

а) гнучкість територіальних меж. Як територіальна база реалізації цільових програм саме субрегіони найчастіше зустрічаються в стратегіях та програмах регіонального розвитку, причому в різних програмних документах залежно від визначених завдань межі субрегіонів між собою можуть суттєво відрізнятись;

Таблиця 2.12

Порівняльний аналіз формування регіонів та субрегіонів

Порівняльна ознака	Регіон	Субрегіон
Територіальні межі	Чітко визначені територіально-адміністративним устроєм країни	Формуються під впливом внутрішньої політики регіону та враховують територіальну концентрацію ресурсів
Стійкість організаційної структури управління	Постійний характер управління, який реалізується через систему регіональних органів влади	Тимчасовий характер управління, який підпорядковується цілям формування субрегіонів
Джерела фінансування	Кошти державного та регіонального бюджетів, призначені для реалізації цільових програм	Кошти регіонального бюджету, залучені інвестиційні ресурси під проекти територіального розвитку
Інструменти управління розвитком	Стратегії та плани регіонального розвитку	Проекти розвитку територій
Характер функціонування	Постійний з чітко визначеними адміністративно-територіальними межами	Тимчасовий залежно від поставлених цілей і завдань з гнучкими територіальними межами
Пріоритет інтересів	Підпорядкування національним інтересам	Баланс інтересів регіону та субрегіональних утворень

б) цілі формування субрегіону, якими можуть бути як більш повне використання ресурсного потенціалу, так і економія затрат за рахунок створення спільної інфраструктури, залучення інвестицій шляхом формування умов для реалізації спільних інвестиційних проектів та ін.;

в) спосіб формування. За умов ринкової економіки субрегіони як найбільш адекватна їй форма територіальних утворень можуть бути створені як при підтримці регіональних органів влади, так і за ініціативи підприємницьких об’єднань чи інституційних утворень території;

г) відсутністю ознак адміністративної одиниці (органів влади, бюджету, поточних зобов’язань);

д) мережевою формою взаємодії всіх учасників субрегіонального утворення [231, с. 192-193].

На думку Прохорової В.В., формування і розвиток субрегіональних економічних підсистем відбувається в контексті взаємодії двох протилежно орієнтованих та взаємодоповнюючих один одного процесів – диференціації та інтеграції економічних відносин. З однієї сторони, виникнення субрегіональних систем означає поглиблення диференціації внутрішнього середовища економічної системи регіону; з іншої, створює нові можливості для інтеграційної взаємодії на різних рівнях з метою підвищення ефективності відтворюючих процесів [159, с. 88].

На нашу думку, всі цілі формування субрегіону можна поділити на дві групи залежно від джерела формування конкурентних переваг: до першої групи входять цілі, пов’язані з використанням ресурсного потенціалу території; друга група включає у своєму складі т.зв. організаційні цілі, до яких можна віднести економію витрат за рахунок створення додаткових об’єктів інфраструктури, спільну участь в інвестиційних проектах, налагодження нових форм мережевої взаємодії за рахунок внутрітериторіальної співпраці та ін. В будь-якому випадку чітко прослідковується зацікавленість кожної з сторін у формуванні нових форм організації своєї діяльності задля забезпечення консолідації зусиль і ресурсів для комплексного вирішення соціально-економічних проблем території.

Оскільки субрегіон є складовою частиною регіональної економіки, повинно бути дотримано взаємоузгодження стратегічних цілей, які закладені у регіональних та субрегіональних (цільових) програмах розвитку територій. Дотримання цього правила забезпечує ефективність прийнятих рішень на субрегіональному рівні та їх відповідність системі регіональних конкурентних переваг.

Виділення субрегіонів Хмельницької області проводитимемо з урахуванням видів економічної діяльності, в яких за результатами

проведених у п. 2.2 дисертаційного дослідження виявлено протокластери. Оскільки метою функціонування будь-якого кластера є кінцевий результат, який може бути представлений у вигляді спільно виготовленого продукту чи наданої послуги, пропонуємо даний результуючий показник обрати за основу при виділенні субрегіонів. Зокрема, при виділенні субрегіонів у сільському, лісовому та рибному господарствах кінцевим продуктом пропонуємо обрати обсяг виготовленої сільськогосподарської продукції; для промисловості – обсяг реалізованої промислової продукції, для будівництва – площа прийнятого в експлуатацію житла та обсяг здійснених капітальних інвестицій. Вивчення динаміки запропонованих показників по містах і районах Хмельницької області проводитимемо за даними 2010-2013 років. На нашу думку, розрахунок питомої ваги кожного з результативних показників та їх графічна інтерпретація дозволять виявити ядра та територіальну концентрацію кластерів, тобто субрегіони їх розташування.

У таблиці Л.1 додатку Л наведено результати проведеної територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Обсяг реалізованої промислової продукції». Як бачимо, в регіоні чітко виділяються ядра трьох промислових кластерів – у м. Хмельницькому, м. Нетішин та м. Кам’янець-Подільському. Виходячи з ключових ознак кластера, для визначення меж їх територіальної концентрації використаємо середнє значення питомої ваги обсягу реалізованої промислової продукції по районах, а також наближеність району до міста – ядра кластера.

Графічно територіальна концентрація промислових кластерів представлена на рис. 2.2 (побудовано автором за даними таблиці Л.1 додатку Л). Проведені дослідження показали, що в Хмельницькій області існує три субрегіони розташування промислових кластерів з ядрами у м. Хмельницькому, м. Нетішині та м. Кам’янець-Подільському. Аналіз місцезнаходження промислових кластерів та обсяг реалізованої ними продукції наведені у табл. 2.13.

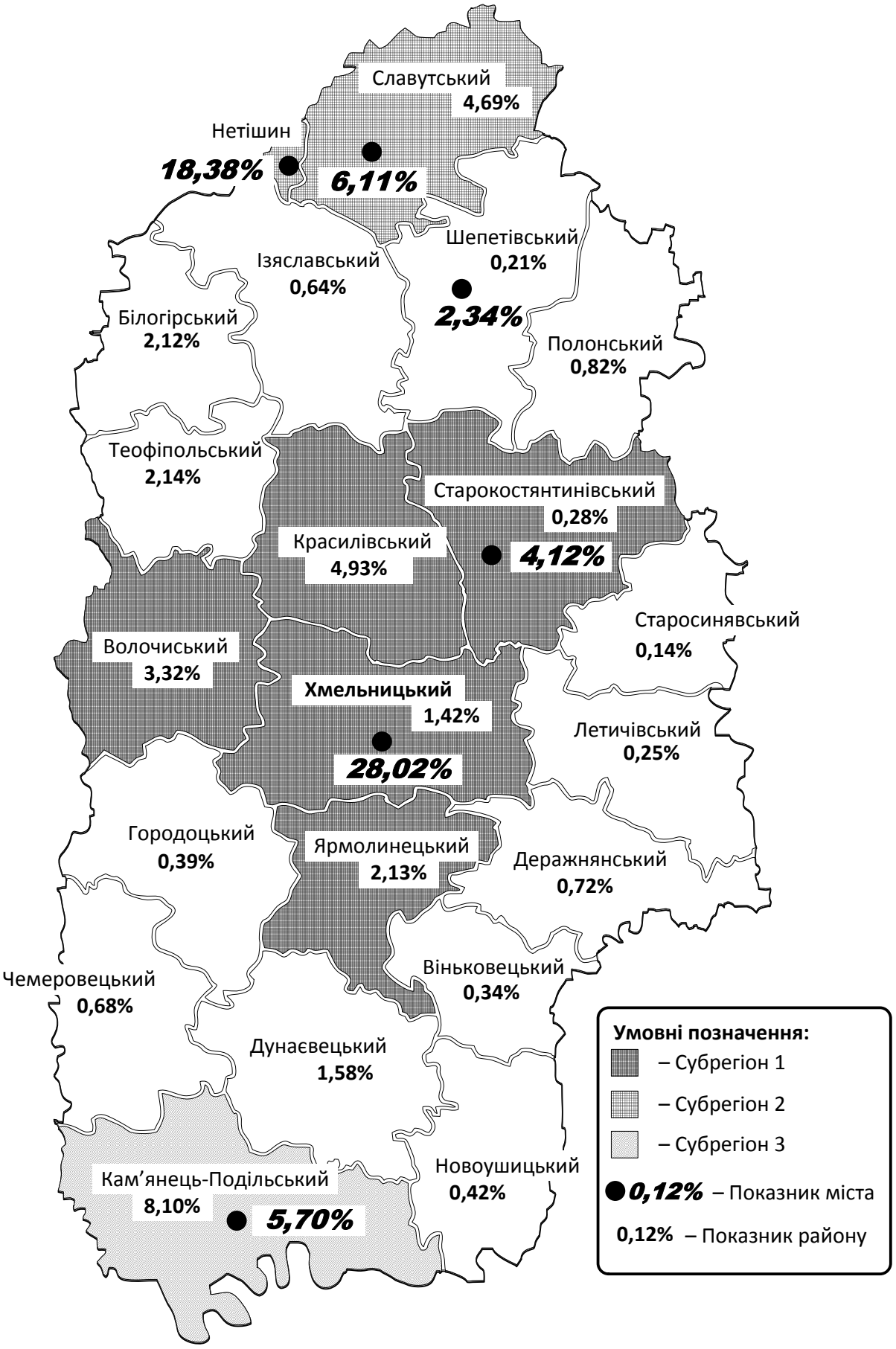

Рис. 2.2. Територіальна концентрація промислових кластерів по Хмельницькій області у 2010-2013 роках

Таблиця 2.13

Місцезнаходження промислових кластерів та частка реалізованої ними продукції у Хмельницькій області

Субрегіони	Місцезнаходження кластера	Ядро кластера	Частка реалізованої продукції кластера, %
Субрегіон 1	міста Хмельницький, Старокостянтинів; райони: Хмельницький, Старокостянтинівський, Красилівський, Волочиський, Ярмолинецький	м. Хмельницький	44,23
Субрегіон 2	м. Нетішин, м. Славута, Славутський район	м. Нетішин	29,18
Субрегіон 3	м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський район	м. Кам'янець-Подільський	13,80
Разом			87,21

Як бачимо, кожен з кластерів здійснює значний вплив на формування економіки Хмельницької області, зокрема, промисловий кластер, розташований у субрегіоні 1, забезпечує 44,23% реалізованої в області продукції; кластер з субрегіону 2 – 29,18% та кластер з субрегіону 3 – 13,80%. В цілому, частка реалізованої продукції підприємствами промислових кластерів, які розташовані у субрегіонах 1-3, становила 87,21%.

З метою деталізації видів промислових кластерів, які можуть бути створені у Хмельницькій області, проаналізуємо питому вагу виробництва промислової продукції регіону в економіці України у 2010-2013 роках (табл. 2.14, складено за [207–210]).

Проведені дослідження показують, що у Хмельницькій області мова може йти про формування п'яти видів промислових кластерів: харчового кластеру, кластеру у легкій промисловості, кластеру з переробки неметалевої мінеральної продукції, кластеру переробки металургійної продукції та машинобудівного кластеру.

Для визначення перспектив формування промислових кластерів використаємо метод SWOT-аналізу. На нашу думку, саме цей інструмент стратегічного управління, поєднуючи в собі вплив факторів внутрішнього (сильних і слабких сторін) та зовнішнього (можливостей і загроз) середовища, дозволяє в повній мірі дослідити можливості формування нових видів мережевих утворень в соціально-економічній системі регіону.

Таблиця 2.14

Питома вага Хмельницької області з виробництва промислової продукції в економіці України у 2010-2013 роках, %

Вид промислової продукції	2010	2011	2012	2013
Виробництво харчових продуктів, напоїв				
м'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене	2,7	3,2	2,4	3,8
м'ясо великої рогатої худоби заморожене	2,8	1,3	1,2	0,5
вироби ковбасні	2,1	2,2	2,2	2,3
масло вершкове	11,0	11,3	8,8	10,7
сири жирні	7,0	4,8	5,0	4,1
борошно	3,7	3,5	3,0	2,9
крупи	5,3	10,5	4,4	4,4
хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання	3,1	3,5	3,2	3,4
цукор білий кристалічний буряковий	10,6	8,4	10,9	9,7
вироби макаронні, локшина та вироби борошняні подібні	8,8	7,4	8,7	9,2
спреди та суміші жирові, що містять масову частку загального жиру від 50% до 85%	2,5	3,1	2,8	2,4
напої безалкогольні	5,3	6,1	4,9	5,2
Виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів				
костюми, крім трикотажних, чоловічі та хлопчачі	11,5	9,7	9,7	11,7
костюми, крім трикотажних, жіночі та дівчачі	49,9	47,6	40,8	30,1
сукні, крім трикотажних, жіночі та дівчачі	12,3	11,7	18,7	20,4
взуття	17,9	11,9	9,3	8,7
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції				
портландцемент, цемент глиноземистий, цемент без клінкерний шлаковий і цементи гідравлічні подібні	12,9	13,2	15,6	15,5
елементи конструкцій збірні для будівництва з цементу, бетону чи каменю штучного	5,1	5,8	6,2	7,5
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів				
котли центрального опалення для виробництва гарячої води чи пари, низького тиску, з металів чорних	29,8	28,6	24,1	26,7
Машинобудування				
провідники електричні на напругу не більше 1000В	19,5	13,6	14,1	13,2
причепи та напівпричепи інші для перевезення вантажів (крім житлових або для туризму)	15,7	11,4	12,3	11,6
Виробництво електроенергії	7,0	7,4	6,9	7,6

В цілому, SWOT-матриця розробляється з метою пошуку взаємозв'язків між чотирма елементами SWOT-аналізу та дозволяє виявити:

1) регіональні порівняльні переваги, на яких повинен базуватися подальший розвиток кластера (можливості, які базуються на сильних сторонах);

2) виклики розвитку – встановити перелік проблем, які потребують вирішення (слабкі сторони кластера, які можна вирішити за рахунок зовнішніх можливостей);

3) можливих ризиків, які слід уникнути або мінімізувати їх вплив через вибір адекватних стратегічних рішень.

У табл. 2.15 наведено результати дослідження сильних та слабких сторін промислових кластерів, які потенційно можуть бути створені у Хмельницькій області.

Таблиця 2.15

Аналіз сильних і слабких сторін промислових кластерів Хмельницької області*

Фактори внутрішнього середовища	
Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки, у якій в рамках диверсифікації структури економіки та покращення діяльності економічних суб'єктів однією з операційних цілей визначено розвиток інноваційного та конкурентоспроможного промислового сектору. 2. Наявність значних запасів сировини на території області. 3. Налагодження мережевої взаємодії влади, бізнесу та інституцій. 4. Центри кластерів – потужні міста обласного значення, у яких зосереджений основний промисловий потенціал області. 5. Значна кількість малих та середніх підприємств. 6. Достатня забезпеченість енергоресурсами (за рахунок Хмельницької АЕС). 7. Високий ступінь наукового потенціалу за рахунок зосередження закладів освіти у містах – ядрах промислових кластерів, що також дозволяє проводити перепідготовку працівників відповідно до потреб ринку.	1. Законодавча невизначеність категорій «кластер» та «кластерна політика». 2. Низька конкурентоспроможність промислових підприємств. 3. Високий рівень морального та фізичного зносу обладнання. 4. Низький рівень використання місцевих корисних копалин. 5. Необхідність реструктуризації та реорганізації більшості промислових підприємств.

* – визначено автором

Для оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на формування промислових кластерів у Хмельницькій області проведемо аналіз можливостей та загроз (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Аналіз можливостей та загроз формування промислових кластерів у Хмельницької області*

Фактори зовнішнього середовища	
Можливості	Загрози
1. Формування на національному рівні правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні. 2. Економічна глобалізація призводить до пошуку нових об'єктів інвестування. 3. Розвиток ринку інноваційної інфраструктури. 4. Освоєння нових ринків збуту продукції (товарів, робіт, послуг). 5. Зростання рівня завантаженості промислових підприємств. 6. Модернізація і реконструкція виробництв на основі сучасних інноваційних технологій.	1. Відплив кваліфікованих кадрів за межі регіону. 2. Обмежені фінансові ресурси для розвитку області. 3. Посилення конкуренції на вітчизняному ринку промислової продукції. 4. Висока залежність стану навколишнього середовища від рівня і якості промислового виробництва. 5. Зростання вартості сировини.

* – визначено автором

Використання стратегічного інструменту управління розвитком соціально-економічних систем дозволяє отримати відповіді на ряд важливих питань, пов'язаних з можливістю використання факторів внутрішнього середовища кластера для посилення чи послаблення впливу факторів зовнішнього середовища і навпаки.

На рис. М.1-М.3 додатку М представлено аналіз взаємозв'язків між елементами SWOT-аналізу формування промислових кластерів у Хмельницькій області. На основі дослідження напрямів використання сильних сторін кластера для підтримки зовнішніх можливостей (рис. М.1) нами було визначено чотири порівняльних переваги, які лежать в основі формування промислових кластерів:

– діяльність кластера в рамках реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області дозволяє уникнути проблему відсутності законодавчої підтримки формування добровільних об’єднань на національному рівні;

– мережева форма взаємодії учасників внутрікластерного об’єднання дозволяє захистити регіональний ринок, сприяє пошуку нових ринків збуту та вирішує проблему низького завантаження промислових підприємств;

– значна частка малих і середніх підприємств – членів кластера робить об’єднання більш привабливим для інновацій та сприяє розвитку ринку інноваційної інфраструктури;

– зосередження у ядрах кластера основного промислового потенціалу області та високого ступеня наукового потенціалу сприяє більш швидкій модернізації і реконструкції виробництв на основі сучасних інноваційних технологій.

Шляхом порівняння слабких сторін промислових кластерів та зовнішніх можливостей (рис. М.2) було проаналізовано виклики розвитку добровільних територіально-галузевих об’єднань Хмельницької області – внутрішні проблеми кластера, які можна вирішити за рахунок зовнішніх можливостей:

– за умови формування національного правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні, вирішиться проблема невизначеності категорій «кластер» та «кластерна політика»;

– пошук нових об’єктів інвестування, а також розвиток ринку інноваційної інфраструктури дозволять вирішити проблему високого рівня морального та фізичного зносу обладнання;

– зростання рівня завантаженості промислових підприємств можливе за рахунок підвищення рівня використання місцевих корисних копалин;

– модернізація і реконструкція виробництв на основі сучасних інноваційних технологій вирішують проблему необхідності реструктуризації та реорганізації більшості промислових підприємств.

На основі дослідження слабких сторін кластера та зовнішніх загроз

(рис. М.3) було проаналізовано можливі ризики формування промислових кластерів у Хмельницькій області:

– низька конкурентоспроможність промислових підприємств, високий рівень морального та фізичного зносу обладнання, а також необхідність реструктуризації та реорганізації більшості промислових підприємств створюють ризики формування промислових кластерів на фоні посилення конкуренції на вітчизняному ринку промислової продукції;

– низький рівень використання місцевих корисних копалин також не є підтримуючим фактором формування територіально-галузевих об’єднань за умови зростання вартості сировини на національному та міжнародному ринках.

В цілому, проведений SWOT-аналіз перспектив формування промислових кластерів у Хмельницькій області показав, що за рахунок особливостей мережевої взаємодії учасників територіально-галузевого об’єднання більшість загроз зовнішнього середовища нівелюються або ж зменшується їх вплив. Разом з тим, оскільки кластер є відкритою соціально-економічною системою, використання запропонованого інструменту стратегічного управління дозволяє провести оцінку можливостей зовнішнього середовища з метою зниження негативного впливу слабких сторін об’єднання.

Крім промислових кластерів, при дослідженні конкурентних переваг соціально-економічної системи Хмельницької області було виявлено протокластери у галузях сільського господарства та будівництва. У табл. Л.2 додатку Л наведено результати проведеної територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Продукція сільського господарства». Оскільки для аграрних кластерів характерна відсутність чітко виділених ядер кластерів, для визначення меж їх територіальної концентрації використаємо середнє значення питомої ваги продукції сільського господарства по містах і районах.

Графічно територіальна концентрація аграрних кластерів представлена на рис. 2.3.

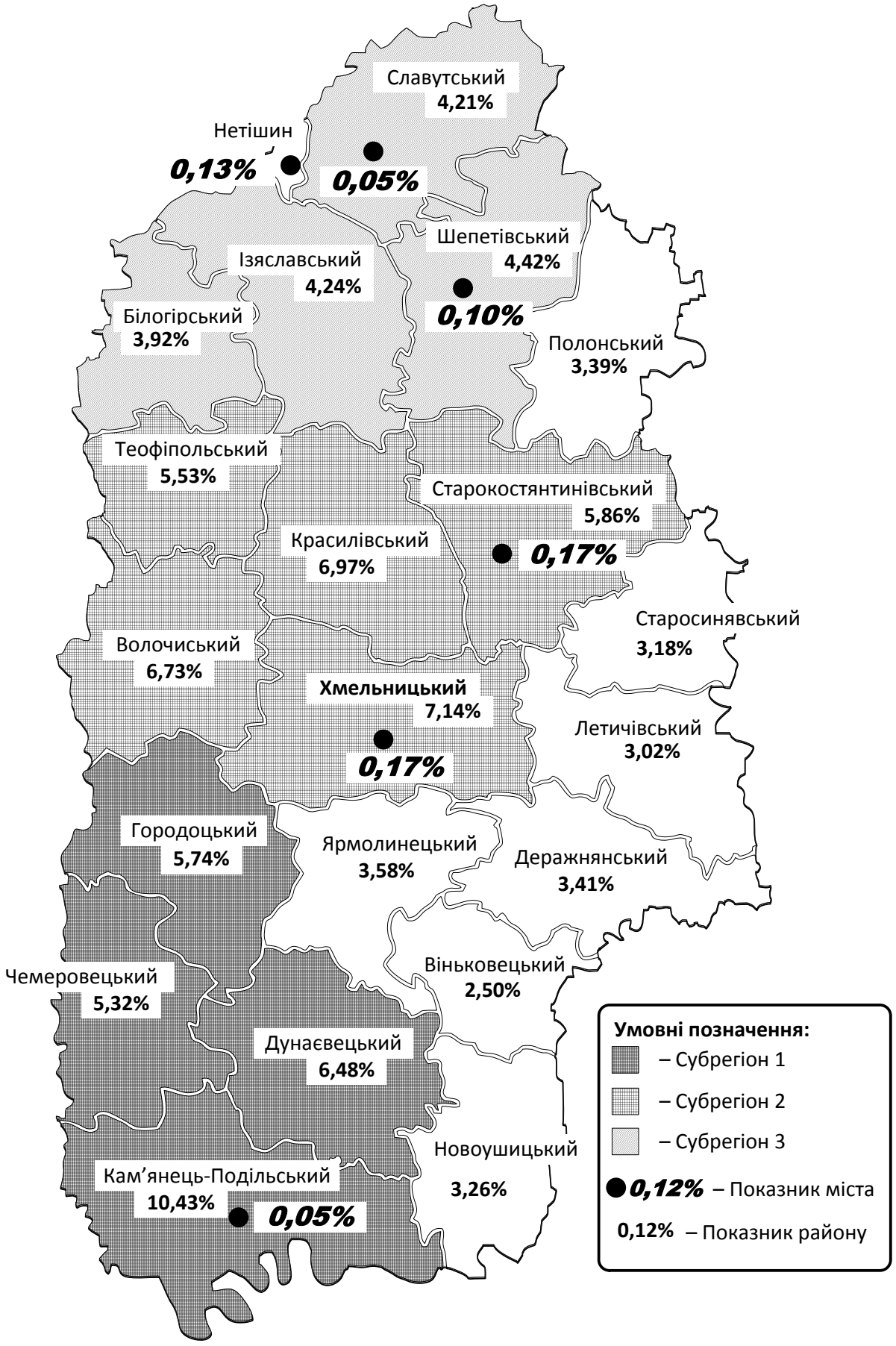

Рис. 2.3. Територіальна концентрація аграрних кластерів по Хмельницькій області у 2010-2013 роках

Проведені дослідження свідчать, з однієї сторони, про високий рівень аграрної спрямованості області, з іншої, – дозволяють виділити три аграрні кластери. Оскільки, як було відмічено вище, для аграрних кластерів характерна відсутність чітко виділених ядер, при виділенні субрегіонів розташування аграрних кластерів ми обмежились лише визначенням територій їх розташування.

Аналіз місцезнаходження аграрних кластерів та частка виготовленої ними продукції наведено у табл. 2.17.

Таблиця 2.17

Місцезнаходження аграрних кластерів та частка виготовленої ними продукції у Хмельницькій області

Субрегіони	Райони	Частка району, %	Частка виготовленої продукції кластера, %
Субрегіон 1	Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Чемеровецький, Городоцький	10,43 6,48 5,32 5,74	27,97
Субрегіон 2	Хмельницький, Волочиський, Красилівський, Теофіпольський, Старокостянтинівський	7,14 6,73 6,97 5,53 5,86	32,23
Субрегіон 3	Славутський, Білогірський Ізяславський, Шепетівський	4,21 3,92 4,24 4,42	16,79
Разом			76,99

Враховуючи отримані значення територіальної концентрації продукції сільського господарства, отримаємо три субрегіони розташування кластерів. частка виготовленої продукції кластером у субрегіоні 1 (включає Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Чемеровецький та Городоцький райони)

становить 27,97%, у субрегіоні 2 (входять Хмельницький, Волочиський, Красилівський, Теофіпольський та Старокостянтинівський райони) – 32,23% та 16,79% у субрегіоні 3 (включає Славутський, Білогірський, Ізяславський та Шепетівський райони). В середньому, частка виготовленої продукції підприємствами – членами кластера протягом 2010-2013 років становила 76,99%.

Визначення перспектив формування аграрних кластерів у Хмельницькій області проведемо з використанням методу SWOT-аналізу. У табл. 2.18 наведено результати дослідження сильних та слабких сторін аграрних кластерів, які потенційно можуть бути створені в регіоні.

Таблиця 2.18

Аналіз сильних і слабких сторін аграрних кластерів Хмельницької області*

Фактори внутрішнього середовища	
Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки, у якій в рамках розвитку сільських територій та територій навколо міст регіону однією з операційних цілей визначено підвищення продуктивності сільськогосподарського сектору. 2. Налагодження мережевої взаємодії влади, бізнесу та інституцій. 3. Значна кількість малих та середніх підприємств. 4. Велика кількість екологічно чистих земель. 5.Значні запаси мінеральних вод типу Нафтуся та радонових. 6.Достатня забезпеченість енергоресурсами (за рахунок Хмельницької АЕС). 7. Високий відсоток зайнятості в сільському господарстві значної частини економічно активного населення. 8. Географічне розміщення регіону в помірному кліматі створює сприятливі природно-кліматичні умови для виробництва найважливіших видів сільськогосподарської продукції. 9. В регіоні сформована система комплексної переробки сільськогосподарської продукції.	1. Законодавча невизначеність категорій «кластер» та «кластерна політика». 2. Відсутність кваліфікованого персоналу. 3. Низький рівень матеріально-технічного забезпечення. 4. Невисока ефективність виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

* – визначено автором

Для оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на формування аграрних кластерів у Хмельницькій області проведемо аналіз можливостей та загроз (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Аналіз можливостей та загроз формування аграрних кластерів у Хмельницької області*

Фактори зовнішнього середовища	
Можливості	Загрози
1. Формування на національному рівні правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні. 2. Зростання попиту на продовольство на світовому ринку. 3. Збільшення попиту на екологічно чисту продукцію АПК. 4. Освоєння нових ринків збуту сільськогосподарської продукції. 5. Зменшення запасів чистої питної води в Україні та Європі підтримуватиме попит на мінеральні води області. 6. Наявність великих площ невикористаних сільськогосподарських земель. 7. Оновлення техніки, освоєння технологій за рахунок залучення коштів зовнішніх для регіону інвесторів. 8. Пошук вигідних умов агрострахування. 9. Удосконалення наукового забезпечення АПК. 10. Зростання популярності сільського та зеленого туризму серед населення України та Європи.	1. Висока залежність агробізнесу від природно-кліматичних умов. 2. Неврегульованість земельних відносин. 3. Слабкість впровадження інноваційних технологій та технологій ресурсозбереження. 4. Відсутня система перевірки якості сільськогосподарської продукції. 5. Монополізм окремих ринків сільськогосподарської продукції. 6. Відсутність доступних ліній агрокредитування. 7. Недієва політика захисту національних товаровиробників сільськогосподарської продукції. 8. Низькі доходи та високий рівень безробіття серед сільського населення. 9. Незадовільна соціальна інфраструктура села.

* – визначено автором

На рис. М.4-М.6 додатку М представлено аналіз взаємозв’язків між елементами SWOT-аналізу формування аграрних кластерів у Хмельницькій області. На основі дослідження напрямів використання сильних сторін кластера для підтримки зовнішніх можливостей (рис. М.4) нами було визначено шість порівняльних переваг, які лежать в основі формування аграрних кластерів:

– як і по відношенню до промислових кластерів, діяльність аграрних кластерів в рамках реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області дозволяє уникнути проблему відсутності законодавчої підтримки формування добровільних об’єднань на національному рівні;

– налагодження мережевої взаємодії влади, бізнесу та інституцій сприяє освоєнню нових ринків збуту сільськогосподарської продукції;

– велика кількість екологічно чистих земель в області дозволяє визначити нові пріоритети у формуванні аграрних кластерів за умови збільшення попиту на екологічно чисту продукцію АПК та наявності великих площ невикористаних сільськогосподарських земель;

– в умовах зменшення запасів чистої питної води в Україні та Європі наявність значних запасів мінеральних вод типу Нафтуся та радонових підтримуватиме попит на мінеральні води області;

– значна кількість малих та середніх агропідприємств, достатня забезпеченість енергоресурсами створюють можливості для оновлення техніки, освоєння технологій за рахунок залучення коштів зовнішніх для регіону інвесторів, а також сприяють удосконаленню наукового забезпечення АПК;

– в умовах високого відсотку зайнятості у сільському господарстві значної частини економічно активного населення зростання популярності сільського та зеленого туризму серед населення України і Європи створює нові можливості для підвищення рівня кваліфікації персоналу, збільшення доходів сільського населення та зменшення рівня безробіття в області.

Шляхом порівняння слабких сторін аграрних кластерів та зовнішніх можливостей (рис. М.5) було проаналізовано виклики розвитку добровільних територіально-галузевих об’єднань Хмельницької області – внутрішні проблеми кластера, які можна вирішити за рахунок зовнішніх можливостей:

– за умови формування національного правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні, вирішиться проблема невизначеності категорій «кластер» та «кластерна політика»;

– оновлення техніки, освоєння технологій за рахунок залучення коштів зовнішніх для регіону інвесторів підвищиться рівень матеріально-технічного забезпечення агропідприємств;

– за умови удосконалення наукового забезпечення АПК зросте ефективність виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

На основі дослідження слабких сторін кластера та зовнішніх загроз (рис. М.6) було проаналізовано можливі ризики формування аграрних кластерів у Хмельницькій області:

– відсутність кваліфікованого персоналу поглиблюється низьким рівнем доходів та високим рівнем безробіття серед сільського населення, а також незадовільним розвитком соціальної інфраструктури села;

– низький рівень матеріально-технічного забезпечення супроводжується слабкістю впровадження інноваційних технологій та технологій ресурсозбереження;

– невисока ефективність виробництва основних видів сільськогосподарської продукції поглиблюється відсутністю системи перевірки якості.

В цілому, проведений SWOT-аналіз перспектив формування аграрних кластерів у Хмельницькій області показав, що за рахунок сильних сторін добровільного об’єднання та отриманих можливостей ззовні в регіоні створені всі необхідні умови для виникнення даної форми інтеграційних утворень.

Крім промислових та аграрних кластерів, при дослідженні конкурентних переваг Хмельницької області було виявлено протокластери у будівництві. Оскільки для виділення територіальних меж будівельних кластерів було використано дані територіальної концентрації за двома показниками – «Прийняття в експлуатацію житла» та «Обсяг здійснених капітальних інвестицій», у табл. Л.3 і Л.4 додатку Л наведено середні значення показників за 2010-2013 роки та питома вага по області. У табл. 2.20 проведено аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за двома показниками та визначено середнє значення для виявлення меж кластера.

Таблиця 2.20

Аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показниками «Площа прийнятого в експлуатацію житла» та «Обсяг здійснених капітальних інвестицій»

Міста, райони	Питома вага за		Середнє значення
	площею прийнятого в експлуатацію житла	обсягом здійснених капітальних інвестицій	
м. Хмельницький	49,09	30,62	39,85
м. Кам’янець-Подільський	10,29	5,75	8,02
м. Нетішин	2,25	0,89	1,57
м. Славута	2,15	2,64	2,40
м. Старокостянтинів	2,55	2,00	2,28
м. Шепетівка	2,49	1,67	2,08
Білогірський	0,37	1,14	0,76
Віньковецький	0,33	0,56	0,44
Волочиський	1,75	4,02	2,88
Городоцький	1,83	3,08	2,45
Деражнянський	1,03	1,05	1,04
Дунаєвецький	3,20	2,03	2,61
Ізяславський	0,58	1,49	1,04
Кам’янець-Подільський	4,13	18,84	11,48
Красилівський	1,24	3,91	2,58
Летичівський	1,38	2,07	1,73
Новоушицький	0,71	0,92	0,81
Полонський	1,13	1,01	1,07
Славутський	0,88	1,07	0,98
Старокостянтинівський	0,40	1,66	1,03
Старосинявський	0,11	0,38	0,25
Теофіпольський	0,78	2,13	1,45
Хмельницький	9,18	4,38	6,78
Чемеровецький	0,71	1,62	1,17
Шепетівський	0,52	3,78	2,15
Ярмолинецький	0,93	1,29	1,11
Разом	100,0	100,00	100,00
Середнє значення по районах	х	х	2,10

Графічно територіальна концентрація будівельних кластерів представлена на рис. 2.4.

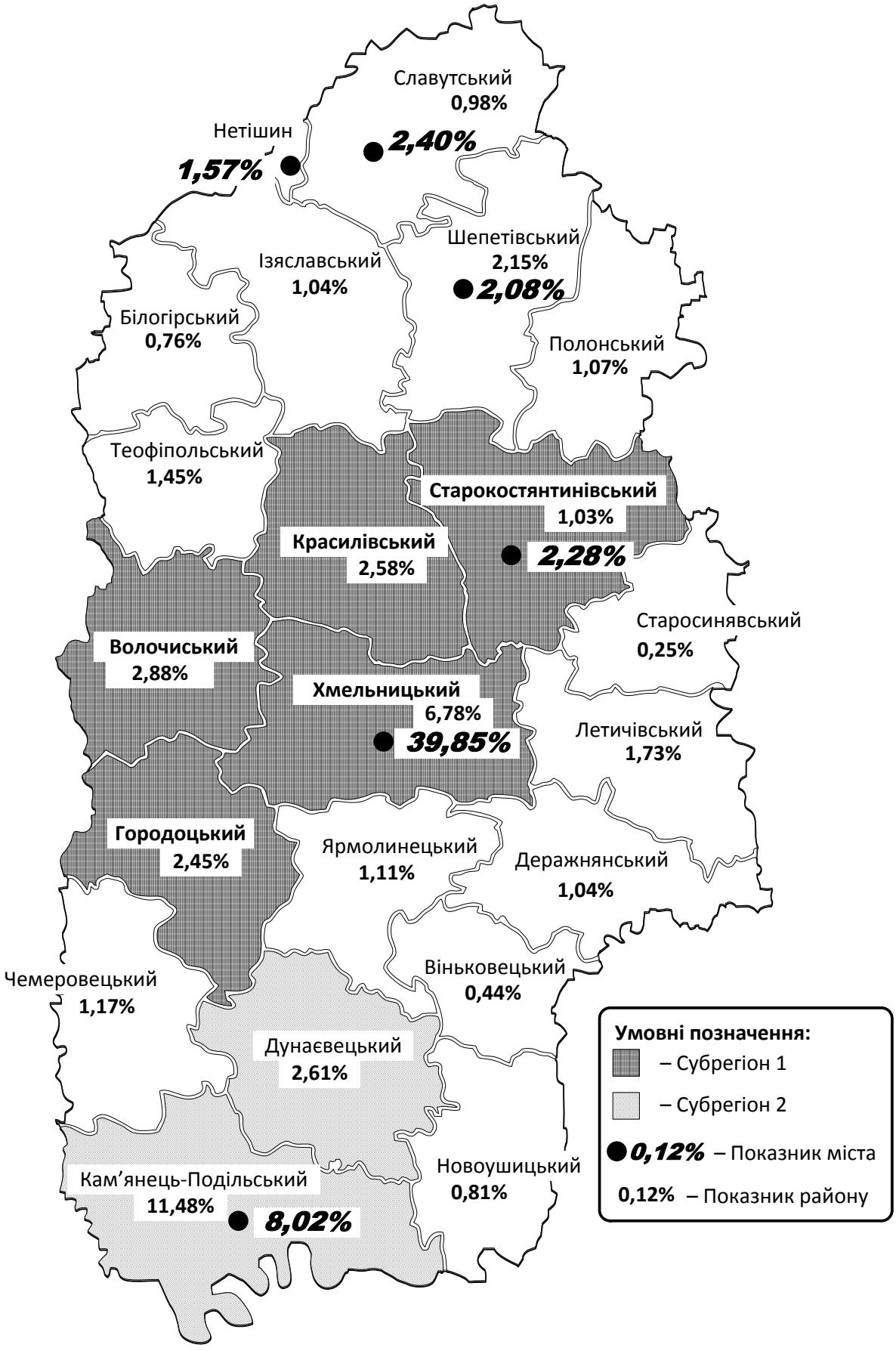

Рис. 2.4. Територіальна концентрація будівельних кластерів по Хмельницькій області у 2010-2013 роках

Проведені дослідження показують, що в регіоні чітко сформовані ядра двох будівельних кластерів – у м. Хмельницькому та м. Кам'янець-Подільському. Варто також відзначити, що м. Хмельницький є лідером за площею прийнятого в експлуатацію житла, а м. Кам'янець-Подільський – за обсягом здійснених капітальних інвестицій.

Аналіз місцезнаходження будівельних кластерів та середнє значення частки їх результативних показників наведено у табл. 2.21.

Таблиця 2.21

Місцезнаходження будівельних кластерів та частка виготовленої ними продукції у Хмельницькій області

Субрегіони	Міста, райони	Ядро кластера	Середнє значення частки результативних показників кластера, %
Субрегіон 1	м. Хмельницький, м. Старокостянтинів, райони: Хмельницький, Волочиський, Красилівський, Городоцький, Старокостянтинівський	м. Хмельницький	57,85
Субрегіон 2	м. Кам'янець-Подільський, райони: Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький	м. Кам'янець-Подільський	22,11
Разом			79,96

Як бачимо, в регіоні сформовані два будівельні кластери, перший з яких розташований на території Хмельницького, Волочиського, Красилівського, Городоцького та Старокостянтинівського районів з ядром у м. Хмельницький; другий кластер охоплює території Кам'янець-Подільського та Дунаєвецького районів з центром у м. Кам'янець-Подільський. Частка реалізованої продукції підприємствами будівельних кластерів склала 79,96%.

Визначення перспектив формування будівельних кластерів у Хмельницькій області проведемо з використанням методу SWOT-аналізу. У табл. 2.22 наведено результати дослідження сильних та слабких сторін будівельних кластерів, які потенційно можуть бути створені в регіоні.

Таблиця 2.22

Аналіз сильних і слабких сторін будівельних кластерів Хмельницької області*

Фактори внутрішнього середовища	
Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки, у якій в рамках диверсифікації структури економіки області та покращення діяльності економічних суб'єктів одним із заходів визначено розбудову мереж та ланцюгів постачання (формування кластерів) із міцними зв'язками з центрами інновацій та ноу-хау. 2. Мережева форма взаємодії влади, бізнесу та інституцій. 3. Наявність значних запасів сировини. 4. Високий ступінь використання власних сировинних ресурсів. 5. Зосередження більшості будівельних підприємств у містах – ядрах кластерів. 6. Високий попит на продукцію будівельних підприємств на внутрірегіональному ринку. 7. Достатня забезпеченість енергоресурсами (за рахунок Хмельницької АЕС). 8. Розвинута транспортна інфраструктура.	1. Законодавча невизначеність категорій «кластер» та «кластерна політика». 2. Низький рівень матеріально-технічного забезпечення. 3. Низький рівень капіталізації будівельних підприємств, що суттєво зменшує можливості оновлення виробничої бази за рахунок власних коштів. 4. Відсутність екологічно безпечних технологій добування і обробки сировини для виробництва будівельних матеріалів. 5. Низький рівень кваліфікації персоналу. 6. Відставання темпів переобладнання виробничої бази будівництва виробів і конструкцій для економічних енергозберігаючих будівельних комплексів від темпів зростання потреби в продукції будівельної галузі.

* – визначено автором

Для оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на формування будівельних кластерів у Хмельницькій області проведемо аналіз можливостей та загроз (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Аналіз можливостей та загроз формування будівельних кластерів у Хмельницької області*

Фактори зовнішнього середовища	
Можливості	Загрози
1. Формування на національному рівні правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні. 2. Зростання рівня забезпеченості населення житлом. 3. Розвиток ринку іпотечного кредитування. 4. Наявність можливості модернізації і реконструкції діючих виробництв на основі сучасних інноваційних технологій. 5. Вихід на нові ринку збуту продукції (робіт, послуг). 6. Зменшення ресурсо-, енерго- та трудомісткості при виготовленні будівельної продукції. 7. Системне залучення інвестицій в будівельну галузь при реалізації великих інвестиційних проектів.	1. Світова фінансова криза. 2. Зменшення цін на житло на вторинному ринку. 3. Посилення конкуренції на вітчизняному ринку. 4. Зростання вартості матеріалів. 5. Зростання цін на енергоресурси. 6. Тривалі строки отримання дозвільної документації на будівництво. 7. Висока залежність будівництва від рівня життя населення та темпів розвитку економіки регіону. 8. Відтік кваліфікованих кадрів.

* – визначено автором

На рис. М.7-М.9 додатку М представлено аналіз взаємозв’язків між елементами SWOT-аналізу формування будівельних кластерів у Хмельницькій області. На основі дослідження напрямів використання сильних сторін кластера для підтримки зовнішніх можливостей (рис. М.7) нами було визначено чотири порівняльних переваги, які лежать в основі формування будівельних кластерів:

– діяльність будівельних кластерів в рамках реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області дозволяє уникнути проблему

відсутності законодавчої підтримки формування добровільних об’єднань на національному рівні;

– мережева форма взаємодії влади, бізнесу та інституцій, наявність значних запасів сировини, високий ступінь використання власних сировинних ресурсів та розвинута транспортна інфраструктура сприяють виходу на нові ринки збуту продукції (робіт, послуг);

– високий попит на продукцію будівельних підприємств на внутрірегіональному ринку дозволяє підвищити рівень забезпечення населення житлом, обумовлює розвиток ринку іпотечного кредитування та ставить перед будівельними підприємствами завдання зменшення ресурсо-, енерго- та трудомісткості при виготовленні будівельної продукції;

– достатня забезпеченість енергоресурсами (за рахунок Хмельницької АЕС) створює умови для модернізації та реконструкції діючих виробництв на основі сучасних інноваційних технологій.

Шляхом порівняння слабких сторін будівельних кластерів та зовнішніх можливостей (рис. М.8) було проаналізовано виклики розвитку добровільних територіально-галузевих об’єднань Хмельницької області – внутрішні проблеми кластера, які можна вирішити за рахунок зовнішніх можливостей:

– за умови формування національного правового поля, яке б регламентувало діяльність кластерів в Україні, вирішиться проблема невизначеності категорій «кластер» та «кластерна політика»;

– розвиток ринку іпотечного кредитування дозволить вирішити проблему низького рівня капіталізації будівельних підприємств;

– модернізація і реконструкція діючих виробництв на основі сучасних інноваційних технологій створить можливості для використання екологічно безпечних технологій добування і обробки сировини для виробництва будівельних матеріалів;

– зменшення ресурсо-, енерго- та трудомісткості при виготовленні будівельної продукції дозволить вирішити проблему відставання темпів переобладнання виробничої бази будівництва виробів і конструкцій для

економічних енергозберігаючих будівельних комплексів від темпів зростання потреби в продукції будівельної галузі;

– системне залучення інвестицій в будівельну галузь при реалізації великих інвестиційних проектів підвищить рівень матеріально-технічного забезпечення та покращить рівень капіталізації будівельних підприємств.

На основі дослідження слабких сторін кластера та зовнішніх загроз (рис. М.9) було проаналізовано можливі ризики формування будівельних кластерів у Хмельницькій області:

– низький рівень матеріально-технічного забезпечення є загрозою за умови посилення конкуренції на вітчизняною будівельному ринку;

– проблема малої капіталізації будівельних підприємств може бути поглиблена за умови світової фінансової кризи та зменшення цін на житло на вторинному ринку;

– відставання темпів переобладнання виробничої бази будівництва виробів і конструкцій для економічних енергозберігаючих будівельних комплексів від темпів зростання потреби в продукції будівельної галузі збільшується за умови зростання вартості матеріалів та підвищення цін на енергоресурси;

– проблема низького рівня кваліфікації персоналу може бути поглиблена за умови відтоку кваліфікованих кадрів за межі регіону.

Проведене дослідження перспектив створення будівельних кластерів з використанням методу SWOT-аналізу ще раз підтвердило тезу про наявність в регіоні значного потенціалу формування даного виду добровільних територіально-галузевих об’єднань.

В цілому, проведене дослідження субкластероформуючого потенціалу Хмельницької області показує, що в регіоні сформовано ряд передумов формування кластерів, серед яких особливо відмітимо затверджену Стратегію регіонального розвитку, у якій визначено пріоритетні напрями реформування економіки області; достатню забезпеченість енергоресурсами (за рахунок Хмельницької АЕС); власну сировинну базу; і головне – бажання

формування мережевих форм взаємодії влади, бізнесу та інституційних утворень. Володіння набором сильних переваг та потужним потенціалом співпраці дозволяє кластерам як повноцінним учасникам соціально-економічної системи зменшити негативний вплив загроз зовнішнього середовища. Завдяки проведеному SWOT-аналізу формування промислових, аграрних та будівельних кластерів у Хмельницькій області було встановлено набір порівняльних переваг територіально-галузевих об’єднань, проаналізовано виклики їх розвитку та можливі ризики створення в соціально-економічній системі регіону.

Висновки до розділу 2

Узагальнення результатів, отриманих у другому розділі дисертаційної роботи, дає змогу зробити наступні висновки:

1. На основі дослідження передумов для реалізації кластерної політики в регіонах України обґрунтовано можливість їх виникнення історично (спонтанно) або створення штучно у випадку, якщо формування пріоритету кластерного розвитку стає прерогативою держави в особі місцевих органів влади. Доведено, що історично кластерному розвитку будь-якої території повинна передувати поява інституційних утворень, діяльність яких спрямована на задоволення інноваційних потреб суб'єктів господарювання та побудову системи взаємозв'язків між учасниками територіально-галузевого об'єднання. Встановлено, що одним з найбільш поширених інструментів штучного створення кластерів в Україні є законодавча підтримка на державному рівні кластерних ініціатив в окремих регіонах.

2. Запропоновані автором етапи еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні через взаємозв'язок підсистем діючої та перспективної законодавчої підтримки формування кластерів дозволяють констатувати, з одного боку, про існування значної кількості нормативних документів, присвячених питанням кластеризації національної соціально-економічної системи, з іншого, – свідчать про відсутність базового правового середовища створення та функціонування кластерів. Проведений аналіз показав, що багато документів, присвячених врегулюванню основних термінологічних розбіжностей з питань кластеризації, досить тривалий час продовжують залишатися в стані проектів, крім того, їх детальна оцінка показала відсутність взаємоузгодженості розроблених документів із загальноприйнятими пріоритетами соціально-економічного розвитку держави та окремих її регіонів.

3. Проведені дослідження регіональних інструментів сприяння розвитку мережевих форм організації виробництва показали, що регіональні

програми виступають невід'ємною складовою формування кластерного потенціалу територій. Визначено напрями підтримки кластерних ініціатив в окремих регіонах України, які були реалізовані через регіональні програми та стратегії соціально-економічного розвитку. Зроблено висновок, що Україна перейшла на якісно новий рівень дослідження кластерних систем: від виявлення існуючих до створення штучних кластерів у національній економіці, що обумовлює необхідність чіткого формулювання єдиних підходів, основних методологічних положень і принципів створення кластерів.

4. Доведено, що дослідження конкурентних переваг соціально-економічної системи передбачає визначення стратегічних напрямів регіонального розвитку, що дозволить виявити на певній території протокластери та встановити важливість і необхідність їх перетворення на кластери. Обґрунтовано необхідність поділу конкурентних переваг соціально-економічних систем на базові та забезпечуючі. Проведено комплексне дослідження конкурентних переваг Хмельницької області через оцінку порівняльних і відмінних, абсолютних, відносних та за даними соціологічних досліджень конкурентних переваг.

5. Для цілей дослідження визначено пріоритетність застосування відносних конкурентних переваг шляхом розрахунку коефіцієнтів локалізації та продуктивності праці в галузі. Запропоновано розраховувати комплексний інтегральний коефіцієнт локалізації з використанням п'яти показників розвитку та формування конкурентних переваг соціально-економічних систем: кількість малих підприємств; рівень номінальної заробітної плати; рівень зайнятості населення; обсяг капітальних інвестицій; обсяг реалізованої продукції. Для розрахунку інтегрального коефіцієнта локалізації було проведено дослідження показників соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг за 2001-2013 роки. Розрахунок інтегрального показника локалізації проводився з використанням двох форм згорток – адитивної та мультиплікативної. Встановлено, що перелік галузей, які володіють ознаками протокластерів, відповідає визначеному переліку

галузей за розрахованим інтегральним коефіцієнтом локалізації і включає: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; промисловість; будівництво.

6. Обґрунтовано необхідність дослідження ролі субрегіональної складової у забезпеченні конкурентоспроможності регіональної економіки в цілому. Виділено субрегіони розташування промислових, аграрних та будівельних кластерів. Для визначення можливостей формування нових видів мережевих утворень в соціально-економічній системі регіону проведено SWOT-аналіз кожного з кластерів, що дозволило виявити: регіональні порівняльні переваги, на яких повинен базуватися подальший розвиток кластерів; виклики розвитку – перелік проблем, які потребують вирішення; можливі ризики, яких слід уникнути або мінімізувати їх вплив через вибір адекватних стратегічних рішень.

Основні результати виконаних досліджень, описаних в цьому розділі, викладено нами в [16–18; 20; 24; 168–170; 173; 174; 177–180; 184; 185; 273; 274].

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ МОДЕЛЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Розробка інституційних засад формування кластерного проекту

Одним з напрямів виявлення потенційних кластерів в соціально-економічних системах є визначення конкурентних переваг регіональних економік. У параграфі 2.2 дисертаційної роботи нами на основі застосування комплексної системи оцінки конкурентних переваг було виявлено три види економічної діяльності, в яких існують або потенційно можуть бути створені кластери – сільське господарство, промисловість та будівництво. Ініціатором створення кластерів може виступати кожен з ініціаторів внутрікластерних взаємодій – місцеві органи влади, підприємницькі структури, наукові установи, інші інституційні утворення регіону.

Не зменшуючи цінності проведених досліджень, відмітимо, що проведена нами оцінка потенційних кластерів на основі аналізу конкурентних переваг території дозволяє виявити лише природні кластери. Водночас, використання кластерного інструментарію для програмування соціально-економічного розвитку територій та пошуку так званих «точок економічного зростання» актуалізує питання щодо можливості штучного створення кластерів в соціально-економічних системах. У даному випадку мова йде про види економічної діяльності, в яких формування пріоритету кластерного розвитку на визначеній території стає прерогативою держави в особі місцевих органів влади. При цьому можлива державна підтримка формування кластерів як в існуючих, так і в новостворених галузях. Зазначимо, що новостворені галузі в соціально-економічних системах не виникають як наслідок історично сформованих передумов територіальної

концентрації природних чинників, а є зазвичай результатом продуктів життєдіяльності чи наслідком реалізації масштабних інвестиційних проектів (наприклад, фінансової концентрації капіталу, розвитку системи інфраструктурного забезпечення, інституційного супроводу проектів та ін.).

Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду виникнення кластерів показує, що сьогодні практично відсутні приклади чисто природного чи штучного формування територіально-галузевих утворень. Як правило, виявлення на певній території протокластерів супроводжується їх всебічною підтримкою з боку місцевих органів влади з метою подальшого перетворення на повноцінні кластерні утворення. З іншої сторони, ініціативи регіональних органів влади по формуванню кластерів зазвичай пов'язані з наявним кластерним потенціалом соціально-економічної системи. Тобто мова повинна йти не про участь чи обмеження участі держави в особі регіональних чи місцевих органів влади у процесах кластеротворення, а щодо виявлення тих видів економічної діяльності, в яких державна підтримка є необхідним та важливим джерелом збереження і примноження конкурентних переваг галузі, та визначення інструментів впливу на внутрікластерну політику об'єднання.

У класичних дослідженнях кластерів держава в особі місцевих чи регіональних органів влади є рівноправним учасником внутрікластерних взаємодій. Куценко Є.С. у роботі [102] пропонує такий підхід до формування кластерів ототожнити з концепцією моделі «Потрійної спіралі» Генрі Іцковіца, відповідно до якої:

1) суспільству, заснованому на науковому знанні, характерно посилення ролі університетів у взаємодії з промисловістю та урядом;

2) три інститути (університети, бізнес, влада) прагнуть до співпраці, причому інноваційна складова виникає саме з цієї взаємодії, а не по ініціативі держави;

3) на додачу до традиційних функцій, кожен з трьох інститутів частково приймає на себе функції іншого. Саме інститути, які здатні виконувати нетрадиційні функції, вважаються найважливішими джерелами інновацій [75].

В реалізації концепції моделі «Потрійної спіралі» ролі кожного з інститутів чітко розподілені: роль бізнесу полягає у забезпеченні виробничого процесу, влада виступає джерелом контрактних відносин, які гарантують стабільну взаємодію, а університети – джерелом знань та технологій, таким чином, формуючи економіку, засновану на знаннях.

Не применшуючи досліджень Куценко Є.С., зазначимо, що на нашу думку, концепція моделі «Потрійної спіралі» може бути застосована для пояснення способів взаємодії за умови рівноправної участі кожної з сторін внутрікластерних взаємодій лише за умови природного створення кластерів. Проте, погодимось з дослідником, що на практиці, при створенні інновацій зазвичай зустрічаємо так звані «подвійні спіралі взаємодій»: «влада» – «бізнес», «бізнес» – «наука», «наука» – «держава», що свідчить про слабкість перебігу інноваційних процесів в економіці регіону чи країни в цілому [102].

Одним з найбільш дієвих інструментів штучного створення кластерів в Україні є затвердження регіональних програм. У роботі [23] нами обґрунтовано, що в умовах відсутності дієвої системи законодавчого забезпечення кластерного розвитку економіки країни в цілому місцеві органи влади активно використовують регіональні програми для визначення набору кластерних пріоритетів окремих територій. Оскільки регіональні програмні документи володіють можливістю перегляду та оперативного внесення змін, це дозволяє перетворити їх на оперативний інструмент впливу на характер соціально-економічних перетворень в регіоні, відповідно, сприяє виробленню більш гнучких форм співробітництва влади, бізнесу та інституцій при утворенні кластерів.

Хмельницька область поряд з традиційним підходом до програмування соціально-економічних процесів, який в Україні реалізовується через прийняття програм соціально-економічного розвитку, здійснила спробу переходу на проектний підхід до реалізації політики регіонального розвитку. Протягом низки семінарів та дискусій у період із жовтня 2010 до травня 2011 року за технічного сприяння з боку проекту Європейського Союзу

«Підтримка сталого регіонального розвитку» Робочою групою з числа представників влади, бізнесу, наукових кіл, громадських організацій та інших інституційних утворень регіону було розроблено Стратегію регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки [227]. Відмітимо, що Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області розроблялась в контексті рішення Ради регіонів щодо реформи регіонального розвитку в 2011 році з використанням кращого європейського та українського досвіду. Документ став третім в Україні (після стратегій регіонального розвитку АР Крим та Вінницької області), який був розроблений і прийнятий в європейському форматі.

Метою розробки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки є комплексний та збалансований розвиток соціально-економічної системи регіону на основі інноваційного підходу і знань, становлення Хмельниччини як частини України, яка динамічно розвивається та приємна для проживання через досягнення чотирьох стратегічних цілей розвитку:

1) диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб’єктів;

2) реалізація туристичного потенціалу регіону;

3) розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону;

4) забезпечення росту регіонального потенціалу (вирішення наскрізних проблем).

Відмітимо, що зазначені стратегічні цілі розвитку за своїм змістовним наповненням відповідають цілям, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (табл. 3.1, складено за [227]).

Для кожної з стратегічних цілей Стратегії розвитку Хмельницької області були розроблені низка операційних цілей, які в свою чергу, конкретизувались через систему заходів. Наприклад, однією з операційних цілей першої стратегічної цілі Робочою групою було визначено зміцнення малого і середнього підприємництва через реалізацію таких заходів:

1) удосконалення схем підтримки малого і середнього підприємництва (зокрема новоутворених) та підприємців;

2) розбудова мереж та ланцюжків постачання (галузевих та територіальних кластерів) із міцними зв'язками з центрами інновацій та ноу-хау;

3) розбудова інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва (інкубатор, виробничі та сервісні зони та ін.).

Таблиця 3.1

Узгодженість стратегічних цілей Стратегії розвитку Хмельницької області з цілями Державної стратегії регіонального розвитку

Стратегічні цілі (Україна)	Стратегічні цілі (Хмельницька область)			
	1) диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб'єктів	2) реалізація туристичного потенціалу регіону	3) розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону	4) забезпечення зростання регіонального потенціалу (вирішення наскрізних проблем)
1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів	+	+	+	+
2) територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток	+		+	+
3) ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку	+	+	+	+

Хмельницька область єдина з регіонів України, в якій для організації виконання Стратегії розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 26 грудня 2011 року №504/2011-р затверджено План реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-

2014 роки, який за своєю суттю є середньостроковим інструментом розвитку області, що містить чотири програми, кожна з яких складається з проектних пропозицій (всього їх за результатами форуму з мобілізації ідей проектів було відібрано 62) [146]. Рішенням обласної ради від 28 травня 2015 року № 2-32/2015 було затверджено План заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015-2017 роки, для реалізації якої також було відібрано 62 проектні пропозиції, що формують інституційне та інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку і, головне, створюють точки економічного зростання в області [144].

Відмітимо, що для трьох з чотирьох стратегічних цілей в рамках реалізації планів заходів Робочою групою було проаналізовано та відібрано проекти, які передбачають штучне створення кластерів в регіоні (табл. 3.2, складено за [227]).

Як бачимо, застосування проектного підходу до регіонального розвитку дозволяє виявити пріоритетні напрями формування конкурентних переваг території, встановити ключові заходи для реалізації проекту, надати потенційним користувачам інформацію про очікувані результати та орієнтовний термін їх впровадження. На нашу думку, реалізований у планах заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку підхід до формування своєрідного каталогу інвестиційно привабливих проектів дозволяє подолати інформаційний бар’єр між потенційними учасниками регіональної взаємодії, та показує зацікавленість регіональних органів влади у налагодженні співпраці з підприємствами, науковими установами, громадськими організаціями й іншими інституційними утвореннями у розв’язанні соціально-економічних проблем області.

Відмітимо, що ідея проектного підходу до формування кластерів не є новою в наукових колах, і особливо широке застосування знайшла при розробці кластерної політики областей та регіонів Росії. Проте, на нашу думку, більш важливим є аналіз змістовного наповнення терміну «кластерний проект».

Таблиця 3.2

Узгодження стратегічних і операційних цілей розвитку Хмельницької області з проектами кластерного розвитку

Стратегічні цілі	Операційні цілі	Проекти кластерного розвитку	Очікувані результати
1. Диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб‘єктів	1.1 Розвиток інноваційного та конкурентоспроможного промислового сектора. 1.2 Зміцнення МСП та підприємництва. 1.3 Стимулювання економіки регіону, виробництва продукції та інвестиційного потенціалу.	1. Технічна допомога при створенні кластера(ів) відповідно до потреб обласних підприємств.	Розробка методології та критеріїв визначення потенційних кластерів області. Збільшення обізнаності та інтересу компаній та досягнення домовленостей між зацікавленими підприємствами. Розробка стратегії кластерів та планів дій (з детальними планами заходів з розбудови спроможності членів кластерів). Розробка стратегій просування кластерів.
		2. Організація надання послуг з підтримки підприємницької діяльності через Агенцію регіонального розвитку.	Оцінка та визначення потреб у навчанні з питань бізнесу. Визначення та підбір тренерів / експертів. Створення структур з підтримки бізнесу в рамках Агенції регіонального розвитку. Розробка навчальних програм на основі попередньої оцінки потреб та проведення навчання / надання технічної допомоги. Підготовка бази даних підприємств області. Збільшення обізнаності та зацікавленості підприємств у послугах з підтримки бізнесу через проведення рекламної кампанії.
		3. Підготовка друкованих матеріалів та Інтернет-порталу, спрямованих на просування економіки області.	Створення економічного Інтернет-порталу області на підставі зібраних даних, вибір веб-дизайнера, визначення процедур підтримки та оновлення наповнення, розробка технічного завдання для дизайнера та складання тендерної процедури.

Кінець таблиці 3.2

Стратегічні цілі	Операційні цілі	Проекти кластерного розвитку	Очікувані результати
1. Диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб‘єктів	1.1 Розвиток інноваційного та конкурентоспроможного промислового сектора. 1.2 Зміцнення МСП та підприємництва. 1.3 Стимулювання економіки регіону, виробництва продукції та інвестиційного потенціалу.	4. Створення цілісної системи інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності та трансферу технологій	Створення бази даних наукового, промислового та інноваційного потенціалу області. Визначення інноваційних продуктів, що можуть бути реалізовані з використанням ресурсного потенціалу області. Створення на базі Хмельницького державного центру науки, інновацій та інформатизації демонстраційного центру з пріоритетних напрямків науково-технічної та інноваційної діяльності. Технічна допомога при створенні кластерів. Видання “Каталога інноваційних проектів Хмельницької області”.
		5. Розвиток IT-технологій в регіоні	Розроблення комплексної програми розвитку IT-сфери в регіоні, що передбачає стимулювання розвитку IT-промисловості, інтеграцію IT-школа–IT-університет–IT-бізнес–IT-влада у вигляді IT-кластеру, розвиток шкільної IT-освіти, орієнтація молоді на роботу IT-сфері в регіоні; розвиток вищої IT-освіти області, залучення місцевого IT-бізнесу для виконання регіональних IT-проектів
2. Реалізація туристичного потенціалу регіону	2.1 Розвиток та відновлення туристично-відпочинкового потенціалу. 2.2 Розширення можливостей та реклама туристичних продуктів.	1. Створення туристичного кластера та туристичного Інтернет-порталу Хмельницької області.	Розробка стратегії і плану дій туристиного кластера. Проведення рекламної кампанії. Створення обласного Інтернет-порталу «Туристична Хмельниччина».
3. Розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону	3.1 Підвищення продуктивності сільськогосподарського сектора. 3.3 Підвищення життєздат-ності сіл і малих міст.	1. Створення обласного аграрного кластера.	Створення обласного аграрного кластера. Забезпечення реклами обласного аграрного кластера.

Як відомо, реалізація кластерної політики в Росії проводиться через державну підтримку центрів кластерного розвитку. Так, аналітики Центру кластерного розвитку м. Санкт-Петербург пропонують під кластерним проектом розглядати комплекс взаємопов'язаних заходів, які тимчасово об'єднують ресурси учасників кластера з метою досягнення єдиної конкретної цілі, спрямованої на реалізацію стратегії розвитку кластера [248]. Центром кластерного розвитку Томської області запропоновано під кластерними проектами розуміти інвестиційні чи інші проекти, які реалізуються спільними зусиллями підприємств – учасників кластера, та спрямовані на розвиток цих підприємств на території регіону, при підтримці регіональних органів влади та кластерної організації. При цьому ініціаторами такого проекту є самі учасники кластера [249].

Провівши аналіз підходів до формування кластерних проектів в Росії, Куценко Є.С. пропонує ототожнити терміни «кластерний проект» та «спільний проект» і відмічає, що головна особливість кластерного проекту полягає в тому, що він є вигідним для всіх учасників кластеру. Якщо вигоди від реалізації проекту отримує лише один учасник кластеру або обмежена їх кількість, то такий проект не може рахуватись спільним проектом, що реалізується в рамках кластеру [104]. Підтримуємо думку науковця, що до спільних проектів кластеру не можна віднести проекти, які виконуються великим підприємством – членом кластеру, відповідно до якого передбачені замовлення постачальниками. Спільний проект в кластері передбачає, що всі учасники несуть затрати, розподіляють ризики, докладають спільних зусиль, в результаті чого створюються спільні блага або вирішуються загальні для членів кластеру проблеми.

Афоніна А.Г., провівши порівняння кластерних ініціатив та проектів, приходить до висновку, що поява терміну «кластерний проект» в російській науковій літературі пов'язана з подвійним тлумаченням терміну «кластерна ініціатива». Так, в широкому значенні кластерна ініціатива – це інструмент кластерної політики регіональних органів влади, який реалізується спільно з

підприємствами – учасниками кластеру. У вузькому значенні кластерна ініціатива – це проект, що реалізується кількома підприємствами – членами кластера, і сприяє розвитку об'єднання на території регіону [10]. Тобто у вузькому значенні дослідник пропонує ототожнювати терміни «кластерна ініціатива» та «кластерний проект».

Проведені дослідження особливостей формування кластерних проектів в Росії дозволяють зробити наступні висновки:

– по-перше, поняття «кластерний проект» розглядається лише щодо існуючих кластерів, що, на нашу думку, звужує можливості для використання проектного підходу при формуванні потенційних кластерів або перетворенні протокластера на кластер;

– по-друге, погоджуємось з дослідниками та аналітиками, що отримуваними вигодами від реалізації кластерного проекту повинні володіти всі члени кластера;

– по-третє, що на нашу думку, є більш важливим, цілі реалізації кластерного проекту повинні співпадати не лише зі стратегією розвитку кластера в цілому, але й зі стратегією регіонального розвитку.

Оскільки кластер є відкритою соціально-економічною системою, а його виникненню на визначеній території зазвичай передує оцінка конкурентних переваг території, підготовка проектів потенційних кластерів дозволить зацікавити інвесторів у фінансовій та інституційній підтримці кластерної ініціативи. Без сумніву, на етапі формування кластерної ініціативи основне фінансове та інституційне навантаження потрапляє на ініціатора. Тому розробку кластерних проектів пропонуємо розглядати як один з механізмів формування кластерів за умови, що ініціатором утворення об'єднання виступають регіональні органи влади або донори – кластерні організації, інші координатори міжнародних проектів.

Актуальність пропозиції щодо розробки кластерних проектів є особливо важливою для Хмельницької області, яка з прийняттям програмного документу регіонального розвитку європейського зразка –

Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки фактично задекларувала проектний підхід на конкурсній основі до виявлення точок економічного зростання території. За своїм змістом розроблені та затверджені плани заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку є своєрідним каталогом проектів, в якому зібрано кращі пропозиції щодо соціально-економічного відродження регіону з використанням внутрішніх резервів території.

Важливим та дискусійним залишається питання цілей формування кластерного проекту. У проаналізованих дослідженнях було справедливо відмічено, що головна ціль розробки кластерного проекту полягає у її відповідності стратегії формування кластера. Крім стратегічної, пропонуємо виділити ще ряд оперативних цілей розробки кластерного проекту, при цьому визначальним підходом до їх виділення є групування залежно від того, чи кластер існує в соціально-економічній системі регіону, чи лише проводяться заходи з його формування (рис. 3.1).

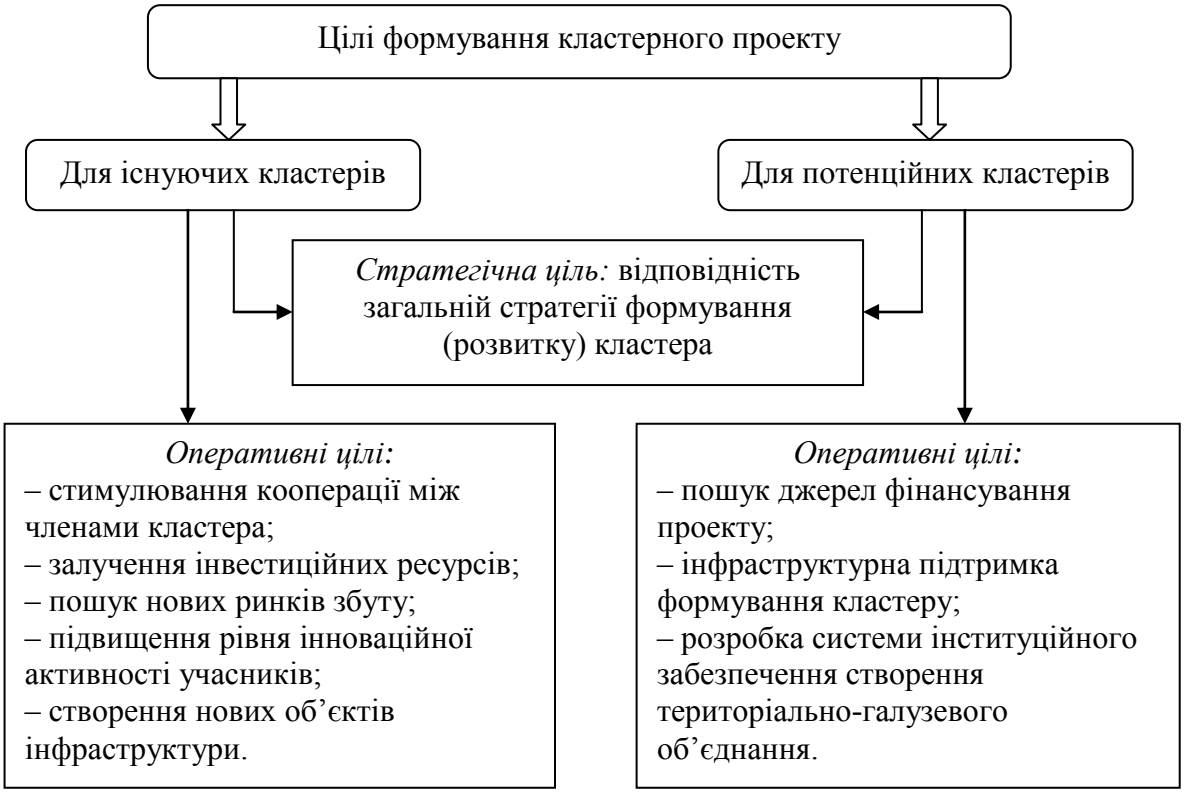

Рис. 3.1. Групування цілей формування кластерного проекту*

* – побудовано автором

Для участі у конкурсному відборі кластерних проектів повинен бути підготовлений запит з чітко визначеною структурою. Стандартизованість запиту забезпечує можливість його порівняння експертами та проведення бальної оцінки. Ідея кластерного проекту повинна відповідати загальній стратегії регіонального розвитку, тому у запиті особливо важливим вбачаємо показати взаємозв'язок розроблених пропозицій із стратегічними та операційними цілями розвитку Хмельницької області. Оскільки розробка кластерного проекту спрямована, перш за все, на підтримку потенційних кластерів в регіоні, відповідальність за прийняття та інформаційний супровід запиту повинні нести, в першу чергу, регіональні органи влади у співпраці з інституційними утвореннями регіону, серед яких особливо слід відмітити Хмельницьку торгово-промислову палату та Асоціацію «Поділля Перший». Пріоритет координування кластерних проектів саме регіональними органами влади обумовлений, як було обґрунтовано вище, їх подальшим включенням на конкурсній основі до каталогу проектів у План заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки.

Що стосується співпраці з інституційними утвореннями регіону, то проведені дослідження показують, що історично кластерному розвитку будь-якої території повинна передувати поява інституційних утворень, діяльність яких спрямована на задоволення інноваційних потреб суб'єктів господарювання та побудову системи взаємозв'язків між учасниками територіально-галузевого об'єднання. Наприклад, в окремих регіонах України створення кластерів супроводжувалось виникненням громадської організації, яка приймала на себе функції координуючого центру та визначала стратегію розвитку об'єднання. Наприклад, у Хмельницькій області зародження кластерних ініціатив проводилось за підтримки Асоціації «Поділля Перший», у Чернівцях функціонує регіональна громадська організація «Перший аграрний кластер», в Івано-Франківській області – Координаційна рада кластера народних текстильних промислів «Екологічний ракурс», в Севастополі – НГО «Асоціація сталого розвитку Севастополя «Аура» [41, с. 247].

Разом з тим, виникнення інституційних утворень може не лише

передувати створенню кластерів, але й бути обумовлено цією подією. Зокрема, планується, що у Дніпропетровській області для позиціонування будівельного кластера та кластера сільського господарства буде створено Раду з конкурентоспроможності при підтримці робочих груп кластерів, а також регіонального агентства із залучення інвестицій [226]; у Донецькій області теж заплановано створення Ради з конкурентоспроможності, проте передбачено, що вона також буде співпрацювати з виконавчим комітетом, який безпосередньо проводитиме роботу з кластерними ядерними групами [60].

Послідовність розробки запропонованого кластерного проекту та її взаємозв'язок зі стратегією регіонального розвитку Хмельницької області представлено на рис. 3.2.

Підготовлені та належним чином оформлені кластерні проекти подаються на розгляд кластерній раді, яку пропонуємо створити при Хмельницькій обласній державній адміністрації як інформаційно-консультативний орган, головним завданням функціонування якого є відбір та конкурсна експертиза кластерних проектів. До складу кластерної ради в обов'язковому порядку повинні входити представники громадських організацій, підприємств, наукових установ області, інших інституційних утворень регіону, які є експертами у стратегічно визначених пріоритетних напрямах розвитку регіону. При потребі кластерна рада може також користуватись послугами залучених експертів з числа спеціалістів по пріоритетних напрямах кластерного розвитку. Кожен проект подається на розгляд не менш, ніж трьом експертам кластерної ради, які не мають прямої зацікавленості у просуванні поданих на конкурс ідей. У випадку виникнення конфлікту інтересів експерт повинен відмовитись від проведення експертизи.

Вважаємо, створення кластерної ради саме при органах регіональної влади допоможе, з однієї сторони, подолати проблему суб'єктивної оцінки поданих на конкурс заявок, та дозволить встановити їх відповідність стратегічним напрямам регіонального розвитку, з іншої, – включення до складу ради представників основних суб'єктів регіональної взаємодії сприятиме встановленню важливості та пріоритетності просування проекту для потреб економіки регіону.

Рис. 3.2. Послідовність розробки кластерного проекту та її взаємозв'язок зі Стратегією регіонального розвитку Хмельницької області*

* – побудовано автором

Прийняття кластерних проектів повинно проводитись кластерною радою на постійній основі протягом року. Алгоритм експертизи кластерного проекту представлено на рис. 3.3.

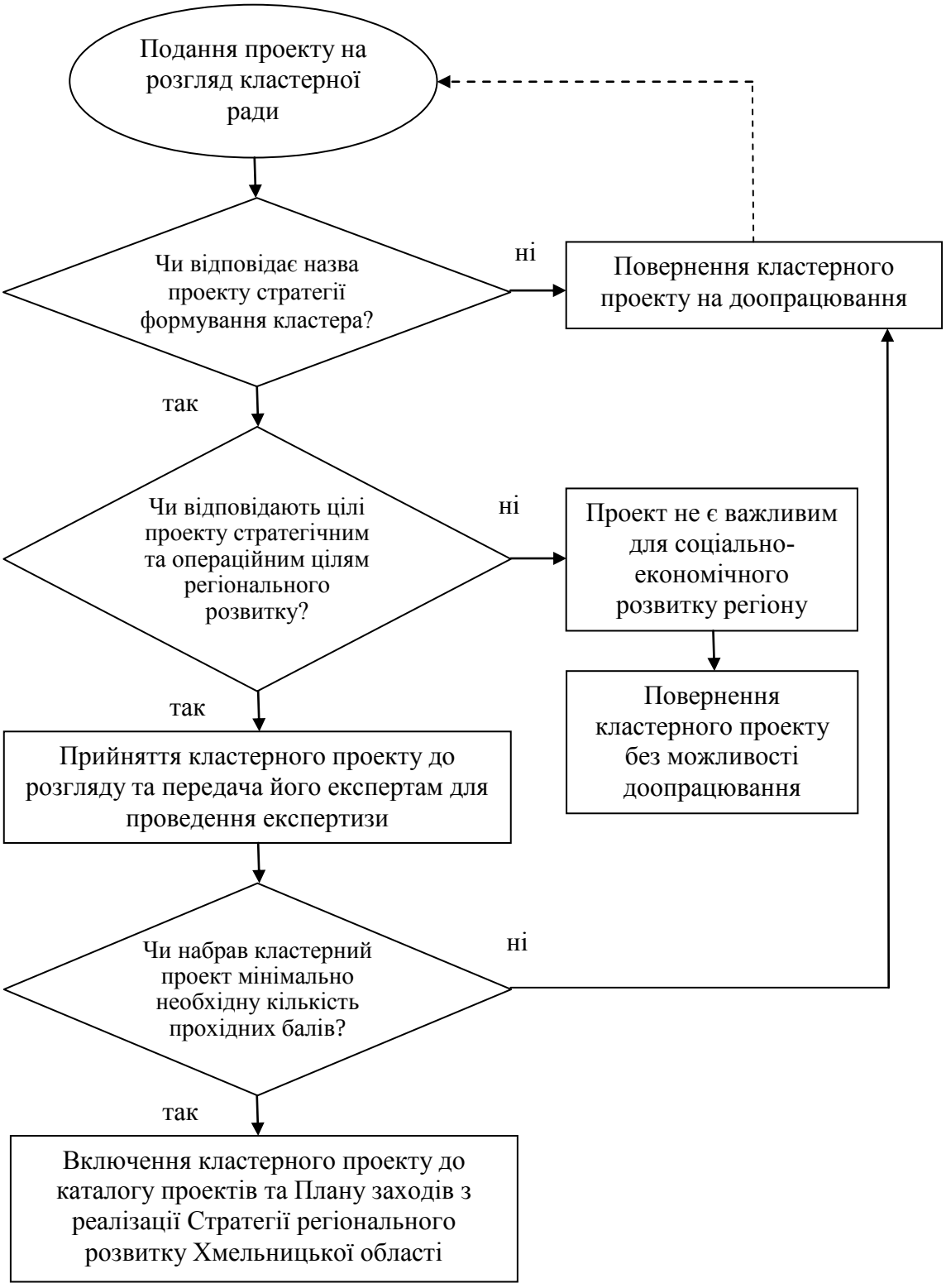

Рис. 3.3. Алгоритм експертизи кластерного проекту*

* – побудовано автором

Оцінка кластерного проекту здійснюється експертами шляхом складання експертного заключення, форма і зміст якого представлені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Запропонована форма експертного заключення кластерного проекту*

№ п/п	Перелік критеріїв для проведення експертизи	Оцінка критерію		Коментар експерта
		так	ні	
1.	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСТЕРНОГО ПРОЕКТУ			
1.1.	Володіє проект новизною?			
1.2.	*Існують аналоги проекту на регіональному чи національному ринках?*			
1.3.	Дотримана в проекті етапність реалізації заходів?			
1.4.	Обсяг фінансування проекту, необхідний для його реалізації, обґрунтований?			
1.5.	*Ініціатори проекту володіють необхідними ресурсами для його реалізації?*			
1.6.	Кваліфікації ініціаторів проекту достатньо для його реалізації?			
1.7.	Існують напрацювання по проекту?			
1.8.	*Можлива комерціалізація результатів проекту?*			
1.9.	Реалізація проекту пов’язана з ризиками?			
1.10.	Передбачена в проекті система управління ризиками?			
	Разом балів по критеріальному блоку 1			
2.	ОЦІНКА ВПЛИВУ КЛАСТЕРНОГО ПРОЕКТУ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ			
2.1.	*Проект є актуальним для Хмельницької області?*			
2.2.	*Назва кластерного проекту відповідає Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області?*			
2.3.	*Цілі реалізації проекту відповідають операційним цілям Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області?*			

Продовження таблиці 3.3

№ п/п	Перелік критеріїв для проведення експертизи	Оцінка критерію		Коментар експерта
		так	ні	
2.4.	Строк реалізації проекту взаємоузгоджений зі строком плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку?			
2.5.	Реалізацією проекту передбачено створення в регіоні нових об'єктів інфраструктури?			
2.6.	Реалізацією проекту передбачено створення в регіоні нових форм інституційних утворень?			
2.7.	Реалізація проекту сприяє поглибленню державно-приватного партнерства в регіоні?			
	Разом по критеріальному блоку 2			
3.	ОЦІНКА ВПЛИВУ КЛАСТЕРНОГО ПРОЕКТУ НА ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРА В ЦІЛОМУ			
3.1.	*Результати реалізації проекту несуть вигоди для інших учасників кластера?*			
3.2.	Реалізація проекту сприяє залученню чи створенню нових підприємств-членів кластера?			
3.3.	В рамках реалізації проекту передбачається вироблення нових форм мережевої взаємодії?			
3.4.	*Виникають додаткові конкурентні переваги кластера від реалізації проекту?*			
3.5.	Розширюється сфера діяльності кластера від реалізації проекту?			
	Разом по критеріальному блоку 3			
4.	ОЦІНКА ПЕРЕВАГ ДЛЯ УЧАСНИКІВ КЛАСТЕРА			
4.1.	*Всі учасники кластера отримають вигоди від реалізації проекту?*			
4.2.	Підприємства-члени кластера отримують нові ринки збуту продукції від реалізації проекту?			
4.3.	Підприємства-члени кластера освоюють інновації чи перелаштовуються на випуск інноваційної продукції від реалізації проекту?			
4.4.	Наукові установи-члени кластеру освоюють нові форми комерціалізації ідей від реалізації проекту?			
4.5.	Інститути – члени кластеру налагоджують нові форми взаємодій від реалізації проекту?			
	Разом по критеріальному блоку 4			
	СУМА БАЛІВ ПО ПРОЕКТУ В ЦІЛОМУ			

* – побудовано автором

Запропонована форма експертного заключення містить критеріальну оцінку кластерного проекту за чотирма блоками:

– загальна характеристика кластерного проекту;

– оцінка впливу кластерного проекту на розвиток соціально-економічної системи регіону;

– оцінка впливу кластерного проекту на формування кластера в цілому;

– оцінка переваг для учасників кластера.

Експертам запропоновано за кожним критерієм дати відповідь «так» або «ні». Кожну позитивну відповідь пропонуємо оцінити в 1 бал, за кожну негативну відповідь ставити 0 балів. Крім того, в межах кожного з блоків курсивом виділено особливо важливі питання, відповідь на які, вважаємо, повинна бути однозначно стверджувальною; і саме вони становлять мінімальний прохідний бал проекту. У випадку, якщо хоча б на одне з виділених питань експерт відповідає негативно – проект повертається на доопрацювання.

Після складання експертного заключення експертом обов’язково повинен бути зроблений висновок, у якому повинно бути зазначено:

– доцільність підтримки / непідтримки кластерного проекту з подальшим його включенням / невключенням до каталогу проектів у Плані заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку;

– у випадку позитивної оцінки потрібно підкреслити пріоритетність джерел фінансування проекту, зокрема, це можуть бути власні кошти ініціаторів кластерного проекту, кошти місцевого чи регіонального бюджетів, міжнародна донорська допомога.

В цілому, вважаємо, що розробка кластерних проектів є невід’ємною складовою посилення кластероформуючих чинників на розвиток регіональної економіки. Застосування проектного підходу до програмування соціально-економічних процесів у Хмельницькій області, яке було реалізовано з прийняттям Стратегії регіонального розвитку та Планів її реалізації, на нашу думку, дозволило області перейти на якісно новий рівень

інноваційного розвитку території – надання проектної підтримки точкам економічного зростання та конкурентним перевагам соціально-економічної системи.

3.2. Побудова механізму формування кластерних об’єднань підприємницьких структур

Побудова механізму формування кластерного об’єднання є невід’ємною складовою управління інноваційним розвитком соціально-економічної системи регіону. У працях вітчизняних та зарубіжних науковців відсутнє поняття єдності у поясненні складових механізму формування кластера, як правило, вони пов’язані з визначенням способів інтеграції учасників мережевої взаємодії, встановленням складових кластерної політики, оцінкою методів ідентифікації кластерів в соціально-економічній системі регіону та виявленням способів організації внутрікластерної взаємодії учасників територіально-галузевого об’єднання.

Не применшуючи цінності проведених досліджень, на нашу думку, при побудові механізму формування кластерів потрібно застосувати комплексний підхід, який би дозволив поєднати не лише оцінку внутрішнього та зовнішнього середовища об’єднання, але й визначити поведінку учасників внутрікластерної взаємодії під дією зовнішніх чинників. Оскільки за своїм змістом кластер є відкритою соціально-економічною системою, побудова механізму його формування повинна враховувати поведінку всіх учасників внутрікластерної взаємодії, та можливості її зміни під дією різних зовнішніх чинників.

Складові механізму формування кластерів в соціально-економічній системі регіону представлено на рис. 3.4.

Основою успішного формування кластера в соціально-економічній

системі є наявність в регіоні створених передумов для відкритої інформаційної комунікації як між членами потенційного територіально-галузевого об'єднання, так і з іншими учасниками регіональної взаємодії.

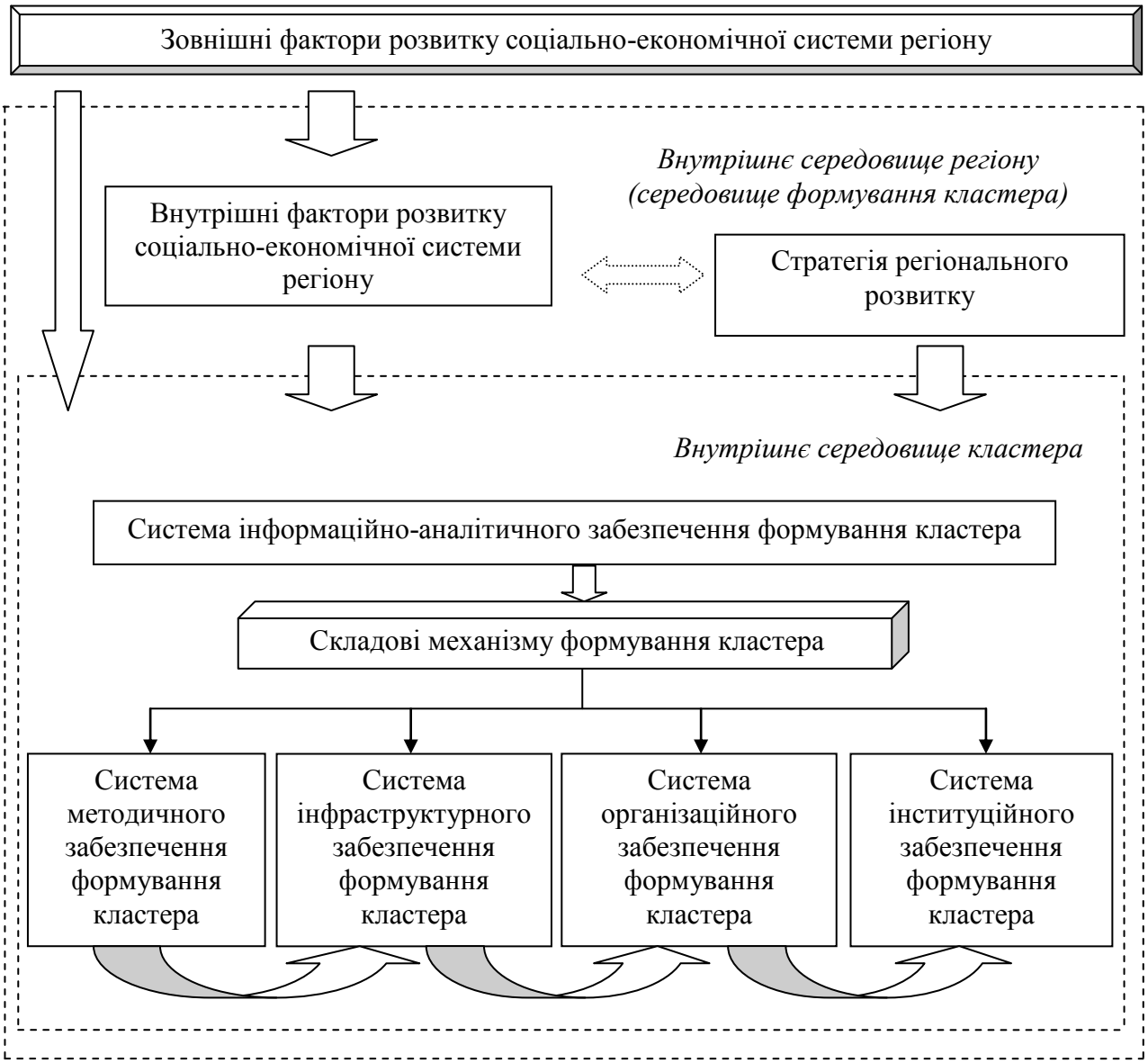

Рис. 3.4. Складові механізму формування кластерів в соціально-економічній системі регіону*

* – побудовано автором

Тісні внутрішні інформаційні взаємозв'язки між потенційними учасниками кластера на базі єдиного інформаційного простору підвищують ефективність внутрікластерної взаємодії та дозволяють оптимізувати процеси планування, контролю та управління діяльністю об'єднання, а організація

зовнішніх зв’язків з використанням інформаційних мереж сприяє підвищенню ефективності взаємодії кластера з іншими учасниками ринку. Інформація, отримана з системи інформаційно-аналітичного забезпечення територіально-галузевого об’єднання, стає основою для налагодження роботи інших складових механізму формування кластера. Своєчасність отримання інформації та її аналітичне обґрунтування сприяють пришвидшенню мобільності роботи системи та підвищенню її адаптивних можливостей.

Система інформаційно-аналітичного забезпечення формування кластера на регіональному рівні включає в собі дві підсистеми:

а) підсистему внутрішнього інформаційно-аналітичного кластерного середовища, діяльність якої спрямована на формування інформаційних потоків всередині об’єднання;

б) підсистему зовнішнього (мезорівень) інформаційно-аналітичного середовища формування кластера, яка передбачає:

– створення потужної інформаційно-методичної бази формування кластерів у пріоритетних для економіки регіону галузях;

– створення бази даних підприємств і організацій – потенційних учасників кластерних взаємодій;

– формування пропозицій потенційних учасників територіально-галузевого об’єднання по оптимізації процесу створення кластера;

– проведення попередньої оцінки узгодженості дій регіональних органів влади та потенційних учасників створюваних кластерів.

З позиції системного підходу головними складовими елементами системи методичного забезпечення формування кластера є: суб’єкт; об’єкт; цілі; принципи; методи та інструменти формування кластера. Взаємозв’язок між елементами системи методичного забезпечення формування кластера наведено на рис. 3.5.

Важливу роль у побудові механізму формування кластерів в соціально-економічній системі належить системі інфраструктурного забезпечення, під якою розумітимемо сукупність інституційних утворень регіону, діяльність яких спрямована на забезпечення функціонування регіональної економіки.

Відмінна риса інфраструктури полягає в тому, що її продукт не має речової форми, в основному представлений послугами та невіддільний від процесу виробництва і споживання.

Рис. 3.5. Елементи системи методичного забезпечення формування кластера в регіоні*

* – побудовано автором

Наступну відмінну рису інфраструктури вбачаємо в тому, що значний ефект від функціонування та розвитку обслуговуючих галузей виникає за межами цих галузей, в тих ланках, які користуються послугами інфраструктури. Ця особливість і характеризує високе значення системи інфраструктурного забезпечення у формуванні кластерів.

Пропонуємо при формуванні системи інфраструктурного забезпечення формування кластерів в регіоні поділити її на дві взаємопов'язані між собою складові, які в рівній мірі покликані забезпечити процес функціонування територіально-галузевого об'єднання:

1) виробнича складова;

2) інноваційна складова.

Завдяки виробничій інфраструктурі в кластері забезпечується:

– оптимізація розміщення та обсягів виробництва продукції;

– удосконалення міжвиробничих зв'язків, кооперація, спеціалізація та концентрація виробництва в кластері;

– прискорення обороту матеріальних ресурсів;

– раціональне використання створених матеріальних благ членами об'єднання;

– зниження запасів сировини, матеріалів та палива;

– збереження якості виготовленої продукції;

– підвищення рівня задоволення соціальних потреб суспільства в цілому [1, с. 97].

Як важлива складова кластера, виробнича інфраструктура впливає на характер та економічні результати виробництва всередині кластера. Крім того, в процесі функціонування кластера виробнича інфраструктура за рівнем свого розвитку може випереджати виробництво, але лише як резерв для нарощення його потужностей. При всій важливості виробничої інфраструктури як важливої складової кластера її робота не є самоціллю, відповідно, рівень її розвитку, масштаби та напрями роботи в повній мірі залежать від обсягів та розміщення виробництва. Ця особливість виробничої інфраструктури стає основою при вирішенні питання, чи відповідає

досягнутий рівень її розвитку потребам виробництва, і чи забезпечує він потреби як регіональної економіки, так і досліджуваного кластера.

На відміну від виробничої, інноваційна інфраструктура включає в собі систему організацій та організаційних структур, які забезпечують взаємозв'язки між елементами інноваційної діяльності, створюють умови для протікання інноваційних процесів та сприяють реалізації інноваційних проектів. Без сумніву, інноваційний розвиток соціально-економічних систем вимагає від усіх учасників ринкової взаємодії переходу на інноваційні методи виробництва продукції, що в умовах високої конкурентної боротьби дозволяє отримати додаткові джерела конкурентних переваг. З іншої сторони, формування кластера в регіоні передбачає залучення інноваційних способів організації мережевих взаємодій та інноваційну підтримку точок економічного зростання території. Тобто формування елементів інноваційної інфраструктури в соціально-економічній системі перебуває як під впливом стратегії регіонального розвитку, так і залежно від потреб суб'єктів ринкової взаємодії.

Схема формування регіональної інноваційної інфраструктури та її взаємозв'язок з цілями соціально-економічного розвитку території представлена на рис. 3.6 [51, с. 262].

На першому етапі пропонується створення базових елементів інноваційної інфраструктури, які в подальшому стануть своєрідним каркасом для наступного нарощення темпів її розвитку. Відмітимо, що тут більш важливі не інституційні складові інноваційної інфраструктури, а, перш за все, морально-психологічні аспекти – визначення інноваційних пріоритетів, формування позитивної суспільної думки про інновації та інноваційну діяльність, створення мотиваційних факторів для стимулювання інноваційної активності.

Другий етап формування інноваційної інфраструктури в регіоні є перехідною стадією між початком розвитку інноваційної інфраструктури та завершенням створення мінімального набору елементів, необхідних для переходу до інноваційного типу розвитку. На цьому етапі вирішуються завдання підвищення конкурентоспроможності регіону в інноваційній сфері, формування інноваційних виробництв та ін., тобто спостерігаємо виникнення

елементів інфраструктури, які в майбутньому повинні стати основою для створення складних інтегрованих інноваційних структур – технопарків, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційно-технологічних центрів та ін.

Рис. 3.6. Формування регіональної інноваційної інфраструктури та її взаємозв'язок з цілями соціально-економічного розвитку території

Результатом третього етапу отримуємо ефективно функціонуючий блок генерації знань та інновацій. За підтримки всіх об'єктів інноваційної інфраструктури розвиваються малі та середні інноваційні підприємства, утворюються складні інтегровані інноваційні структури.

Якщо діяльність виробничої інфраструктури в кластері спрямована, перш за все, на зниження трансакційних витрат об'єднання, то діяльність об'єктів інноваційної інфраструктури дозволяє підвищити конкурентний потенціал кластера. Без сумніву, розвиток кластера неможливий за межами функціонування об'єктів інноваційної інфраструктури. Будучи, з однієї сторони, активним споживачем інноваційної продукції, кластери за результатами своєї діяльності стимулюють виникнення нових об'єктів інноваційної інфраструктури, які своїми діями підвищують рівень інноваційного розвитку соціально-економічної системи в цілому.

Система організаційного забезпечення формування кластера передбачає розробку алгоритму формування кластерів в регіональній економіці з урахуванням їх організаційно-правової природи. Як було справедливо відмічено у п. 1.3, відсутність законодавчого визначення терміну «кластер» в більшості країн обумовило набуття територіально-галузевими об'єднаннями властивих національній економіці організаційно-правових форм. Крім законодавчих обмежень, до факторів, що впливають на вибір організаційно-правової форми утворення кластерів, належать:

а) вид кластера та ціль його формування – визначає ієрархічність побудови інтегративного утворення;

б) ініціатор кластеризаційних процесів в регіоні – встановлює склад ядра та інших учасників внутрікластерної взаємодії.

В Україні кластери формуються, в основному, на базі громадських організацій, які виступають і ядром, і координатором кластерного об'єднання; є досвід створення кластерів на базі наукових установ. Як правило, виникненню кластера передує серія попередніх зустрічей та консультацій, результатом яких стає підписання протоколів про наміри, меморандумів та інших документів. Структурологічна схема формування регіональних кластерів представлена на рис. 3.7.

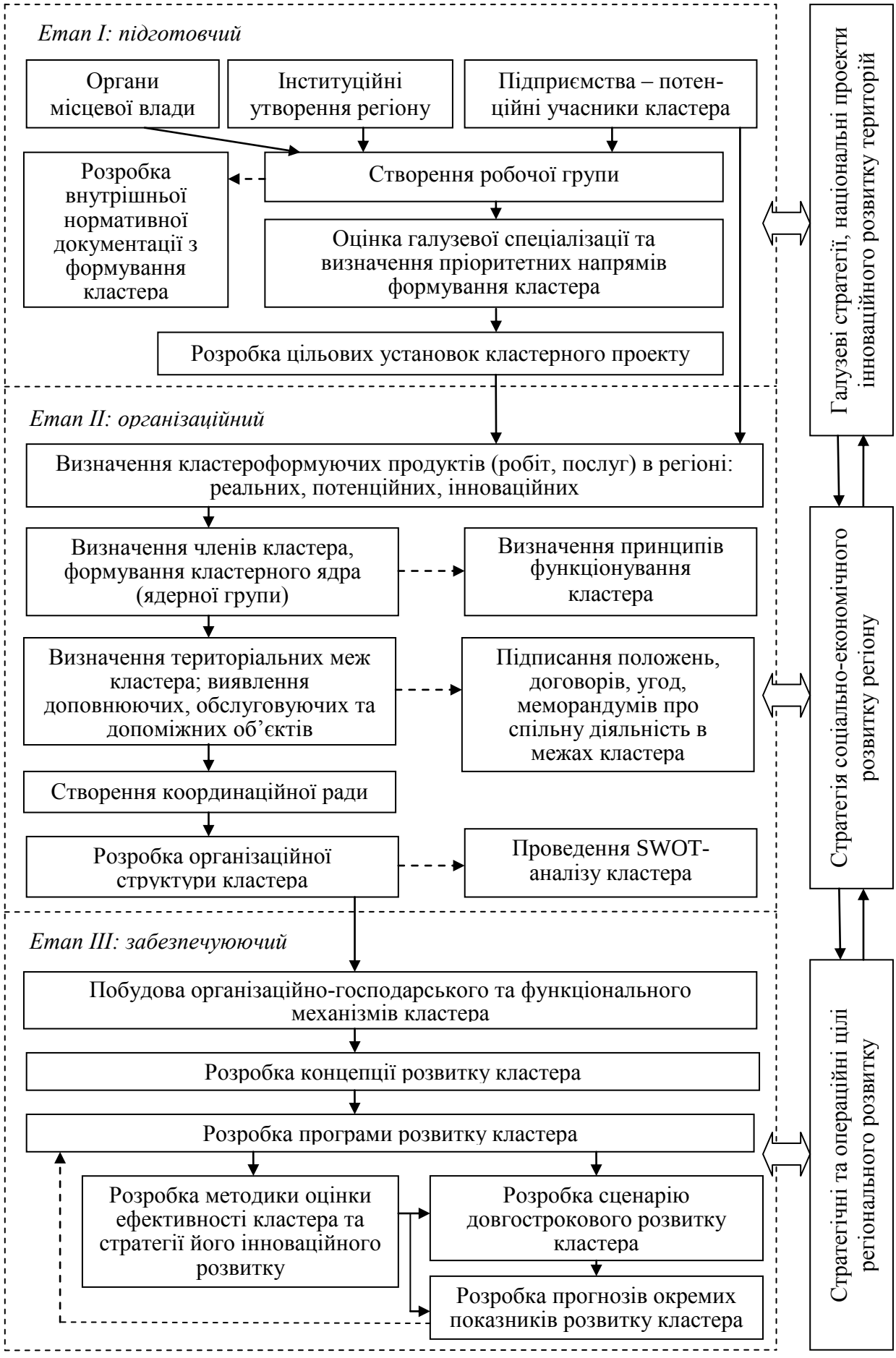

Рис. 3.7. Структурологічна схема формування регіональних кластерів *

* – побудовано автором

Запропонована на рисунку структурологічна схема характеризується наступними відмінними особливостями:

1. Принцип дії структурологічної схеми формування регіонального кластера в загальних рисах можна представити як послідовну зміну ряду етапів: постановка організаційної проблеми і розробка правових основ; визначення учасників і кордонів кластера та аналіз потенціалу майбутньої структури; побудова механізму функціонування кластера в різних розрізах; розробка методики підвищення ефективності даного механізму.

2. На кожному із зазначених етапів формування кластера повинна здійснюватися регіональна підтримка кластерних ініціатив.

3. В рамках реалізації першого етапу здійснюється галузевий аналіз регіону на основі інтеграції нормативно-правової бази майбутньої кластерної структури і галузевих стратегій, регіональних цільових програм, регіональних адресних інвестиційних програм та національних проектів на рівні регіону.

4. В рамках реалізації другого етапу визначення учасників і меж кластера має здійснюватися також на основі інтеграції проектних документів та схеми територіального планування регіону.

5. Розробка концепції та програми розвитку кластера також повинні бути взаємопов’язані зі стратегією соціально-економічного розвитку регіону і територій розміщення учасників кластера.

Крім систем методичного, інфраструктурного та організаційного забезпечення формування кластерів в регіоні, відмінною рисою від інших форм інтегративних утворень вважаємо включення до комплексу механізму формування структури також системи інституційного забезпечення. Погоджуємось з Ястремською О.М., що процес інституціоналізації соціально-економічних відносин у загальному розумінні й у контексті інвестування набуває все більшого розповсюдження і усталеності. На макро- і мезорівнях він має більш виражений узагальнено організаційний характер і полягає у формуванні законодавчого забезпечення, виникненні і функціонуванні регулюючих організаційних структур, трансформації форм власності та методів управління, що являє собою зовнішній регулятор

економічної активності підприємств. На мікрорівні інституціоналізація проявляється через міжособові рольові відносини, зміну характеру взаємозв'язків між суб'єктами підприємництва, які знаходяться на одному рівні ієрархії, тобто економічну свідомість, що являє собою внутрішній регулятор економічної активності процесів ринкових перетворень [268].

Без сумніву, формування кластерів в регіоні є одним з проявів інституційних відносин. Порядок віднесення кластера до інституцій соціально-економічного спрямування обумовлений, на нашу думку, двоїстим характером формування добровільних територіально-галузевих об'єднань. Двоїстий характер утворення кластера проявляється у тому, що з однієї сторони, появі кластера на певній території повинні передувати ряд соціально-економічних передумов, які сприяють об'єднанню підприємств у бізнес-мережі та налагодженню взаємовідносин з владними установами регіону, з іншої, – поява кластерів на певній території приводить до зміни економічної поведінки учасників ринку, визначає потребу утворення нових елементів інфраструктури, сприяє виявленню «точок економічного зростання території» та, у кінцевому рахунку, виведенню економіки регіону на якісно новий рівень.

Дослідження кластерів як інституційної категорії, на нашу думку, дозволяє по-новому переглянути роль кожного з учасників територіально-галузевого об'єднання у формуванні сукупного потенціалу регіональної економіки як відкритої соціально-економічної системи. Роль влади як одного з учасників кластера розглядається не лише як регулятора економічної поведінки суб'єктів господарювання на певній території, але й як активного учасника ринкових відносин; формування різноманітних форм державно-приватного партнерства та співробітництва дозволяє визначити найбільш прийнятний для економіки регіону інструментарій непрямої підтримки. Дослідження підприємницького сектору за умови участі в кластері та інших формах бізнес-мереж не обмежується лише пошуком резервів підвищення рівня його прибутковості; важливим стає вивчення джерел прояву інтеграційних та синергетичних відносин за умови збереження та примноження конкурентних переваг кожного з учасників. Інституції в регіоні

перестають розглядатись лише як один з елементів ринкової інфраструктури і перетворюються на важливу складову інноваційного потенціалу соціально-економічної системи.

Як і будь-яка інша інституційна категорія, кластер має кілька, притаманних лише йому, ознак, які водночас дозволяють ідентифікувати його як інституційне поняття. Виявлення цих ознак потребує врахування таких важливих положень:

– кластер проявляється через взаємодію людського капіталу. Саме людський ресурс є тією основою, яка забезпечує пошук спільних інтересів та розвиток різноманітних форм співробітництва серед владних установ регіону, підприємств та інституцій. Зацікавленість у реалізації конструктивного діалогу та потреба у створенні додаткових конкурентних переваг спонукає учасників регіональної економічної взаємодії до формування кластерів;

– кластер реалізує свій потенціал через використання переваг організаційного ресурсу. Налагодження горизонтальних та вертикальних схем кооперації серед підприємств малого і середнього бізнесу та елементів ринкової інфраструктури на певній території дозволяє, з однієї сторони, побудувати ефективні канали створення доданої вартості, з іншої, – зберегти мотиваційні механізми серед учасників міжсуб'єктної взаємодії та примножити їх конкурентні переваги;

– кластер є складовою регіональної інноваційної системи, відповідно, стратегія розвитку територіально-галузевого об'єднання повинна бути взаємоузгоджена з інноваційними пріоритетами соціально-економічної системи.

Наявність сильного взаємозв'язку з інституційними структурами регіону визначає необхідність врахування ролі інституцій у забезпеченні середовища діяльності кластера. Загалом, оцінка життєвого циклу кластера крізь призму інституційних теорій дозволяє зробити припущення, що з позиції інституціоналізму кластери можна розглядати як мультиінституційні утворення, склад учасників яких варіюється на кожному з етапів життєвого циклу утворення.

Традиційно життєвий цикл кластера описують по аналогії з життєвим циклом організації. Зокрема, колективом авторів під керівництвом Т. Ускової [157] відмічено, що розвиток кластера відбувається шляхом проходження таких стадій: агломерація, виникнення, розвиток, зрілість, трансформація. На думку Альохіна А.В. [4], життєвий цикл кластера базується на життєвому циклі продукту чи виробництва, тому після стадії зрілості дослідник пропонує ввести стадію спаду об'єднання. Вважаємо, про суперечливість застосування останньої стадії по відношенню до мережевих об'єднань свідчить той факт, що зазвичай більшість кластерів характеризуються виробництвом не одного, а кількох продуктів, тому малоймовірним є їх занепад у зв'язку із завершенням життєвого циклу одного продукту чи виробництва.

Для цілей дослідження підтримуємо думку Д. Єрмолаєва та Є. Наташкіної [65], які циклічність кластера представляють через зміну таких чотирьох стадій: протокластер, суперпротокластер, зростаючий кластер, кластер в стані занепаду. Стадія протокластера характеризується відсутністю стратегічної цілі об'єднання та механізму формування кластера. Цей момент відповідає зародженню територіально-галузевого об'єднання, проте механізм об'єднання потенційних учасників в кластер ще не визначено. Поява такого механізму дозволяє перейти на стадію суперпротокластера. За своєю сутністю стадія суперпротокластера є перехідною, характеризується високою динамікою, відбувається стрімке кількісне та якісне нарощення інтегративного потенціалу, що може стати поштовхом для переходу об'єднання на якісно новий рівень – стадію зростання. Стадія зростання характеризується впорядкованістю взаємозв'язків між учасниками територіально-галузевого об'єднання та нарощенням конкурентних переваг кластера, сприяє підвищенню стійкості інституційного утворення та його адаптивності до мінливого навколишнього середовища. При цьому прогресивні тенденції на стадії зростання кластера дозволяють йому максимально довго перебувати на цій стадії, переходити в більш складні кількісні та якісні форми, зокрема, від промислових до інноваційно-

орієнтованих, та від інноваційноорієнтованих до інноваційно-формуючих мережевих утворень [65].

Відмінність запропонованого підходу полягає у тому, що по завершенні кожного з станів можливий перехід як на наступну, так і на попередню стадію. Крім того, науковці відмічають, що стадія занепаду кластера настає неминуче, оскільки будь-який прогресивний розвиток має свою межу, проте після розпаду кластерної системи підприємства-учасники переходять до стану протокластера якісно нового рівня.

Знання стадій життєвого циклу кластера дозволяє виробити інституційні механізми управління внутрікластерними взаємодіями. Очевидно, що на стадії протокластера та суперпротокластера потрібно спрямовувати зусилля на створення принципів та механізмів об'єднання підприємств в кластер. У цьому випадку беззаперечним лідерством щодо використання володіють інститути ініціативи, інновацій, інформації, інтеграції та інтересу, механізми застосування яких детально описані у роботі [40].

На стадії зростання кластера необхідно підтримувати виникнення у кластера нових конкурентних переваг, більш повного використання резервів формування конкурентоспроможності. Також управління на цій стадії повинно спрямовуватись на формування перешкод на шляху переходу кластера до четвертої стадії – стадії розпаду. Дослідження, проведені нами у цьому напрямку, приводять до висновків, що на стадії зростання діяльність кластерних моделей в економіці підтримується завдяки взаємодії двох інституційних «трикутників»: кластероутворюючого – три «К» і кластеропідтримуючого – три «С», розроблені М. Войнаренком [41].

Стадія спаду кластера за своєю суттю не потребує управління, проте передбачає реалізацію зусиль з реструктуризації територіально-галузевого об'єднання, в тому числі шляхом формування нового кластера на якісно новому рівні. Загальний алгоритм інституційної підтримки кластера на кожному з етапів життєвого циклу об'єднання представлено на рис. 3.8.

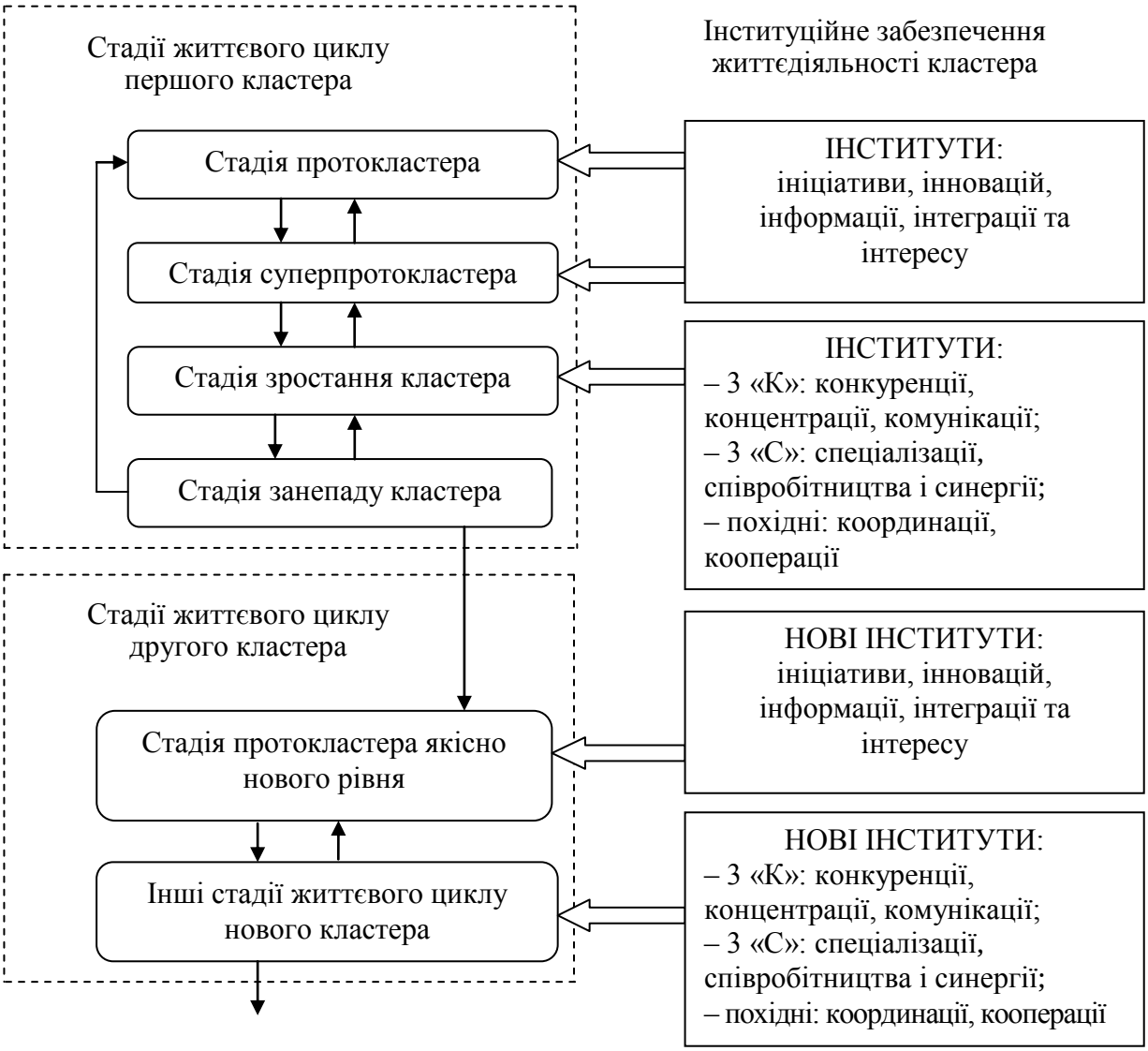

Рис. 3.8. Складові системи інституційної підтримки кластера на кожному з етапів життєвого циклу об’єднання*

* – побудовано автором

В цілому, проведені дослідження показали, що залежно від етапів життєвого циклу кластеру властиве специфічне інституційне забезпечення. Структура інституційного забезпечення залежить від рівня складності завдань, які повинні бути досягненні, зокрема, це може бути як формування загальної мети інтегративного об’єднання, так і підтримка його конкурентних переваг.

Вибір складових інституційної підтримки визначається інтенсивністю внутрікластерних взаємодій, характером і силою перетворень, які виходять із

зовнішнього або внутрішнього середовища функціонування об'єднання, мотивацією економічних суб'єктів, рівнем їх інформованості про наявні альтернативи в проведенні інституціональних реформ, а також величиною позитивних синергетичних ефектів, що отримуються від їх взаємодії.

Запропонований підхід до побудови механізму формування кластерних об'єднань підприємницьких структур може бути ефективно реалізований за умови правильної організації системи взаємодії його суб'єктів. Така організація передбачає прояв комплексності та кооперації на всіх ступенях ієрархії кластерної структури, і передбачає, перш за все, дієву взаємодію підприємств – безпосередніх учасників територіально-галузевих об'єднань.

При формуванні стратегії ефективної взаємодії підприємства в кластері головне завдання полягає у визначенні векторів його економічного розвитку та їх взаємоузгодженні зі стратегією формування територіально-галузевого утворення, виявленні факторів, що визначають тенденції поведінки суб'єкта господарювання в межах інтегративної структури, а також врахування інвестиційних та інноваційних потреб від внутрікластерної взаємодії. На основі проведеного аналізу формуються стратегічні цілі інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства та визначаються головні шляхи їх досягнення з урахуванням пріоритетів кластерного утворення. Без сумніву, обґрунтовані цілі та напрями їх реалізації стають визначальними параметрами розробки кластерних проектів в регіоні.

Стійке фінансове положення кластера є результатом вмілого управління всією сукупністю факторів організації внутрікластерних взаємодій під впливом зовнішнього по відношенню до інтегративної структури середовища. Без сумніву, конкурентоспроможними можуть бути лише фінансово стійкі підприємства. Вважаємо, з позиції місцевих органів влади саме фактор фінансової стійкості може розглядатись як результуючий показник, який акумулює в собі позитив від вмілого управління іншими факторами. У табл. 3.4 систематизовано управлінські пропозиції щодо покращення якості внутрікластерних взаємодій з позиції місцевих органів влади та підприємств – членів кластера (складено на основі аналізу [158]).

Таблиця 3.4

Управлінські пропозиції щодо покращення якості внутрікластерних взаємодій

Фактори	Пропозиції для покращення політики	
	Підприємств – членів кластера	Місцевих органів влади
Кількість заключених угод	Зростання кількості заключених угод за рахунок: – участі у ярмарках, тендерах на регіональному , національному та міжнародному рівнях; – проведення рекламних кампаній; – стандартизації продукції з метою освоєння нових ринків збуту; – вивчення динаміки та структури попиту; – посилення конкурентних позицій на основі зростання якості та екологічності продукції.	Зростання кількості заключених угод за рахунок: – організації та проведення ярмарків, виставок, конкурсів; – забезпечення доступу до різних баз даних; – розвиток партнерських взаємовідносин з регіональними товаровиробниками; – розвиток підтримуючої інфраструктури; – введення процедури стандартизації для підприємств-експортерів.
Ефективність інвестиційної діяльності	Підвищення інвестиційної привабливості за рахунок: – посилення конкурентних позицій на основі впровадження нових матеріало- та енергозберігаючих технологій; – емісії та розміщення цінних паперів підприємства.	Підвищення інвестиційної привабливості за рахунок: – формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні; – реалізації цільових інвестиційних програм в розвиток підприємств – членів кластера.
Ефективність інноваційної діяльності	Підвищення інноваційної привабливості за рахунок здійснення затрат на дослідження і розробки, придбання об’єктів інтелектуальної власності та ін.	Підвищення інноваційної привабливості за рахунок: – підтримки створення в регіоні об’єктів інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій); – створення системи конкурсних грандів; – налагодження тісної взаємодії галузевої та ВУЗівської науки.
Фінансова стійкість	Підвищення фінансової стійкості за рахунок: – зростання платоспроможності підприємств – членів кластера; – оптимізації структури капіталу підприємств – членів кластера.	Підвищення фінансової стійкості за рахунок: – розвитку підтримуючої інфраструктури; – зниження адміністративних бар’єрів.

Розглянуті методи управління якістю внутрікластерних взаємодій, вважаємо, дозволяють у повному обсязі проаналізувати всю багатогранність взаємовідносин, які виникають у кластері. Проте, лише їх реалізація дозволяє у повній мірі забезпечити дієвість розглянутого механізму формування територіально-галузевих об'єднань в регіоні. Розглядаючи кластер як відкриту соціально-економічну систему, потрібно також враховувати, що не лише кластер формується та видозмінюється під дією зовнішнього середовища, але й регіональна економіка зазнає змін від зосередження кластерів. Тому завершальним етапом дисертаційних досліджень вважаємо вивчення впливу кластерів на розвиток економіки регіону.

3.3. Моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону

Оптимізація просторової організації та взаємодії господарюючих суб'єктів є важливим фактором ефективного та конкурентного розвитку регіону. Формування кластерів в соціально-економічній системі дозволяє закумулювати ресурси території та віднайти більш ефективні шляхи їх використання. У попередніх дослідженнях наша головна увага була зосереджена на виявленні кластерів в соціально-економічній системі, та пошуку оптимальних алгоритмів їх формування і механізму функціонування, тобто в основному досліджувався вплив регіональної економіки на створення кластерів. Проте в процесі досліджень було також встановлено, що кластер в процесі свого функціонування також здійснює вплив на розвиток соціально-економічної системи, тобто важливим є оцінка цього впливу через використання інструментарію моделювання.

Кластер як система може бути представлений у вигляді імітаційної моделі, представленої на рис. 3.9.

До вхідних змінних в кластері належать, наприклад, кількість підприємств – членів кластера, обсяги використовуваних ресурсів, вартість

ресурсів та ін.; внутрішніми змінними можуть бути показники діяльності об'єднання; вихідними змінними – результат діяльності, зокрема, вартість продукції, послуг та ін.

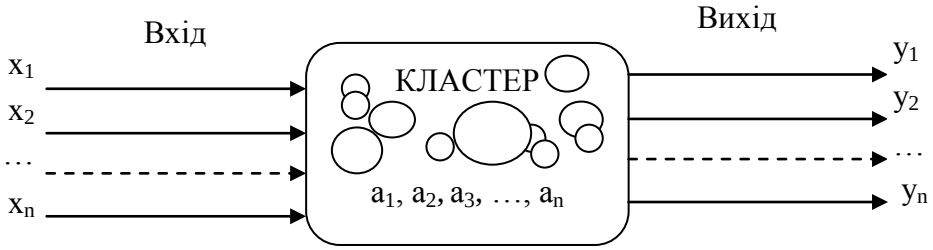

Рис. 3.9. Схема імітаційної моделі кластера*

Умовні позначення:

– $x_1, x_2, x_3, \ldots, x_4$ – вхідні змінні;

– $y_1, y_2, y_3, \ldots, y_4$ – вихідні змінні;

– $a_1, a_2, a_3, \ldots, a_4$ – внутрішні параметри кластера;

– кружочками позначено підприємства – члени кластерів.

* побудовано автором

В соціально-економічній системі регіону можуть бути сформовані різні кластери, які взаємодіють між собою за різними напрямами діяльності, зокрема, об'єднання можуть користуватись спільними об'єктами інфраструктури, налагодженими каналами придбання сировини чи збуту продукції тощо. Так, за результатами оцінки конкурентних переваг Хмельницького регіону було виявлено три види кластерів, які потенційно існують в соціально-економічній системі – у промисловості, сільському господарстві та будівництві.

Агрегація різних кластерів ($К_1, К_2, \ldots, К_n$) на основі поєднання їх входів та виходів як між собою, так і з іншими суб'єктами ринкової взаємодії ($П_1, П_2, \ldots, П_n$) утворює структуру регіональної економічної системи, модель якої представлена на рис. 3.10.

Як бачимо, завдяки утворенню кластерів в регіоні відбувається структурування взаємозв'язків між суб'єктами ринкової взаємодії – вони стають більш узгодженими, відповідно, економічна система регіону стає більш гнучкою до інноваційних перетворень. Оцінити кластерний ефект для регіональної економіки можна шляхом порівняння стану системи до та після

впровадження кластерів. Проте, на нашу думку, даний аналіз буде неточним, оскільки не враховується фактор часу, динамічний характер поведінки учасників ринкової взаємодії, зміна факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

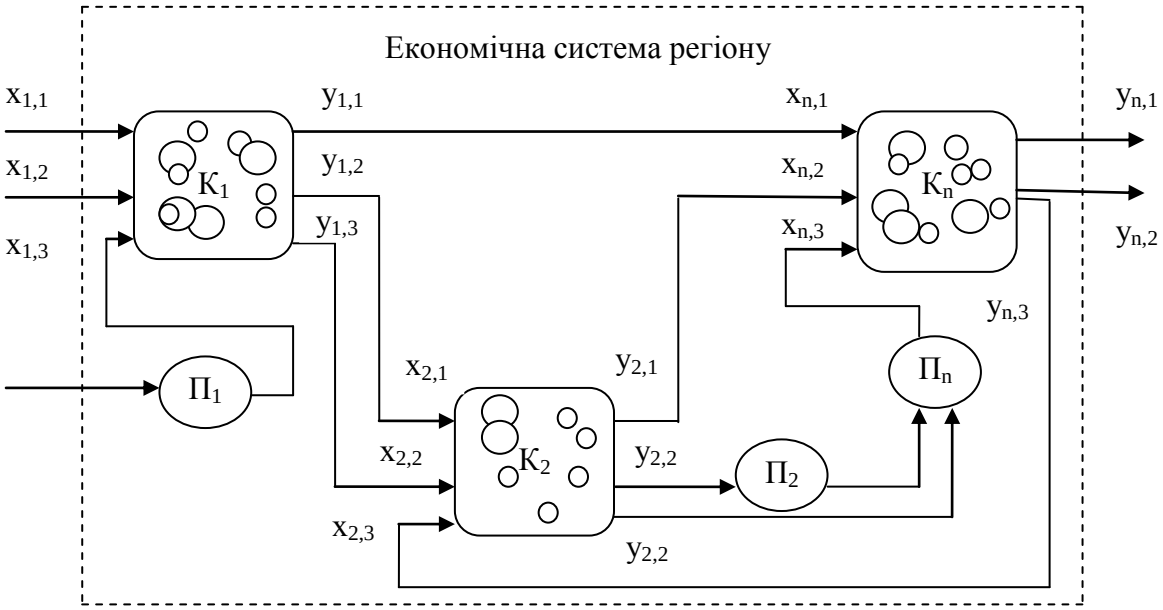

Рис. 3.2. Модель економічної системи регіону на основі кластерної організації*

* побудовано автором

Більш інформативним, на нашу думку, є порівняння темпів економічного зростання кластеризованої території та території, на якій кластери не функціонують. Базовими показниками, які можуть бути використані при цьому, можуть стати як результативні показники кластерів (обсяг виробництва, наданих послуг, реалізованих проектів тощо), так і показники соціально-економічного розвитку території.

Враховуючи кластероформуючий потенціал Хмельницької області, у якості результативних показників, які обираємо для порівняння, використаємо:

– обсяг реалізованої промислової продукції (для промислових кластерів);

– обсяг вирощеної продукції сільського господарства (для аграрних кластерів);

– площу прийнятого в експлуатацію житла (для будівельних кластерів);

– обсяг здійснених капітальних інвестицій (для будівельних кластерів).

У табл. 3.5 наведено результати порівняння темпів приросту результативних показників в межах субрегіонів та за межами субрегіонів Хмельницької області.

Таблиця 3.5

Темпи приросту результативних показників діяльності кластерів в межах субрегіонів та за межами субрегіонів Хмельницької області*

Кластери, субрегіони	Темп приросту, %			
	до попереднього року			до базового року
	2011	2012	2013	2013/2010
Промисловий кластер				
Субрегіон 1	23,45	12,72	3,86	44,53
Субрегіон 2	33,00	9,19	5,21	52,78
Субрегіон 3	34,73	23,17	6,49	76,73
Інші міста та райони	9,18	6,23	15,07	33,47
Аграрний кластер				
Субрегіон 1	19,11	21,89	13,39	64,63
Субрегіон 2	14,32	13,82	6,32	38,35
Субрегіон 3	15,49	9,75	9,34	38,59
Інші міста та райони	13,74	13,53	2,68	32,59
Будівельний кластер (за обсягом здійснених капітальних інвестицій)				
Субрегіон 1	-2,40	18,02	35,77	56,39
Субрегіон 2	36,97	-5,85	8,35	39,72
Інші міста та райони	28,53	-2,70	-1,79	22,82
Будівельний кластер (за площею прийнятого в експлуатацію житла)				
Субрегіон 1	-9,37	11,01	-15,37	-14,86
Субрегіон 2	-7,64	14,72	-14,90	-9,82
Інші міста та райони	-18,34	9,28	-17,75	-18,53

* – розраховано автором на основі виділених у п. 2.3 дисертації субрегіонів розташування кластерів за даними [207–210]

Проведені дослідження показують, що темпи приросту по кожному з кластерів по відношенню до базового року є вищими, ніж темпи приросту по некластеризованих територіях. Зокрема, по промисловому кластері по некластеризованих територіях темп приросту обсягів реалізованої продукції

склав 33,47%, тоді як по субрегіону 1 – 44,53%, субрегіону 2 – 52,78% та 76,73% по субрегіону 3.

Подібну динаміку спостерігаємо й по інших кластерах. Так, по аграрному кластері темп приросту за обсягом виготовленої аграрної продукції у некластеризованих районах склав 32,59%, тоді як по трьох субрегіонах, відповідно, 64,63%, 38,35% та 38,59%. По будівельному кластері оцінка проводилась в розрізі двох показників. За обсягом здійснених капітальних інвестицій темп приросту у некластеризованих районах становив 22,82%, по субрегіонах – 56,39% і 39,72%. Що стосується такого показника, як площа прийнятого в експлуатацію житла, то в цілому по галузі у Хмельницькій області спостерігаємо його зменшення. Проте, якщо у некластеризованих районах зменшення становило 18,53%, то в субрегіонах – лише 14,86% та 9,82%.

Крім оцінки за результативними показниками діяльності кластерів, порівняльний аналіз можна провести за показниками, які характеризують стан соціально-економічної системи в цілому. На нашу думку, це повинні бути показники, які характеризують розвиток території. До них пропонуємо віднести два важливі показники, які використовуються при проведенні Хмельницькою обласною державною адміністрацією оцінки внутрішньо регіональної диференціації соціально-економічного розвитку області:

– сума податків і зборів (обов’язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, мобілізованих органами Державної податкової служби (без урахування бюджетного відшкодування податку на додану вартість);

– обсяг доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд).

У табл. 3.6 наведено результати розрахованих темпів приросту за кожним з показників по кластеризованих та некластеризованих територіях. Відмітимо, що в даному випадку немає потреби виділяти кожен з субрегіонів формування кластерів. Величина податків і зборів (обов’язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів протягом 2010-2013 років збільшувалась, проте на кластеризованих територіях темп приросту становив 43,4%, тоді як на інших територіях – лише 23,7%.

Таблиця 3.6

Темпи приросту результативних показників діяльності кластерів в межах субрегіонів та за межами субрегіонів Хмельницької області*

Субрегіони	В розрахунку на одну особу, грн				Темп приросту, %			
					до попереднього року			до базового року
	2010	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2013
За показником «Сума податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів»								
Кластеризовані території (міста та райони, з яких сформовано субрегіони для створення промислових, аграрних та будівельних кластерів)	1382,04	1642,15	2097,08	1981,77	18,82	27,70	-5,50	43,40
Некластеризовані території (міста та райони, не включені до субрегіонів)	1005,27	1188,25	1328,17	1243,47	18,20	11,78	-6,38	23,70
За показником «Обсяг доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд)»								
Кластеризовані території (міста та райони, з яких сформовано субрегіони для створення промислових, аграрних та будівельних кластерів)	758,52	889,91	1074,59	1157,77	17,32	20,75	7,74	52,64
Некластеризовані території (міста та райони, не включені до субрегіонів)	590,10	640,65	765,41	818,53	8,57	19,47	6,94	38,71

* – розраховано автором на основі виділених у п. 2.3 дисертації субрегіонів розташування кластерів за даними [207–210]

Аналогічну динаміку спостерігаємо і за показником обсягу доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд): темп приросту на кластеризованих територіях становив 52,64%, на інших – 38,71%. Дослідження коефіцієнтів проводилось в розрахунку на одну особу, що, на нашу думку, підвищує цінність отриманих результатів.

Крім розрахунку темпів приросту, для дослідження впливу кластерів на розвиток економіки регіону пропонуємо побудувати факторну модель, у якій проведемо дослідження впливу результативних показників діяльності кластера на формування валового регіонального продукту.

Вихідні дані для побудови моделі представлено у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Вихідні дані для побудови факторної моделі залежності валового регіонального продукту від результативних показників діяльності кластерів*

Вихідні дані	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	18096	22843	26237	31860
Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	9124,31	11734,07	13293,28	13934,35
Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.	6068,7	7054,3	8183,2	8964,8
Площа прийнятого в експлуатацію житла, $м^2$	265238	241379	269896	228695
Обсяг капітальних інвестицій, млн. грн.	1876,05	2169,61	2279,34	2790,60

* – побудовано автором за даними [207–210]

При побудові факторної моделі використовуватимемо наступні позначення:

а) У – валовий регіональний продукт,

б) x_1 – обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах;

в) x_2 – обсяг виготовленої продукції сільського господарства;

г) x_3 – площа прийнятого в експлуатацію житла;

д) x_4 – обсяг капітальних інвестицій.

При побудові факторної моделі використовуватимемо статистичні дані за 2010-2013 роки (табл. 3.7).

Для встановлення загального виду моделі визначимо вид залежності впливу кожного факторів на результуючий показник за допомогою графічного методу (рис. 3.3–3.6).

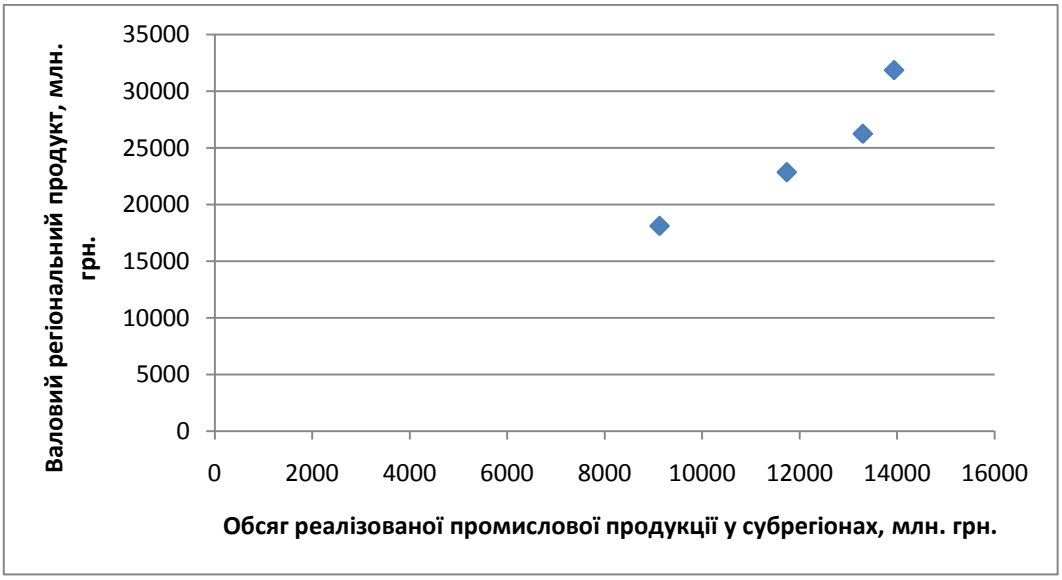

Рис. 3.3. Залежність валового регіонального продукту від обсягу реалізованої промислової продукції

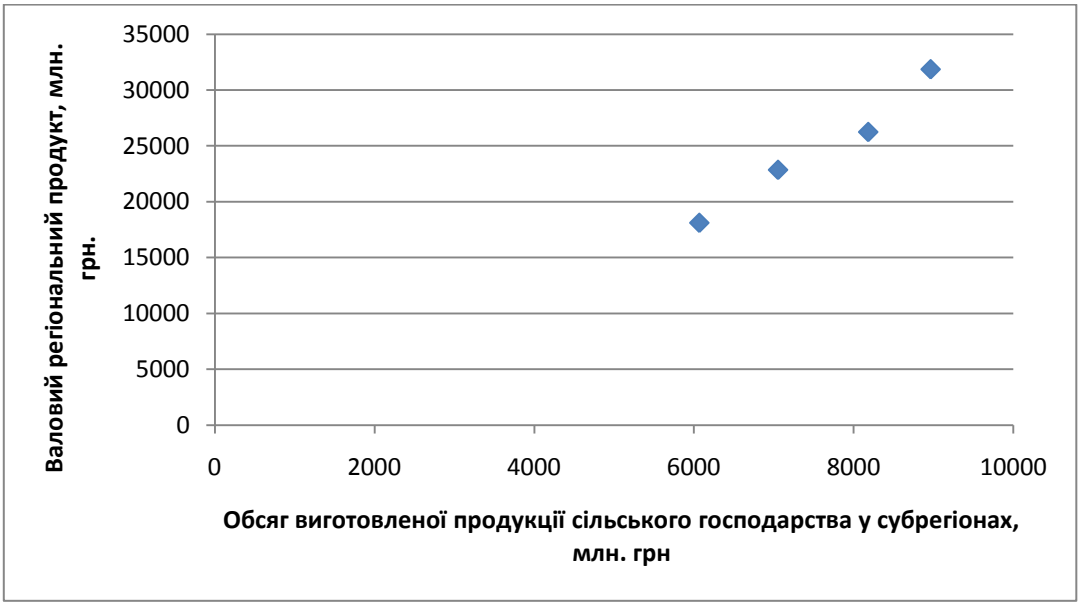

Рис. 3.4. Залежність валового регіонального продукту від обсягу виготовленої продукції сільського господарства

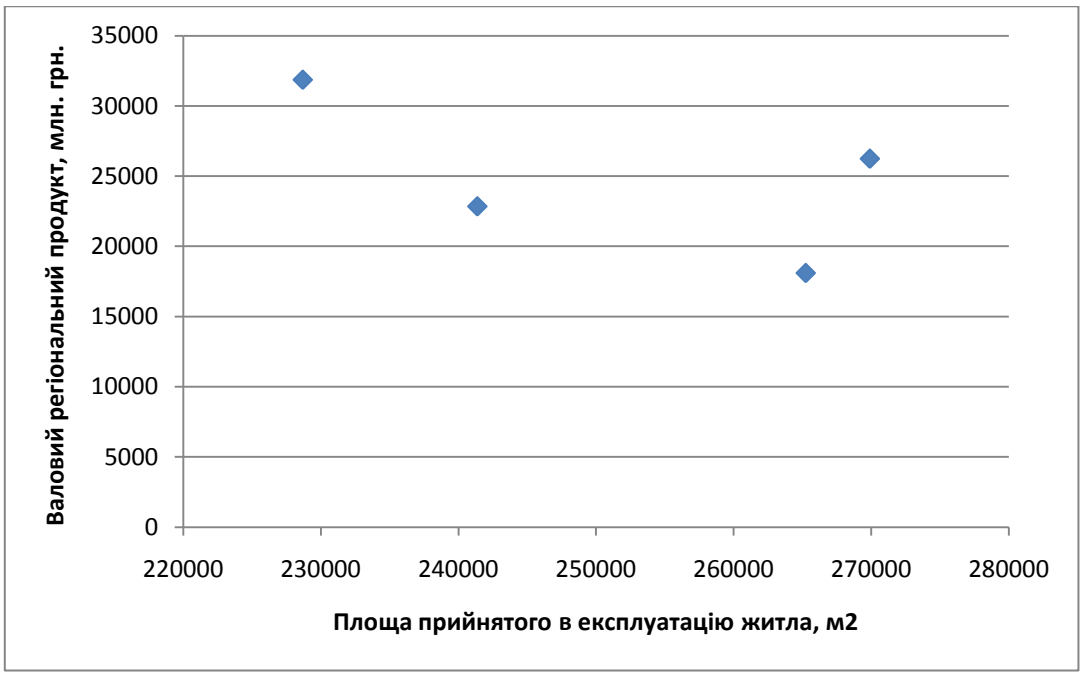

Рис. 3.5. Залежність валового регіонального продукту від площі прийнятого в експлуатацію житла

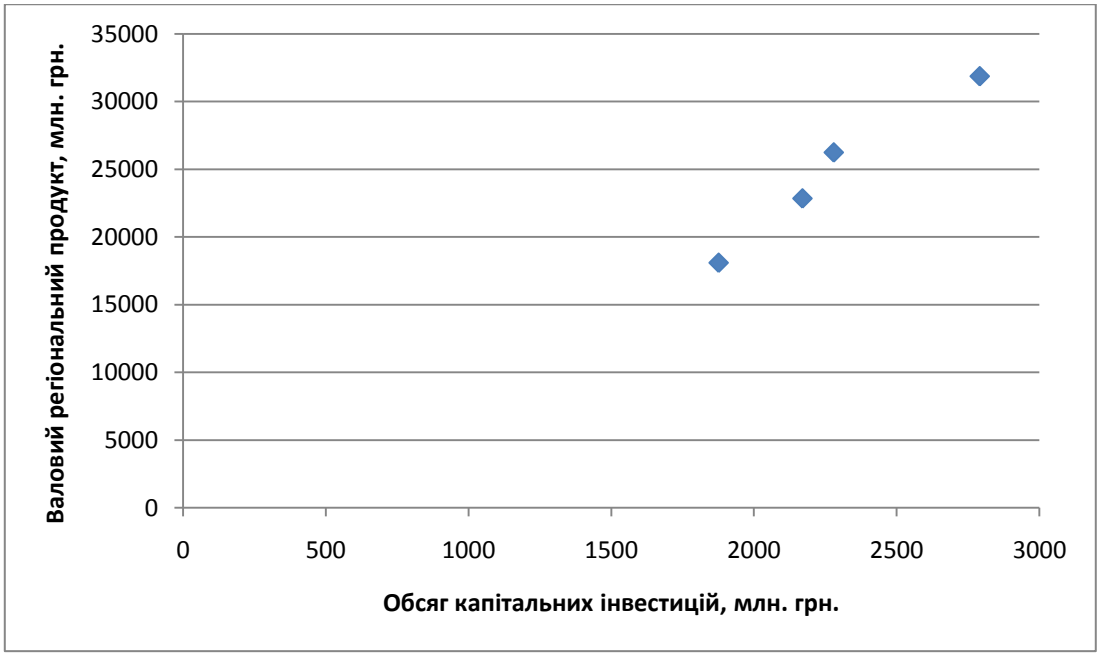

Рис. 3.6. Залежність валового регіонального продукту від обсягу капітальних інвестицій

Як бачимо з рисунків, для факторів x_1, x_2 та x_4 прослідковується лінійна залежність фактору та результативного показника. Загальний вигляд лінійної моделі:

$$У = \sum_{i=1}^{n} a_i \cdot x_i + d, \quad (3.1)$$

де: d – випадкова величина, що характеризує відхилення реального значення результативної ознаки від теоретичного, знайденого за рівнянням регресії.

Залежність між фактор x_3 та результативним показником не виявлена, тому при побудові лінійної моделі фактор x_3 пропонуємо виключити з розрахунків, і в подальшому використовувати лише фактори x_1, x_2 та x_4. Для підтвердження даної пропозиції за допомогою бази даних MS Excel розрахуємо коефіцієнти кореляції між результативним показником та кожним з факторів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Коефіцієнти кореляції між результативним показником та кожним з факторів

Результативний показник	Фактори			
	x_1	x_2	x_3	x_4
У	0,949	0,988	–0,608	0,985

Як бачимо, спостерігаємо сильну кореляційну залежність факторів x_1, x_2 та x_4 від результативного показника; кореляція між У та x_3 відсутня.

Наступним кроком при побудові факторної моделі є визначення системи взаємозв’язків між окремими факторами. Результати проведених розрахунків представимо у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Коефіцієнти кореляції між факторами

Фактори	x_1	x_2	x_4
x_1	1	0,974	0,889
x_2	0,974	1	0,946
x_4	0,889	0,946	1

З даних табл. 3.9 можна зробити висновок про сильну кореляційну залежність між факторами, що в даному випадку призводить до виникнення мультиколінеарності. Наявність мультиколінеарності означає, що фактори x_1, x_2 та x_4 діють узгоджено між собою, тому наявність мультиколінеарності заважає отримати достовірні дані моделювання та здійсювати аналіз функціональних зв'язків.

Для усунення мультиколінерності застосуємо метод Феррара-Глобера, який передбачає використання трьох видів статистичних критеріїв для виявлення мультиколінеарності (рис. 3.7) [64]

Рис. 3.7. Статистичні критерії виявлення мультиколінеарності за методом Феррара-Глобера

Порівнявши ці критерії з їх критичними значеннями, можна зробити конкретні висновки щодо наявності чи відсутності мультиколінеарності незалежних змінних. Сутність методу полягає у поступовому виключенні з моделі по одному фактору та розрахунку статистичних критеріїв з метою перевірки уникнення мультиколінеарності інших факторів.

Результати проведених розрахунків наведені у додатку Н.

Так, для першої моделі, робочі розрахунки якої представлено у табл. Н.1–Н.4 додатку Н, з трьох факторів (x_1, x_2 та x_4) пропонуємо виключити фактор x_4 – обсяг капітальних інвестицій. Тоді факторна модель, побудована за методом Феррара-Глобера, набуде виразу:

$$У = -0{,}652 \cdot x_1 + 5{,}574 \cdot x_2 - 9581{,}29. \qquad (3.2)$$

На нашу думку, дана модель не може використовуватись для виявлення взаємозалежності між результативним показником та обраними двома факторами, оскільки:

1) встановлює обернену залежність між показниками валового регіонального продукту та обсягом реалізованої промислової продукції у субрегіонах;

2) про неадекватність моделі свідчить також розраховане значення критерію Фішера – воно склало 0,1475 за умови, що модель є адекватною лише коли виконується умова: $F \leq 0{,}05$.

Тобто, як бачимо, шляхом вилучення фактора x_4 з першої моделі проблема мультиколінеарності усунена не була, і дана модель не може бути використана для оцінки ступеня впливу кластерів на розвиток регіональної економіки.

Для другої моделі, робочі розрахунки якої представлено у табл. Н.5–Н.8 додатку Н, з трьох факторів (x_1, x_2 та x_4) пропонуємо виключити фактор x_2 – обсяг виготовленої продукції сільського господарства. Тоді факторна модель, побудована за методом Феррара-Глобера, набуде виразу:

$$У = 0{,}944 \cdot x_1 + 10{,}254 \cdot x_4 - 9959{,}44. \qquad (3.3)$$

Як бачимо, у другій моделі проблема оберненої залежності між показником валового регіонального продукту та обсягом реалізованої промислової продукції була вирішена, проте модель є неадекватною за критерієм Фішера ($0{,}062 > 0{,}05$). Тобто друга модель також не дозволяє вирішити проблему мультиколінеарності факторів.

Для третьої моделі, робочі розрахунки якої представлено у табл. Н.9–Н.12 додатку Н, з трьох факторів (x_1, x_2 та x_4) пропонуємо виключити фактор x_1 – обсяг реалізованої промислової продукції. Тоді факторна модель, побудована за методом Феррара-Глобера, набуде виразу:

$$У = 2{,}41 \cdot x_2 + 7{,}37 \cdot x_4 - 10274{,}15. \qquad (3.4)$$

Дана модель відповідає двом поставленим критеріям: спостерігаємо пряму залежність між узагальнюючим показником та факторами; модель є адекватною за критерієм Фішера ($0{,}015 < 0{,}05$).

Тобто третя модель є саме тією моделлю, що дозволяє, з однієї сторони, розв'язати проблему мультиколінеарності факторів, з іншої, – може бути застосована для моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону. Для тестування цієї моделі у табл. 3.10 зімітуємо кілька можливих варіантів поведінки соціально-економічної системи під впливом кластерів. Для моделювання поведінки соціально-економічної системи під впливом кластерів використаємо можливі зміни на 1%, що дозволить додатково провести оцінку еластичності взаємодії кластерних утворень.

Таблиця 3.10

Моделювання можливих варіантів поведінки соціально-економічної системи регіону залежно від результатів діяльності кластерних утворень

Варіанти ситуацій	Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах (фактор x_2)	Обсяг капітальних інвестицій у субрегіонах (фактор x_4)	Моделювання зміни валового регіонального продукту (результа-тивний показник У)
Ситуація 1	Не змінюється	Збільшення на 1%	Збільшення на 0,764%
Ситуація 2	Не змінюється	Зменшення на 1%	Зменшення на 0,527%
Ситуація 3	Збільшення на 1%	Не змінюється	Збільшення на 0,797%
Ситуація 4	Зменшення на 1%	Не змінюється	Зменшення на 0,560%
Ситуація 5	Збільшення на 1%	Збільшення на 1%	Збільшення на 1,442%
Ситуація 6	Збільшення на 1%	Зменшення на 1%	Збільшення на 0,151%
Ситуація 7	Зменшення на 1%	Збільшення на 1%	Збільшення на 0,086%
Ситуація 8	Зменшення на 1%	Зменшення на 1%	Зменшення на 1,205%

Проведене у табл. 3.10 моделювання можливих варіантів поведінки соціально-економічної системи регіону залежно від результатів діяльності кластерних утворень дозволяє зробити наступні висновки:

– існує пряма залежність між показниками розвитку кластерів та поведінкою соціально-економічної системи;

– діяльність кожного з кластерів справляє позитивний вплив на розвиток економіки Хмельницької області, зокрема, при функціонуванні лише аграрного кластера зростання валового регіонального продукту складе 0,797%, за умови діяльності лише будівельного кластера збільшення становитиме 0,764%;

– у випадку, якщо діяльність обох кластерів зросте на 1%, загальне піднесення економіки регіону становитиме 1,442%;

– за умови, якщо за результатами своєї діяльності кластери зменшили обсяг виробництва на 1%, зменшення валового регіонального продукту складе 1,205%.

В цілому, вважаємо, застосування запропонованої моделі дозволить більш обережніше підходити до формування стратегічних цілей регіону та дозволить розробити нові, більш ефективні механізми управління територіальною організацією економіки Хмельницької області. Крім того, враховуючи встановлену еластичність поведінки соціально-економічної системи регіону залежно від результативних показників кластерних утворень, вважаємо за доцільне при формуванні планів реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області враховувати встановлені взаємозалежності для підвищення якості програмування розвитку субрегіональних утворень.

Висновки до розділу 3

Узагальнення результатів, отриманих у третьому розділі дисертаційної роботи, дає змогу зробити наступні висновки:

1. Доведено практичну відсутність прикладів чисто природного або штучного формування територіально-галузевих утворень. Встановлено, що у більшості випадків виявлення на певній території протокластерів супроводжується їх всебічною підтримкою з боку місцевих органів влади з метою подальшого перетворення на повноцінні кластерні утворення. З іншої сторони, ініціативи регіональних органів влади по формуванню кластерів зазвичай пов’язані з наявним кластерним потенціалом соціально-економічної системи. Зроблено висновок, що при розробці регіональних кластерних програм мова повинна йти не про участь чи обмеження участі держави в особі регіональних чи місцевих органів влади у процесах кластеротворення, а щодо виявлення тих видів економічної діяльності, в яких державна підтримка є необхідним та важливим джерелом збереження і примноження конкурентних переваг галузі, та визначення інструментів впливу на внутрікластерну політику об’єднання.

2. Запропоновано застосувати проектний підхід до створення кластерів в соціально-економічних системах. Визначено та згруповано цілі формування кластерних проектів для існуючих та потенційних кластерів. Встановлено послідовність розробки запропонованого кластерного проекту та визначено її взаємозв’язок зі стратегією регіонального розвитку Хмельницької області. Побудовано алгоритм експертизи кластерного проекту та сформовано авторське бачення його оцінки. Відмінною рисою запропонованої форми експертного заключення встановлено критеріальну оцінку кластерного проекту за чотирма блоками: загальна характеристика кластерного проекту; оцінка впливу кластерного проекту на розвиток соціально-економічної системи регіону; оцінка впливу кластерного проекту на формування кластера

в цілому; оцінка переваг для учасників кластера.

3. При побудові механізму формування кластерів доведено необхідність застосування комплексного підходу, який дозволяє поєднати не лише оцінку внутрішнього та зовнішнього середовища об'єднання, але й визначити поведінку учасників внутрікластерної взаємодії під дією зовнішніх чинників. Зроблено висновок, що тісні внутрішні інформаційні взаємозв'язки між потенційними учасниками кластера на базі єдиного інформаційного простору підвищують ефективність внутрікластерної взаємодії та дозволяють оптимізувати процеси планування, контролю та управління діяльністю об'єднання, а організація зовнішніх зв'язків з використанням інформаційних мереж сприяє підвищенню ефективності взаємодії кластера з іншими учасниками ринку.

4. Встановлено, що запропонований підхід до побудови механізму формування кластерних об'єднань підприємницьких структур може бути ефективно реалізований за умови правильної організації системи взаємодії його суб'єктів. Така організація передбачає прояв комплексності та кооперації на всіх ступенях ієрархії кластерної структури, і передбачає, перш за все, дієву взаємодію підприємств – безпосередніх учасників територіально-галузевих об'єднань. Удосконалено управлінські пропозиції підприємств – членів кластера та місцевих органів влади щодо покращення якості внутрікластерних взаємодій за трьома факторами: кількість заключних угод, ефективність інвестиційної діяльності, ефективність інноваційної діяльності.

5. Побудовано схему імітаційної моделі кластера та модель економічної системи регіону на основі кластерної організації. Визначено більшу інформативність порівняння темпів економічного зростання кластеризованої території та території, на якій кластери не функціонують. У якості базових показників запропоновано використати результативні показники кластерів (обсяг реалізованої промислової продукції, обсяг вирощеної продукції сільського господарства, площа прийнятого в експлуатацію житла, обсяг

здійснених капітальних інвестицій), та показники соціально-економічного розвитку території (сума податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, обсяг доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд)).

6. Для дослідження впливу кластерів на розвиток економіки регіону запропоновано побудувати факторну модель, у якій провести дослідження впливу результативних показників діяльності кластера на формування валового регіонального продукту. З трьох побудованих моделей було визначено більш оптимальну для цілей дослідження, для чого застосовано метод Феррара-Глобера та критерій Фішера. Для тестування обраної моделі використано можливі зміни системи на 1%, що дозволило додатково провести оцінку еластичності взаємодії кластерних утворень.

Основні результати виконаних досліджень, описаних в цьому розділі, викладено нами в [26; 27; 175; 176; 181; 182; 186; 192–194].

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нове вирішення завдання розробки організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів. Систематизація отриманих результатів дає змогу зробити такі висновки:

1. Запропонований підхід до вивчення еволюційних аспектів кластеризації економічних систем через визначення економічного змісту поняття «кластер», виділення його ознак та характерних властивостей, а також аналіз крізь призму теорій економічного розвитку, дозволив в комплексі сформувати цілісне уявлення про кластер, зокрема, використання першого напряму дослідження дало змогу отримати загальне уявлення про кластер та форми мережевої взаємодії його учасників, завдяки реалізації другого підходу було розроблено механізми ідентифікації кластерів на різних рівнях агрегування економіки, виділення третього аспекту дослідження сприяло визначенню впливу кластерів на розвиток соціально-економічної системи та дозволило встановити зв’язок з політикою інноваційного розвитку регіону.

2. Дослідження інструментарію формування кластерів проводилось через оцінку передумов виникнення територіально-галузевих об’єднань та визначення і доповнення принципів їх утворення в соціально-економічній системі регіону. Структуризація підходів до класифікації кластерів дозволила доповнити існуючі ознаки класифікацій двома класифікаційними ознаками «ініціатор створення об’єднання» та «склад учасників, які формують ядро інноваційної структури». Вивчення зарубіжного досвіду реалізації типів і моделей кластерної політики та особливостей його апробації в Україні обумовило доповнення існуючого переліку ще трьома типами кластерної політики.

3. Порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів дозволив зробити висновок про неможливість використання лише одного з них при розробці методики виявлення територіально-галузевих об’єднань в регіоні. Автором

запропоновано комплексне використання статистичних та емпіричних методів при виявленні потенціалу кластерного розвитку соціально-економічної системи будь-якого рівня територіальної організації.

4. Проводячи оцінку діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України, запропоновано розглядати два етапи еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні: а) включення окремих інструментів кластерної політики до складу регіональних і національних програм, які стосуються інноваційної складової реалізації політики сталого розвитку, підтримки належного рівня конкурентоспроможності, формування високого рівня інформаційної інфраструктури та ініціювання підприємницької активності в Україні; б) період нарощування та систематизації нормативно-правових документів з питань кластерного розвитку: поява документів, що стосуються різних аспектів кластеризації залежно від ініціатора кластерного руху та галузевої приналежності членів кластера. Проведені дослідження регіональних інструментів сприяння розвитку мережевих форм організації виробництва показали, що регіональні програми виступають невід'ємною складовою законодавчої підтримки кластерного розвитку територій.

5. Аналіз джерел конкурентоспроможності регіональних економік дозволив автору провести оцінку чотирьох видів конкурентних переваг Хмельницької області: 1) порівняльних і відмінних (на основі методології Індексу глобальної конкурентоспроможності); 2) абсолютних (шляхом оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону); 3) відносних (на основі розрахунку коефіцієнтів локалізації й індексу продуктивності праці в галузі); 4) вивчення думки громадськості за результатами організованих та проведених соціологічних досліджень.

6. У дисертаційній роботі запропоновано розраховувати інтегральний коефіцієнт локалізації з використанням наступних п'яти одиничних показників: кількість малих підприємств; рівень номінальної заробітної плати; рівень зайнятості населення; обсяг капітальних інвестицій; обсяг реалізованої продукції.

Враховуючи неоднозначний вплив кожного з показників на розвиток та формування конкурентних переваг соціально-економічної системи, була проведена їх експертна оцінка. Крім того, розрахунок інтегрального показника локалізації проводився з використанням двох форм згорток – адитивної та мультиплікативної. За результатами проведених розрахунків автором виявлено три види економічної діяльності, в яких чітко виражені ознаки існування кластерів у Хмельницькій області: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; промисловість; будівництво.

7. Для визначення перспектив формування кожного з кластерів використано метод SWOT-аналізу. Розроблені SWOT-матриці дозволили виявити перелік: а) регіональних порівняльних переваг, на яких повинен базуватися подальший розвиток кластера; б) викликів розвитку добровільного об’єднання; в) можливих ризиків, яких слід уникнути або мінімізувати їх вплив через прийняття адекватних стратегічних рішень.

8. Розробку кластерних проектів запропоновано розглядати як один з механізмів формування кластерів за умови, що ініціатором утворення об’єднання виступають регіональні органи влади або донори – кластерні організації, інші координатори міжнародних проектів. Вважаємо, надані пропозиції щодо створення кластерної ради як інформаційно-консультативного органу при Хмельницькій обласній державній адміністрації допоможуть, з одного боку, подолати проблему суб’єктивної оцінки поданих на конкурс заявок, та дозволять встановити їх відповідність стратегічним напрямам регіонального розвитку, з іншого, – включення до складу ради представників основних суб’єктів регіональної взаємодії сприятиме встановленню важливості та пріоритетності просування проектів для потреб економіки регіону.

9. Систематизація управлінських пропозицій щодо покращення якості внутрікластерних взаємодій у процесі побудови механізму формування кластерних об’єднань підприємницьких структур дозволила проаналізувати багатогранність взаємовідносин, які виникають у кластері. Включення до

складу механізму формування кластерів інституційної складової сприяло визначенню складових системи інституційної підтримки кластера на кожному з етапів життєвого циклу об’єднання.

10. Оцінку кластерного впливу на розвиток регіональної економіки було проведено шляхом порівняння темпів економічного зростання кластеризованої території та території, на якій кластери не функціонують. Базовими показниками, які були використані при цьому, стали як результативні показники кластерів, так і показники соціально-економічного розвитку території. Крім розрахунку темпів приросту, для дослідження впливу кластерів на розвиток економіки регіону у роботі побудовано факторну модель, у якій проведено дослідження впливу результативних показників діяльності кластера на формування валового регіонального продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулманапов С. Г. Инфраструктурное обеспечение в формировании региональных промышленных кластеров / С.Г. Абдулманапов, М.М. Рамазанов // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 11. – С. 96–100.

2. Абуев Н. Экономика Казахстана. Кластерное развитие [Електронный ресурс] / Н. Абуев. – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st =1220850780

3. Акинфеева Е. В. Формирование и развитие региональных кластеров / Е.В. Акинфеева // Альманах «Наука. Инновации. Образование». – 2008. – Выпуск 7 «Кластеризация предприятий: состояние и перспективы». – С. 177-191.

4. Алехин А. В. Кластеры и их формы образования: вопросы теории. Роль открытых инноваций в формировании кластеров / А.В. Алехин // Ученые заметки Тихоокеанского государственного университета. – 2013. – № 4, т. 4. – С. 22-26.

5. Андреев Ю. А. Эффективность кластеров в развитии экономики региона / Ю.А.Андреев // Современные аспекты экономики. – 2007. – № 20 (113). – С. 82-85.

6. Андрианов А. Кластеры как инструмент развития некоммерческих организаций / А. Андрианов, Л. Линцен // Экономика региона. – 2005. – № 3. – С. 16-24.

7. Асаул А. Н. Организация предпринимательской деятельности : учебник / А. Н. Асаул, М. П. Войнаренко, П. Ю. Ерофеев ; под ред. д.э.н., проф. А. Н. Асаула. – СПб. : Гуманистика, 2004. – 448 с.

8. Асаул А. Н. Предпринимательские сети в строительстве / А.Н. Асаул, Е.Г. Скуматов, Г.Е. Локтеева ; под ред. д.э.н., проф. А.Н. Асаула. – СПб. : Гуманистика, 2005. – 256 с.

9. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики / М. Афанасьев, Л. Мясникова // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 75–86.

10. Афонина А. Г. Кластерные инициативы и проекты / А.Г. Афонина // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2012. – № 4 (27). – С. 35–39.

11. Бакушевич І. В. Міжнародний досвід та перспективи використання кластерних моделей в контексті вирівнювання міжрегіональних диспропорцій / І. В. Бакушевич, І. О. Мартиняк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – 2007. – Вип. 4. – С. 162–172.

12. Баннова І. М. Підготовка кадрів для швейної промисловості - одне з головних завдань швейного кластера сьогодні / І. М. Баннова // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 16-17.

13. Баркова О. Конкурентоспособность и производительность. Создание индустриальных округов [Электронный ресурс] / О. Баркова // Режим доступа: http://www.fepc.info/stati/92-konkurentosposobnost...okrugov

14. Безугла В. О. Кластеризація економіки як фактор підвищення конкурентоспроможності регіону / В. О. Безугла // Коммунальное хозяйство городов. Серия: Экономические науки. – 2006. – Выпуск 73. – С. 267-271.

15. Бережна І. В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим) : монографія / І. В. Бережна; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2004. – 640 с.

16. Бізнес-клімат на Поділлі – 2007: соціологічне дослідження / М.П. Войнаренко, Л.А. Рибчинська, М.В. Хоменко ; переклад на англ. мову І. М. Савюк. – Хмельницький : Мельник А.А., 2008. – 136 с.

17. Бізнес-клімат на Поділлі – 2009: соціологічне дослідження / М.П. Войнаренко, Т.П. Плішка, Л.А. Рибчинська, М.В. Хоменко ; пер. на англ. мову С.М. Кустовського, К.О. Захарчук. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 158 с.

18. Бізнес-клімат на Поділлі: соціологічне дослідження – 2005 / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська, В. А.Третяк ; пер. на англ. мову Меган Тетрік. – Хмельницький : Ковальський В.В., 2006. – 102 с.

19. Блакита Г. В. Методологічні основи структуризації підприємств / Г.В. Блакита // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2002. –Випуск 2. – С. 390-393.

20. Богатчик Л. А. Використання кластерного інструментарію при розробці субрегіональних стратегій підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів / М. П. Войнаренко, Л. А. Богатчик // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 171–182.

21. Богатчик Л. А. Дослідження механізмів формування кластерів у розвинених країнах світу / Л. А. Богатчик // Кластери в економіці України : монографія / за наук. ред. докт. екон. наук, проф. М. П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. – С. 220-230.

22. Богатчик Л. А. Кластери в економіці: оцінка передумов виникнення та преваг функціонування / М. П. Войнаренко, Л. А. Богатчик // Прометей : регіональний збірник наукових праць з економіки. – 2014. – Вип. 2 (44). – С.216-220.

23. Богатчик Л. А. Оценка предпосылок формирования кластерной модели инновационного развития регионов Украины / Л. А. Богатчик // Современная экономика: подходы, концепции, модели : материалы Международной научно-практической конференции / под общ. ред. М.И. Абрамовой. – Саратов : ИЦ «Наука», 2013. – С. 133–137.

24. Богатчик Л. А. Оцінка складових формування конкурентних переваг кластерного розвитку регіонів України / Л. А. Богатчик // Євроінтеграційні процеси в освіті та науці: трансформація та розвиток : матеріали міжнар. мереж. наук.-практ. конф., 24–26 квітня 2013 р., м. Тернопіль. – Тернопіль : TICIT, 2013. – С. 16–20.

25. Богатчик Л. А. Порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах / Л. А. Богатчик // Management of Organizations in Light of Behavioral Economics / edited by Andrzej Kokiel : Studies in Management of Finance by the Poznan School of Banking. – 2014. – № 7. – P. 37-47.

26. Богатчик Л. А. Регіональні інструменти сприяння реалізації кластерного потенціалу території / Л. А. Богатчик // Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні :

матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 1 березня 2013 р. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – С. 71–74.

27. Богатчик Л. А. Удосконалення інструментів державної підтримки кластерного розвитку територій / Л. А. Богатчик // Управління економічними системами: концепції, стратегії та інновації розвитку : матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. (22-24 травня 2014 р., м. Хмельницький.) – Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2014. – С. 10–14.

28. Болдырев Н. Откуда к нам придет экономический прорыв [Електронный ресурс] / Н. Болдырев // Росийская газета. – 2004. – № 3414 (от 26 февраля). – Режим доступа: http://www.rg.ru/2004/02/26/kadannikov.html

29. Бондаренко В. М. Формування конкурентних переваг на основі оптимізації використання ресурсного потенціалу / В. М. Бондаренко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2013. – Випуск. 3. – С. 37-47.

30. Бородина М. А. Формирование экономических кластеров в регионе / М. А. Бородина // Вестник Пермского государственного университету. Серия: Экономика. – 2010. – № 2. – С. 37-44.

31. Бубенко П. Т. Оценка инновационного потенциала регионов на основе таксонометрического метода / П. Т. Бубенко, М. С. Владимирова // БизнесИнформ. – 2009. – № 4 (2). – С. 86–88.

32. Бударов А. Ю. Исследование сущности процессов самоорганизации в высокотехнологичных отраслевых кластерах / А. Ю. Бударов, Д. Б. Рыгалин // Инновации. – 2006. – № 2 (89). – С. 44–48.

33. Буднікевич І. М. Становлення регіонального ринку інновацій в Україні / І. М. Буднікевич, І. М. Школа ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 200 с.

34. Булатова Н. Н. Стратегические аспекты регионального развития [Электронный ресурс] / Н. Н. Булатова, Н. С. Селезнев // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права) : электронный научный журнал. – 2011. –

№ 2. – Режим доступа: www.com-nauka.isea.ru/files/s2/2%20Булатова.pdf

35. Бутиріна В. М. Формування субрегіонів як напрям підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної активності території / В. М. Бутиріна // Культура народов Причерноморъя. – 2012. – № 229. – С. 28–30.

36. Валицкий Д. А. Формирование кластерной политики как механизма развития экономики промышленных отраслей России / Д. А. Валицкий // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Экономика». – 2010. – № 1. – Изд-во МГОУ. – С. 52–58.

37. Васильева Н. В. Интеграция образовательных кластеров в региональные и национальную системы образования [Электронный ресурс] / Н. В. Васильева // Журнал правовых и экономических исследований. – 2012. – № 2. – С. 170-177. – Режим доступа: http://giefjournal.ru/sites/default/files/2012-2-38.pdf

38. Владимиров Ю. Л. О классификациях кластеров предприятий / Ю.Л. Владимиров, В. П. Третьяк // Альманах «Наука. Инновации. Образование». – 2008. – Выпуск 7 «Кластеризация предприятий: состояние и перспективы». – С. 72–86.

39. Владимирова И. Г. Организационные формы интеграции компаний [Электронный ресурс] / И. Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 6. – Режим доступа: http://www.cfin.ru

40. Войнаренко М. П. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. П. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 29–33.

41. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія / М.П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.

42. Войнаренко М. П. Кластерні технології в системі підтримки конкурентноздатності та розвитку підприємницьких структур / М. П. Войнаренко // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2003. – № 6, ч. 2. – С. 7-10.

43. Воронов А. А. Кластерный анализ – база управления конкурентоспособностью на макроуровне / А.А. Воронов, А.Н. Буряк //

Маркетинг: методы, формы, исследования. – 2003. – № 1. – С. 11-20.

44. Геєць В. М. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена... / В. М. Геєць // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 10-11.

45. Гнатюк Н. В. Кластери зеленого туризму об'єднують людей та регіони / Н. В. Гнатюк // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 18-19.

46. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы [Электронный ресурс] : [утверждена указом Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958] // Режим доступа www.invest.nauka.kz/law/gpfiir_rus._posl._var..doc

47. Грекова Г. И. Сетевые механизмы интеграции России в европейское образовательное пространство / Г. И. Грекова, О. А. Фихтнер // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2010. – № 26 (207). – Выпуск 28. – С. 11–17.

48. Григор'єв Г. С. Концептуальний підхід до формування транспортно-географічних кластерів України / Г. С. Григор'єв // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 4 (46). – С. 60–64.

49. Григорук П. М. Методи побудови інтегрального показника / П.М. Григорук, І. С. Ткаченко // Бізнес-Інформ. – 2012. – № 4(411). – С. 34–38.

50. Гуменюк О. І. Кластери як організаційна структура інноваційно-інвестиційної моделі розвитку промисловості / О. І. Гуменюк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 2(68). – С. 9–20.

51. Дакаев Р. Н. Формирование региональной инновационной инфраструктуры на основе поэтапного подхода / Р. Н. Дакаев // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 2. – С. 260–262.

52. Дворцов В. И. Пространственное развитие территорий на основе кластерных технологий / В. И. Дворцов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. – № 2. – С. 61–69.

53. Дегтярев П. Я. Новая модель регионального экономического роста

/ П. Я. Дегтярев, И. В. Полосин. // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2010. – № 2 (183), вып. 23. – С. 85–90.

54. Дежина И. Г. Технологические платформы и инновационные кластеры: вместе или порознь? / И. Г. Дежина. – М. : Издательство Института Гайдара, 2013. – 124 с.

55. Демченко В. В. Проблеми формування інституційного середовища інноваційного розвитку регіонів / В. В. Демченко // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 59–70.

56. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

57. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : [затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua /cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF&p=1295452109144411

58. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс] : [затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. № 385] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF

59. Диверсификация экономики Казахстана посредством развития кластеров в не добывающих отраслях экономики [Электронный ресурс] // Официальный сайт посольства Казахстана в Израиле. – Режим доступа: http://www.kazakhemb.org.il/?CategoryID=216&ArticleID=254

60. Донбасс 2025: стратегия будущего [Электронный ресурс] // Официальный сайт Фонда «Эффективное управление». – Режим доступа: http://www.feg.org.ua/docs/Donetsk_Monitor_Doc_Final_RUS.pdf

61. Дриго М. Ф. Формирование территориально-промышленных комплексов в условиях экономической стабилизации региона / М. Ф. Дриго // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 3. – С. 76–85.

62. Дубницький В. І. Необхідність застосування нових виробничих

структур при реформуванні промислового комплексу регіону / В. І. Дубницький // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – № 6. – С. 28–33.

63. Европейский меморандум о кластерах (разработан Консультационной группой по вопросам кластерообразования Центра стратегии и конкурентоспособности, Стокгольмская школа экономики) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.biznes.od.ua/files/invest/Klaster-memorandum.doc

64. Економетрія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Л. Лещинський, В.В. Рязанцева, О. О. Юнькова. – К. : МАУП, 2003. – 208 с.

65. Ермолаев Д. В. Развитие промышленного кластера с учетом цикличности и инновационности / Д. В. Ермолаев, Е. А. Наташкина // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 4-1.– С. 341–347.

66. Єрмакова О. А. Пріоритети кластерного розвитку економіки Українського Причорномор'я / О. А. Єрмакова // Економічні інновації : зб. наук. пр. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – Вип. 42. – С. 61–69.

67. Забелин П. В. Основы корпоративного управления концернами / П. В. Забелин. – М. : Издательство ПРИОР, 1998. – 176 с.

68. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : навчальний посібник / Б. Ф. Заблоцький. – Львів : Новий світ-2000, 2007. – 548 с.

69. Захарченко В. І. Кластерний підхід до аналізу і підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів / В. І. Захарченко, С. В. Захарченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 5, т. 1. – С. 53–57.

70. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітанню [Електронний ресурс] // Офіційний сайт фонду «Ефективне управління». – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/ua/reports

71. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012. Назустріч економічному зростанню та процвітанню [Електронний ресурс] // Офіційний сайт фонду «Ефективне управління». – Режим доступу:

http://www.feg.org.ua/ua/reports

72. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013. Назустріч економічному зростанню та процвітанню [Електронний ресурс] // Офіційний сайт фонду «Ефективне управління». – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/ua/reports

73. Иванов В. В. Российская инновационная система: территориальный подход / В. В. Иванов, Н. Т. Колдаева // Инновации. – 2000. – № 9-10. – С. 9–12.

74. Исакин М. А. Условия развития кластеров в экономической системе Пермского края / М. А. Исакин, Г. В. Теплых // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 24. – С. 27–34.

75. Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии / Г. Ицковиц ; перевод с англ. ; под ред. А.Ф. Уварова. – Томск : Изд-во Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники, 2010. – 238 с.

76. Карлина Т. В. Идентификация ядер региональных экономических кластеров на основе анализа структурных сдвигов в условиях циклично развивающейся экономики / Т. В. Карлина // Вестник Пермского университета. Серия «Экономика». – 2011. – Выпуск 4 (11). – С. 18–29.

77. Карпова Д. П. Использование кластерного подхода в управлении региональной экономикой [Электронный ресурс] / Д. П. Карпова // Региональная экономика и управление. – 2007. – № 4 (12). – Режим доступа: http://eee-region.ru/article/1205/

78. Касымова Г. Ф. Совершенствование процесса формирования кластеров в экономике Республики Татарстан [Электронный ресурс] / Г.Ф. Касымова. – Режим доступа: http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2008/ issue1/eq6.html

79. Киселев А. Н. Определение приоритетных направлений для формирования кластеров малых и средних предприятий на примере г. Москвы [Электронный ресурс] / А. Н. Киселев, Е. С. Куценко, А. П. Карнаух // Режим доступа: http://www.virtass.ru

80. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2005 [Електронний ресурс] : затверджено наказом Держкомстату від 26.12.2005 р. №375 // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

81. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 [Електронний ресурс] : затверджено наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 № 457 // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

82. Клейнер Г. Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории / Г.Б. Клейнер, Р.М. Качалов, Н.Б. Нагрудная // Альманах «Наука. Инновации. Образование».– 2008. – Выпуск 7 «Кластеризация предприятий: состояние и перспективы». – С. 9–39.

83. Ковалева Т. Ю. Алгоритм идентификации и оценки кластеров в экономике региона / Т. Ю. Ковалева // Вестник Пермского университета. Серия: Экономика. – 2011. – № 4. – С. 30–39.

84. Коваленко Н. Методичний підхід до оцінки ефективності функціонування кластерів підприємств / Н. Коваленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 6, частина 2. – С. 199–202.

85. Ковальова Ю. М. Механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону на основі формування кластерів / Ю. М. Ковальова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4 (82). – С. 179–187.

86. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года [Электронный ресурс] : [утверждена распоряжением Правительства РФ от 17 ноября 2008 года № 1662-р.]. – Режим доступа: http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/strategicplanning/concept/doc20081117_01

87. Концепция формирования и развития инновационно-промышленных кластеров в Республике Беларусь и мероприятий по ее реализации (концепция № 27) : [утверждена Постановлением Совета Министров Республики Беларусь 16.01.2014] // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Электронный ресурс. – Режим

доступа: http://pravo.by

88. Концепція Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів : проект [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.budinfo.org.ua/doc/582174.jsp

89. Концепція державної промислової політики [Електронний ресурс] : [схвалена Указом Президента України від 12 лютого 2003 року № 102/2003] // Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/1024.html

90. Концепція Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [Електронний ресурс] : проект // Режим доступу: http://www.budinfo.org.ua/doc/582174.jsp

91. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс] : проект // Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php? option=com_content& task =view&id=499&Itemid=33

92. Котов Д. В. Проблема управления инновационным развитием экономики: государство, регион, кластер [Электронный ресурс] / Д. В. Котов // Нефтегазовое дело. – 2010. – Выпуск 1. – Режим доступа: http://www.ogbus.ru/authors/Kotov/Kotov_1.pdf

93. Кропельницька С. О. Особливості формування фінансових відносин у кластері народних художніх промислів / С. О. Кропельницька // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5 (83). – С. 51–58.

94. Круглянко А. В. Стратегічні пріоритети розвитку регіонального підприємництва / А. В. Круглянко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2003. – Вип. II. – С. 194–199.

95. Кудинов А. Н. Региональные научно-технологические кластеры / А. Н. Кудинов, Е. А. Лурье, Н. Е. Барсукова // Инновации. – 2005. – №7 (84). – С. 15–21.

96. Кудрявцева Т. Ю. Формирование алгоритма идентификации кластеров в экономике региона / Т. Ю. Кудрявцева, Н. П. Жабин // Научно-технические ведомости СПбГПУ. – 2014. – № 3 (197). – С. 124–131.

97. Кузин Т. А. Конкурентные преимущества субрегиональных

локалитетов и механизм их реализации [Электронный ресурс] / Т. А. Кузин, Н. А. Кузина // Вопросы экономики и менеджмента : сб. статей международной заочной научно-практической конференции 26 марта 2012 г., г. Новосибирск. – Режим доступа: http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/1830-2012-04-06-04-28-02

98. Кумпилов Б. К. Механизм реализации конкурентных преимуществ АПК Республики Адыгея и его маркетинговое обеспечение / Б. К. Кумпилов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 93. – С. 126–132.

99. Куницин С. В. Стратегическое планирование развития кластерного интеграционного взаимодействия профессиональных участников туристического рынка / С. В. Куницин // БизнесИнформ. – 2012. – № 6. – С. 108–111.

100. Куртева Т. Непростой опыт организации кластеров / Т. Куртева // Діловий вісник. – 2009. – № 10. – С. 10–12.

101. Куценко Е. С. Анализ зарубежного опыта деятельности центров кластерного развития [Электронный ресурс] / Е. С. Куценко // Режим доступа: http://evg-ko.livejournal.com

102. Куценко Е. С. Кластеры в экономике. Основы кластерной политики государства / Е. С. Куценко // Обозреватель–Observer. – 2009. – № 11 (238). – С. 112–120.

103. Куценко Е. С. Понятие кластера и его ключевые признаки: вводная информация [Электронный ресурс] / Е. С. Куценко // Предпринимательство в промышленности: пути развития. Мероприятия государственной поддержки совместных (кластерных) проектов МСП : сборник материалов к межрегиональной конференции, г. Москва, 02.12.2010 г. – Режим доступа: http://www.promcluster.ru/images/UPLOAD/sbornik_2010.pdf

104. Куценко Е. С. Совершенствование принципов кластерной политики в России на основе зарубежного опыта в контексте реализуемого Министерством экономического развития РФ конкурса пилотных территориальных кластеров [Электронный ресурс] / Е. С. Куценко. – Режим

доступа: www.gosbook.ru/system/files/documents/2012/08/28/Kucenko.doc

105. Лапыгин Д. Ю. Контуры регионального образовательного кластера [Электронный ресурс] / Д. Ю. Лапыгин, Г. А. Корецкий // Экономика региона. – 2007. – № 18. – Режим доступа: http://journal.vlsu.ru/index.php?id=264

106. Левченко Т. П. Мировой опыт идентификации кластеров в условиях адаптации к российской экономике [Электронный ресурс] / Т. П. Левченко, С. В. Кощеев, М. А. Селиверстова // Науковедение : интернет-журнал. – 2013. – Выпуск 6. – Режим доступа: URL: http://publ.naukovedenie.ru

107. Лехциер Л. И. Производственные объединения: новая модель организации / Л. И. Лехциер. – М. : Экономика, 1989. – 143 с.

108. Ляшенко В. И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты : монография / В. И. Ляшенко ; Донец. нац. техн. ун-т, Нац. акад. наук Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк : ДонНТУ, 2006. – 668 с.

109. Майорова І. М. Використання кластерів для підвищення конкурентоспроможності промислового регіону / І. М. Майорова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2005. – № 2. – С. 41–45.

110. Марков Л. С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты [Электронный ресурс] / Л. С. Марков // Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых : сб. науч. тр. ; под ред. В.Е. Селиверстова, В.М. Марковой, Е. С. Гвоздевой. – Новосибирск : Изд-во ИЭОПП СО РАН, 2005. – Разд. 1. – С. 102-123. – Режим доступа: www.econom.nsc.ru/ieie/smu/conference/articles/МарковЛС.doc

111. Марченко Г. В. Инвестиционная привлекательность регионов как фактор их конкурентоспособности [Электронный ресурс] / Г. В. Марченко – Режим доступа: www.hse.ru/data/675/868/1238/Marchenko.doc

112. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл ; пер. с англ. Р. И. Столпера ; общ. ред. С. М. Никитина. – [В 3 т., т. 1]. – М. : Прогресс, 1983. – 416 с.

113. Медведкін Т. С. Становлення та оцінка ефективності інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання України / Т. С. Медведкін // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект : збірник наукових праць. – Донецьк : ДонНУ. – 2005. – С. 513–520.

114. Межевич Н. М. Основные направления региональной политики Российской Федерации. Ч. 2. : Механизмы региональной политики [Электронный ресурс] / Н. М. Межевич. – СПб., 2005. – Режим доступа: http://dvo.sut.ru/libr/history/i299mez2/index.htm

115. Меньшенина И. Г. Кластерообразование в региональной экономике : монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина ; Федер. агентство по образованию, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154 с.

116. Методические рекомендации по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации [Электронный ресурс] : [подписаны Министерством экономического развития Российской Федерации от 26.12.2008 г. № 20636-АК/Д19]. – Режим доступа: http://economy.gov.ru/ minec/activity /sections/innovations/development/doc1248781537747

117. Мигранян А. А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой / А. А. Мигранян // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2002. – Выпуск № 3, т. 2. – Режим доступа: http://www.krsu.edu.kg/vestnik/ 2002/v3/a15.html

118. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 5. – С. 97–102.

119. Миндлин Ю. Б. Зарубежный опыт функционирования кластеров в экономически развитых странах (Дания, Германия, Австрия, Финляндия, Италия, Франция) / Ю. Б. Миндлин // Экономические науки : научно-информационный журнал. – 2009. – № 12 (61). – С. 459–463.

120. Мікула Н. А. Нові форми транскордонного співробітництва / Н. А. Мікула // Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 262–272.

121. Модели организации региональных промышленных кластеров: обзор международного опыта / авт. кол. И. С. Алейникова, П. В. Воробъев, В. А. Исакидис и др. – Центр региональных экономических исследований экономического факультета УрГУ. Серия «Аналитические доклады». – 2008. – № 2. – 31 с.

122. Модельный закон об инновационной деятельности, принят на двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление №27-16 от 16 ноября 2006 года) [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_g12

123. Монастырный Е. А. Инновационный кластер / Е. А. Монастырный // Инновации. – 2006. – № 2 (89). – С. 38–43.

124. Монастырный Е. А. Ресурсный подход к оценке инновационного кластера / Е.А. Монастырный, Я.Н. Грик // Инновации. – 2006. – № 5(92). – С. 56–60.

125. Музиченко-Козловська О. В. Механізм започаткування та функціонування туристичного кластера / О. В. Музиченко-Козловська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 552. – С. 267–273.

126. Наролина Т. С. Создание инновационной инфраструктуры в регионах / Т. С. Наролина // Интеллектуализация управления в социальных и экономических системах : труды всерос. конф. – Воронеж. – 2007. – С. 122–125.

127. Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації : рекомендації парламентських слухань [Електронний ресурс] : [постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 року № 1244-V] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi? nreg=1244-16

128. Нескромная Е. Е. Государственная политика кластерного развития: концептуальные основы и мировой опыт / Е. Е. Нескромная // Экономические науки : научно-информационный журнал. – 2010. – № 5 (66). – С. 11–15.

129. Нефедова Е. Е. Формирование конкурентоспособности региона в переходной экономике : автореф. дис. ... канд. экон. наук 08.00.05 [Электронный ресурс] / Е. Е. Нефедова. – Саратов, 2001. – 32 с. – Режим доступа: http://www.kr.ua-ru.net/diss/liter/192315.html

130. Нижник В. М. Механізми підвищення конкурентного потенціалу промислових підприємств за умов поглиблення міжнародної конкуренції / В. М. Нижник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3, т. 3. – С. 7–11.

131. Організація забезпечення створення фінансових кластерів транскордонного співробітництва : монографія / наук. ред. та кер. кол. авт. д-р екон. наук, проф. Н. М. Внукова. – Л. : Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2011. – 104 с.

132. Осадчук С. В. Нові технології управління регіональним економічним розвитком / С. В. Осадчук // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 1. – С. 92–95.

133. Основные направления долгосрочного сотрудничества государств-участников СНГ в инновационной сфере [Электронный ресурс] : [утверждены Решением Совета глав правительств Содружества Независимых Государств об Основных направлениях долгосрочного сотрудничества государств-участников СНГ в инновационной сфере от 20 ноября 2009 года] // Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/ main.cgi?nreg=997_l92

134. Оценка конкурентоспособности экономики России: отраслевой и кластерный анализ [Электронный ресурс] : доклад экспертной группы Комитета Российского союза промышленников и предпринимателей (работодателей) по промышленной политике и конкурентоспособности под руководством В.П. Евтушенков (май 2005 г.). // Режим доступа:

http://www.wood.ru/ru/loa310.html

135. Павлов К. В. Методические основы идентификации потенциальных кластеров в региональной экономике / К. В. Павлов, С. Н. Растворцева, Н.А. Череповская // Часопис економічних реформ. – 2014. – № 1. – С. 129–139.

136. Пальцев В. В. Совершенствование механизмов создания промышленных кластеров как проблема современного менеджмента [Электронный ресурс] / В. В. Пальцев // Труды Нижегородского государственного технического университета им. Р.Е. Алексеева. – 2010. – № 4 (83). – С. 272–278. – Режим доступа: http://195.122.232.2/trudy/2010/04/contents-ru.htm

137. Петкова Л. О. Аналіз особливостей формування регіональної кластерної політики / Л.О. Петкова // Моделювання регіональної економіки : збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, 2014. – № 2(24). – С. 437–444.

138. Петкова Л.О. Специфіка національного економічного розвитку в умовах транснаціоналізації / Л.О. Петкова // Економічний форум. – 2014. – № 3.– С. 53–61.

139. Петкова Л. О. Сучасна парадигма регіонального розвитку національної економіки / Розвиток України в контексті актуальних соціально-економічних проблем : монографія / авт. кол. за ред. д.е.н., проф. Р. Ф. Пустовійта. – Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2013. – С. 316–335.

140. Пилипенко И. В. Кластеры и территориально-производственные комплексы в региональном развитии / И. В. Пилипенко // Региональное развитие и региональная политика России в переходный период ; под общей редакцией С. С. Артоболевского, О. Б. Глезер. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2011. – С. 191–208.

141. Пилотный ЦТТ в России: подход ННГУ / С. Н. Ершов, В. А. Антонец, Н. В. Нечаева, И. В. Шейнфельд, А. С. Ершов // Инновации. – 2004. – № 8. – С. 40–47.

142. План заходів з виконання у 2010 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] :

[розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2010 року № 274-р] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=274-2010-%F0

143. План заходів з підтримання експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва [Електронний ресурс] : [затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 року № 569-р] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR090569.html

144. План заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015-2017 роки [Електронний ресурс] : [затверджено рішенням Хмельницької обласної ради від 28.05.2015 року № 2-32/2015] // Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації. – Режим доступу: http://www.adm.km.ua/doc/doc37_strategy.pdf

145. План заходів на 2010-2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій [Електронний ресурс] : [затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року №165-р] // Режим доступу: http://document.ua/pro-zatverdzhennja-planu-zahodiv-na-2010-2011-roki-iz-stvore-doc10573.html

146. План реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 роки [Електронний ресурс] : [затверджено розпорядженням голови обласної державної адміністрації 26 грудня 2011 № 504/2011-р] // Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації. – Режим доступу: http://www.adm.km.ua/doc/504_261211_1.pdf

147. Положення про робочу групу з питань розвитку кластерів в Україні [Електронний ресурс] : [затверджено наказом Міністерства економіки України № 1331 від 19.10.2010 року] // Режим доступу: http://document.ua/pro-utvorennja-robochoyi-grupi-z-pitan-rozvitku-klasteriv-v--doc35411.html

148. Портер М. Конкуренция : учебное пособие / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.

149. Портер М. Э. Международная конкуренция / М.Э. Портер ; пер.

с англ. ; под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

150. Порядок проведення комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя [Електронний ресурс] : [затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 833] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/833-2007-%D0%BF

151. Порядок проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій [Електронний ресурс] : [затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 650] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/650-2011-%D0%BF

152. Посібник з кластерного розвитку (розроблений в рамках проекту Європейського Союзу «Послуги з підтримки малих та середніх підприємств (МСП) в пріоритетних регіонах»). – К. : Консорціум GFA, 2006. – 38 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.economy-mk.gov.ua/download /books/ClusterHandbookUkr.pdf

153. Прайс В. Роль негосударственной организации как движителя преобразований / В. Прайс // Перспективные исследования. – 1999. – № 2. – С. 24–36.

154. Принципы формирования высокотехнологичных отраслевых кластеров [Электронный ресурс] / С. Г. Поляков, В. А. Беспалов, Д. Б. Рыгалин, В. Б. Леонтьев, В. И. Спивак // Инновации. – 2003. – № 10. – Режим доступа: http://innov.eltech.ru/Innovation/innov.html

155. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів [Електронний ресурс] : [розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 27 січня 2010 року] // Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=145-2010-%F0

156. Про схвалення Концепції кластеризації економіки України [Електронний ресурс] : проект розпорядження Кабінету Міністрів України //

Режим доступу: http://ingo-iabe.com/business/management-and-economics-.html

157. Производственные кластеры и конкурентоспособность региона : монография / колл. авт. под рук. Т. В. Усковой. – Вологда : Ин-т социально-экономического развития территорий РАН, 2010. – 246 с.

158. Прокин В. В. Методы взаимодействии предприятий в системе кластера / В. В. Прокин, Н. А. Неустроева // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 2 (46). – С. 101–103.

159. Прохорова В. В. Субрегиональные структуры территориальной экономической системы / В. В. Прохорова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия «Экономика». – 2010. – № 4 (64). – С. 87–91.

160. Пуліна Т. В. Інформаційне забезпечення створення та розвитку кластерних об’єднань підприємств харчової промисловості / Т. В. Пуліна // Бізнесінформ. – 2013. – № 5. – С. 145–152.

161. Раевская А. В. Взаимодействие научно-промышленных и малых инновационных предприятий на базе ОАО «Пьезо» / А. В. Раевская // Альманах «Наука. Инновации. Образование». – 2008. – Выпуск 7 «Кластеризация предприятий: состояние и перспективы». – С. 278–284.

162. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / авт.-сост. С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.

163. Регіональна економіка : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [О. В. Ольшанська, М. І. Фащевський, І. В. Білоконь та ін.] ; заг. ред. М. І. Фащевського, О. В. Ольшанської. – К. : КНЕУ, 2010. – 284 с.

164. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 800 с.

165. Регіони України : статистичний збірник ; за редакцією О. Г. Осауленка. – [у 2-х томах, том 1]. – К., 2014. – 299 с.

166. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / кол. авт. за ред. д-ра екон. наук, проф. Н. А. Мікули ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2010. – 150 с.

167. Решение Экономического совета Содружества Независимых Государств о предложениях Украины по разработке проекта Межгосударственной целевой программы инновационного сотрудничества государств-участников СНГ на период до 2020 года (Москва, 20 июня 2008 года) [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg =997_i40

168. Рибчинська Л. А. Аналіз впливу регіональних особливостей на формування конкурентних переваг кластерів / Л. А. Рибчинська // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 11, ч. 4. – С. 141–145.

169. Рибчинська Л. А. Використання регіональних програм для формування кластерного потенціалу територій / Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 2, т. 2. – С. 46–53.

170. Рибчинська Л. А. Кластероутворюючий потенціал Хмельниччини: технології та інструменти / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // Регіони знань в Східній Європі : монографія / [наук. ред. І. В. Бакушевич]. – Тернопіль, TICIT, 2010. – С. 68–78.

171. Рибчинська Л. А. Концептуальні засади формування системи стратегічного управління регіональним розвитком на засадах кластерних технологій / Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2005. – № 6, т. 2. – С. 112–117.

172. Рибчинська Л. А. Концептуальні підходи до формування кластерів на Хмельниччині / Л. А. Рибчинська // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 44–46.

173. Рибчинська Л. А. Методичні підходи щодо оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів України / Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – № 6, т. 1. – С. 233–239.

174. Рибчинська Л. А. Методологічні підходи щодо оцінки складових економічного потенціалу підприємницьких об’єднань / Л. А. Рибчинська // Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти : матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конференції,

присвяченої 45-річчю ПУСКУ. – Полтава : ПУСКУ, 2006. – С. 117.

175. Рибчинська Л. А. Напрямки і форми трансформації організаційних структур підприємницьких об’єднань в Україні / Л. А. Рибчинська // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент» : зб. наук. праць. – Луцьк, 2006. – Вип. 3 (10). – Ч. 1. – С. 214–222.

176. Рибчинська Л. А. Основні теоретико-методологічні підходи щодо самоорганізації підприємницьких об’єднань в Україні / Л. А. Рибчинська // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Вип. 3 (18). – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – С. 155–159.

177. Рибчинська Л. А. Оцінка інвестиційно-інноваційних аспектів функціонування кластерів / Л. А. Рибчинська // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 696–702.

178. Рибчинська Л. А. Оцінка кластероутворюючого потенціалу регіону / Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 6, т. 1. – С. 50–55.

179. Рибчинська Л. А. Оцінка кластероформуючого потенціалу регіону з позиції інноваційного розвитку / Л. А. Рибчинська // Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.

180. Рибчинська Л. А. Оцінка нормативно-законодавчого регулювання діяльності суб’єктів малого бізнесу / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу : монографія / А. І. Бутенко, М. П. Войнаренко, В. І. Ляшенко та ін. ; НАН УКраїни, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – С. 65–79.

181. Рибчинська Л. А. Перспективи функціонування кластерів в системі підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького

національного університету. Серія «Економічні науки». – 2005. – № 5. – Ч. 2, т. 3. – С. 7–11.

182. Рибчинська Л. А. Регіональні форми підтримки розвитку малого підприємництва / Л. А. Рибчинська // Малі підприємства: проблеми функціонування та розвитку : монографія / за наук. ред. проф. М. П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – С. 59–87.

183. Рибчинська Л. А. Роль кластерної політики у формуванні інноваційного потенціалу регіону / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 3, т. 2. – С. 46–53.

184. Рибчинська Л. А. Система законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 6, т. 1. – С. 7–12.

185. Рибчинська Л. А. Системний аналіз впливу чинників на оцінку рівня інвестиційно-інноваційної активності підприємницьких об’єднань в Україні / Л. А. Рибчинська // Актуальные проблемы социально-экономического развития регионов : тезисы докладов III всеукр. науч.-практ. конф. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2007. – С. 249–250.

186. Рибчинська Л. А. Формування системи стратегічного управління інноваційним розвитком регіону на засадах кластерних технологій / Л. А. Рибчинська // Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, ТОВ "Тріада-М", 2011. – 502 с.

187. Рогач О. І. Міжнародні інвестиції. Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник / О.І. Рогач. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.

188. Родионова Л. Н. Кластеры как форма интеграции инвестиционных ресурсов [Електронный ресурс] / Л. Н. Родионова, Р. Ф. Хайруллин // Нефтегазовое дело : электронный научный журнал. – 2006. – Выпуск 1. – Режим доступа: http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf

189. Романова Е. Региональные кластеры и конкурентная экономика (на примере Восточной Германии) [Электронный ресурс] / Е. Романова // Современная Европа. – 2008. – Выпуск 2 (апрель-июнь). – С. 90–104. – Режим доступа: www.ieras-library.ru/documenti/soveurope/2008/romanova5.doc

190. Романова О. А. Потенциал кластерного развития экономики региона / О. А. Романова, Ю. Г. Лаврикова // Проблемы прогнозирования. – 2008. – № 4. – С. 56–70.

191. Рутко Д. Ф. Сравнительная характеристика организационных форм интеграции субъектов хозяйствования / Д. Ф. Рутко / Экономическое образование и современные педагогические технологии. Экономика и предпринимательство: сб. науч. работ. / Ин-т предпринимательской деятельности; под общ. ред. В. В. Шевердова, И. С. Солодуха. – Минск : БГПУ, 2009. – Вып. 3 – С. 156–163.

192. Рыбчинская Л. А. Использование кластерного инструментария для повышения уровня инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности региональной экономики / М. П. Войнаренко, Л. А. Рыбчинская // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : [в 4 т., т. 4] / [И. П. Булеев, В. И. Дубницкий, М. П. Войнаренко и др.] ; под общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булеева ; НАН Украины. Ин-т экономики промышленности ; Донецкий экономико-гуманитарный институт ; Академия экономических наук Украины. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – С. 188–200.

193. Рыбчинская Л. А. Оценка перспектив построения национальной политики кластеризации регионов Украины / М. П. Войнаренко, Л. А. Рыбчинская // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : [в 4 т., т. 4] / [И. П. Булев, В. И. Дубницкий, М. П. Войнаренко и др.] ; под общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булева ; НАН Украины. Ин-т экономики промышленности ; Донецкий экономико-гуманитарный институт ; Академия экономических наук Украины. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – С. 216–229.

194. Рыбчинская Л. А. Формирование системы стратегического управления инновационным развитием региона на основе кластерных

технологий / М. П. Войнаренко, Л. А. Рыбчинская // Кластеры в институциональной экономике : монография / М. П. Войнаренко. – СПб. : АНО ИПЭВ, 2013. – С. 264–286.

195. Савельева М. Оценка конкурентных преимуществ регионов / М. Савельева // Российское предпринимательство. – 2008. – № 7, выпуск 2 (115). – С. 34–37.

196. Сводная база данных по кластерам России [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства экономического развития Российской Федерации – Режим доступа: http://www.economy.gov.ru/minec/activity/ sections/innovations/ politic/doc201001081707

197. Семенов В. Ф. Регіональна економіка : навчальний посібник / В. Ф. Семенов. – К. : Леся, 2008. – 595 с.

198. Семенов Г. А. Кластери підприємств: зарубіжний досвід як приклад ефективності інноваційного розвитку / Г. А. Семенов, О. С. Богма // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2006. – № 4. – С. 323–327.

199. Семенова Н. Н. Стимулирование региональных кластеров и обмен знаниями [Электронный ресурс] / Н. Н. Семенова // Режим доступа: http://kapital-rus.ru/articles/article/1020

200. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 645 с.

201. Соціологічне дослідження бізнес-клімату на Поділлі (2002-2003) / Войнаренко М.П., Безвушко Є.О., Рибчинська Л.А. – Хмельницький : Поділля, 2004. – 88 с.

202. Статистичний щорічник України за 2001 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2002. – 643 с.

203. Статистичний щорічник України за 2003 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП

«Інформ.-аналіт. агентство», 2004. – 631с.

204. Статистичний щорічник України за 2005 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2006. – 580 с.

205. Статистичний щорічник України за 2007 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. – 571 с.

206. Статистичний щорічник України за 2009 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 566 с.

207. Статистичний щорічник України за 2010 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2011. – 559 с.

208. Статистичний щорічник України за 2011 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. – 558 с.

209. Статистичний щорічник України за 2012 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2013. – 551 с.

210. Статистичний щорічник України за 2013 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2014. – 533 с.

211. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2001 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2002. – 459 с.

212. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2004. – 485 с.

213. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2005 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління

статистики у Хмельницькій області, 2006. – 441 с.

214. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2007 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2008. – 430 с.

215. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2010. – 447 с.

216. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2011. – 432 с.

217. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2012. – 424 с.

218. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2012 рік : [стат. зб.] / за ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2013. – 412 с.

219. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2013 рік : [стат. зб.] / за ред. Л. О. Хамської. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2014. – 402 с.

220. Сташевская Г. Н. Инновационный кластер как ядро инновационно-ориентированной экономики / Г. Н. Сташевская // Инновации.– 2009. – № 6. – С. 112–117.

221. Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки : державна цільова економічна програма [Електронний ресурс] : [затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 року № 447] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=447-2008-%EF

222. Стеченко Д. М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму / Д. М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права. – 2004. – № 1-2. – С. 376–380.

223. Стратегия развития науки и инноваций в Российской Федерации

на период до 2015 года [Электронный ресурс] : [утверждена Межведомственной комиссией по научно-инновационной политике (протокол от 15 февраля 2006 г. № 1) Министерства образования и науки Российской Федерации]. – Режим доступа: http://www.sci-innov.ru/law/base/66/

224. Стратегия экономического и социального развития Автономной Республики Крым на 2011-2020 годы [Электронный ресурс] // Официальный сайт Верховной Рады Украины. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb0121002-10

225. Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: http://www.state-gov.sumy.ua/docs/komitet_ekonom_pitan/strateg_ns2015.html

226. Стратегія підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Дніпропетровської облдержадміністрації. – Режим доступу: http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/%28DOCWEB%29/

227. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області до 2020 року : затверджено рішенням Хмельницької обласної ради від 18 травня 2001 року № 24-4/2011 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації. – Режим доступу: http://www.adm.km.ua/doc/doc37_RD_Strategy.pdf

228. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Київської міської влади. – Режим доступу: http://kmv.gov.ua/strategy.asp

229. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243

230. Тажитдинов И. А. Методологические основы изучения сущности и способов организации внутрирегиональных территориальных социально-экономических систем / И. А. Тажитдинов, А. Г. Атаева // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 6. – С. 106–112.

231. Тажитдинов И. А. Субрегион как особое звено территориально-

экономической системы: сущность, особенности функционирования и управления / И. А. Тажитдинов // Вестник Уфимского государственного авиационного технического университета. – 2013. – Том 17, № 1. – С. 191–197.

232. Тарасов С. Б. Кластеры – основа эффективного развития экономики региона / С. Б. Тарасов, А. Д. Викторов // Инновации. – 2007. – № 2 (100). – С. 4–7.

233. Татаркин А. И. Кластерная политика региона [Электронный ресурс] / А. И. Татаркин, Ю. Г. Лаврикова // Промышленная политика в Российской Федерации. – 2008. – № 8. – С. 11–19. – Режим доступа: www.prompolit-press.ru/0808.files/doc/3.doc

234. Тєлетов О. С. Маркетингове забезпечення кластеризації економіки на регіональному рівні / О. С. Тєлєтов // Маркетинг і менеджмент інновацій (науковий журнал). – 2011. – № 1. – С. 176–184.

235. Тихомиров С. А. Инновационное направление регионального развития / С.А. Тихомиров // Инновации. – 2005. – № 7. – С. 126–130.

236. Ткач О. В. Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи / О. В. Ткач. – Львів : ІРДНАН України, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – 448 с.

237. Ткачук І. Г. Кластер народних художніх промислів «Сузір'я» : методика, коментар, поради : посібник / І. Г. Ткачук, С. О. Кропельницька, А. Д. Петруняк – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2009. – 272 с.

238. Третьяк В. П. Кластеры предприятий : монография / В. П. Третьяк. – Изд. 3–е, доработ. – М. : Август Борг, 2011. – 382 с.

239. Трофимова О. М. К вопросу о формировании инновационных кластеров в региональной экономике [Электронный ресурс] / О. М. Трофимова // Вопросы управления. – 2010. – № 2 (11). – Режим доступа: http://vestnik.uapa.ru

240. Турганбаев Е. М. Идентификация региональных индустриальных кластеров и оценка их структурного воздействия на экономику региона (на примере ВКО) / Е. М. Турганбаев, М. В. Козлова // Управление большими системами. Выпуск 25. – М. : ИПУ РАН, 2009. – С. 139–178.

241. Україна 2020: Стратегія національної модернізації (проект Міністерства економіки) [Електронний ресурс] // Режим доступу:

www.me.gov.ua/file/link/144790 /file/Strategy_2020.doc

242. Ускова Т. В. Развитие региональных кластерных систем / Т. В. Ускова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2008. – № 1. – С. 92–104.

243. Федулова Л. І. Оцінка впливу інноваційної активності промислових підприємств на соціально-економічний розвиток регіонів України / Л. І. Федулова // Економіка промисловості. – 2006. – № 1. – С. 109–118.

244. Ферова И. С. Структурные особенности российской экономики и роль межотраслевых взаимодействий на современном этапе / И. С. Ферова // Экономические проблемы и решения : научный журнал Красноярского государственного университета. – 2004. – № 1. – С. 52–64.

245. Формування конкурентоспроможності економіки регіону Українського Причорномор'я : монографія / Б. В. Буркинський, В. М. Осипов, О. В. Моліна та ін. ; НАН України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – Одеса, 2012. – 492 с.

246. Харт Д. А. Инновационные кластеры: основные идеи [Электронный ресурс] / Д. А. Харт // Режим доступа: http://www.innosys.spb.ru/?id=886

247. Хасаев Г. Р. Кластеры – современные инструменты повышения конкурентоспособности региона (через Партнерство к будущему) [Электронный ресурс] / Г. Р. Хасаев, Ю. В. Михеев. – Режим доступа: http://www.compass-r.ru/st-5-03-1.htm

248. Цели и задачи создания Центра кластерного развития г. Санкт-Петербург [Электронный ресурс] // Официальный сайт Центра кластерного развития г. Санкт-Петербург. – Режим доступа: http://www.ccdspb.ru/

249. Цели и задачи создания Центра кластерного развития Томской области Официальный сайт Центра кластерного развития Томской области // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.innoclusters.ru/

250. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития / Т. В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5. – С. 74–81.

251. Чайникова Л. Н. Конкурентные преимущества региона: кластерный подход (на примере Тамбовской области) [Электронный ресурс] / Л. Н. Чайникова. – Режим доступа: http://science-bsea.narod.ru/2009/ekonom_

2009/chaynikova_ konkur. htm

252. Чайникова Л. Н. Конкурентоспособность предприятия : учеб. пособие / Л. Н. Чайникова, В. Н. Чайников. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 192 с.

253. Чайникова Л. Н. Разработка методики оценки конкурентоспособности региона / Л. Н. Чайникова // Вопросы современной науки и практики. – 2008. – № 4 (14), т. 1. – С. 154–165.

254. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35–41.

255. Череп А. В. Створення та розвиток кластерних об'єднань підприємств харчової промисловості: теорія та практика : монография / Т. В. Пуліна, А. В. Череп. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2011. – 260 с.

256. Шайдаров К. Я. Определение стратегических преимуществ региона в процессе трансформации российской экономики / К. Я. Шайдаров // Экономические науки. – 2009. – № 7. – С. 7–10.

257. Шаповалов А. Конкурентные преимущества регионов РФ втиснули в кластеры [Электронный ресурс] / А. Шаповалов // Комерсантъ. – 2012. – № 177 (4962) от 21.09.2012. – Режим доступа: http://www.kommersant.ru/doc/2026852

258. Шерешева М. Ю. Проблемы создания инновационных кластеров в регионах России / М. Ю. Шерешева // Альманах «Наука. Инновации. Образование». – 2008. – Выпуск 7 «Кластеризация предприятий: состояние и перспективы».– С. 213–230.

259. Шестопалов А. Кластеры и конкурентоспособность Польши [Электронный ресурс] / А. Шестопалов // Режим доступа: http://andshestopalov.livejournal.com

260. Шконда В. В. Теорія та практика розвитку кластерів в сучасній економіці: монографія / В. В. Шконда, А. В. Кальянов. – Донецьк : Світ книги, 2013. – 146 с.

261. Шульгіна Л. Характеристика ключових сегментів бізнес-одиниць туристичного кластера / Л. Шульгіна // Кластери в економіці України : монографія / за наук. ред. докт. екон. наук., проф. М. П. Войнаренка. –

Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А. А., 2014. – С. 836–845.

262. Щеглюк С. Д. Локальні кластери як інструменти підвищення конкуренційної політики в регіоні / С. Д. Щеглюк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр. / НАН України. ДУ «Ін-т регіональних досліджень імені М.І. Долішнього» ; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2015. – Вип. 3.

263. Щеглюк С. Д. Особливості функціонування мережної економіки: роль і місце в ній регіональних інноваційних кластерів / С. Д. Щеглюк // Економічні науки : збірник наукових праць. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. – С. 263–274.

264. Щеглюк С. Д. Сучасні тенденції еволюції спеціальних економічних зон в Карпатському регіоні: процеси кластеризації / С. Д. Щеглюк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць) ; НАН України ; Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2008. – Вип. 3 (71). – С. 262–271.

265. Щека А. А. О кластерах проектов [Электронный ресурс] / А. А. Щека // Экономика региона. – 2005. – № 3. – С. 46–49.

266. Ягольницький О. Методичні засади розроблення стратегії функціонування фінансового мегакластера / Н. Внукова, О. Ягольницький // Кластери в економіці України : монографія / за наук. ред. докт. екон. наук., проф. М. П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А. А., 2014. – С. 553–561.

267. Ялов Д. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием / Д. Ялов // Електронный ресурс. – Режим доступа: http://www.subcontract.ru/Docum/ DocumShow_DocumID_17.html

268. Ястремська О. М. Інституційні моделі взаємодії економічних агентів у процесі інвестування / О. М. Ястремська // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – № 103-1. – С. 144–150.

269. Яшева Г. А. Совершенствование кадрового обеспечения региональных производственных кластеров как фактор инновационного развития регионов [Электронный ресурс] / Г. А. Яшева // Инновации и

подготовка научных кадров высшей квалификации в Республике Беларусь и за рубежом : материалы международной научно-практической конференции / под ред. И. В. Войтова. – Минск : ГУ «БелИСА», 2008. – 316 с. – Режим доступа: http://belisa.org.by/ru/izd/other/Kadr2008/kadr08_182.html

270. Яшева Г. А. Формирование кластерной стратегии регионального развития [Электронный ресурс] / Г. А. Яшева. – Режим доступа: http://innclub.info/2011/08/02/Яшева.doc

271. About Center for Strategy and Competitiveness // Online. – URL: http://www.hhs.se

272. Bergman E. M. Industrial and Regional Clusters: Consepts and Comparative Applications / E. M. Bergman, E. J. Feser // Regional Reserch Institute, WVU. – 1999.

273. Bogatchyk L. Regional aspects of cluster formation as competitive advantage of «the second nature» / L. Bogatchyk // V Українсько-польські наукові діалоги : тези наук. пр. міжнар. наук. конф., 16–19 жовтня 2013 року, м. Яремче. – Хмельницький : Вид-во ХНУ, 2013. – С. 48–49.

274. Bogatchyk L. Sub-regional component of cluster ideology of competitiveness formation social and economic systems / M. Voynarenko, L. Bogatchyk // Interdisciplinary Integration of Science in Technology, Education and Economy : monograph; edited by Shalapko J. and Zoltowski B. – Bydgoszcz-Poland: PMETAD in Bydgoszcz, 2013. – P. 557–563.

275. Cluster policy in Europe. A brief summary of cluster policies in 31 European countries / Oxford Research AS. – 2008. – 34 p. – Online. – URL: http://www.clusterobservatory.eu

276. Dahmen E. Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919-1939. – American Economic Association Translation Series. – Homewood, 1970.

277. Egan T. Toronto Competes: An Assessment of Toronto’s Global Competitiveness / T. Egan. – Toronto : ICF Consulting, Economic Development Office, 2000. – 72 p.

278. Enright M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? / M. J. Enright // World Link. – 1992. – № 5. – P. 24–25.

279. Global Cluster Initiative Survey 2012 // Online. – URL: http://www.clusterobservatory.eu

280. Innovation Acceleration (Europe INNOVA) // Online. – URL: http://ec.europa.eu

281. Jacobs D. Clusters industrial policy and firms strategy / D. Jacobs, A. De Man // A menu approach technology analysis and strategic management. – 1996. – № 8 (4). – P. 425–437.

282. Rosenfeld S. A. Bringing business clusters into the mainstream of economic development / S. A. Rosenfeld // European planning studies. – 1997. – № 5. – P. 3–23.

283. Rybchinska L. Clusters in formation of competitive ability of regional economy / M. Voynarenko, L. Rybchinska // Scientific basis of modern technology: experience and prospects : monograph ; edited by Shalapko Y.I. and Dobrzanski L.A. – 2011. – P. 11-20.

284. Schmitz H. On the clustering of small firms / H. Schmitz // IDS Bulletin. – 1992. – Vol. 23, № 3.

285. Simmie J. Innovative Clusters and Competitive Cities in the UK and Europe / J. Simmie, J. Sennett // Oxford Brookes School of Planning Working Paper. – 1999.

286. Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical / D. Soulie // Annales des Mines. – Janvier, 1989. – P. 21-28.

287. Stejskal J. Comparison of Often Applied Methods for Industrial Cluster Identification / Jan Stejskal // Proceedings of the 10th WSEAS International Conference on Development, Energy, Environment, Economics (DEEE '10), Puerto De La Cruz, Tenerife, November 30 December 2. – 2010, pp. 282–286.

288. Tolenado J. A Propos des Filieres Industrielles / J. Tolenado // Revue d'Economie Industrielle. – 1978. – Vol. 6, № 4. – P. 149-158.

289. What is the Cluster Observatory? // Online. – URL: http://www.clusterobservatory.eu

Додаток А

Таблиця А.1

Основні підходи до визначення поняття «кластер»

Автор	Визначення	Джерело
1	2	3
Класичне розуміння поняття «кластер» згідно вчення М. Портера		
Портер М.	Кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, а також торгових об'єднань) у визначених сферах, які конкурують між собою, але разом з тим і ведуть спільну роботу.	[148, с. 206]
Портер М.	Кластер, або промислова група – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, які діють у визначеній сфері, характеризуються спільною діяльністю та взаєпомоповнюють один одного.	[148, с. 207]
Портер М.	Кластер представляє собою просторову організаційну форму, яка за своєю внутрішньою сутністю може бути більш ефективною щодо компонування факторів виробництва – у випадку доступності до них конкурентоспроможних місцевих постачальників.	[148, с. 222]
Портер М.	Кластер – це форма мережі, що спостерігається в межах географічного регіону, у якій близьке розташування фірм та організацій забезпечує наявність певних форм спільності та підвищує частоту і силу їх взаємодії.	[148, с. 234]
Портер М.	Кластер – це система взаємопов'язаних фірм та інститутів, яка в цілому є більшою за просту суму своїх складових.	[148, с. 275]
Портер М.	Кластери складаються з галузей, які залежать одна від іншої.	[148, с. 153]
Класичне розуміння поняття «кластер» згідно вчення М. Портера, доповнене:		
1) дослідженням ознак конкурентоспроможності учасників об'єднання та зростання конкурентних переваг кластера в цілому		
Забєлін П. В.	Галузевий кластер – це неформальне співтовариство галузевих та суміжних компаній, яке характеризується здатністю взаємного посилення конкурентних переваг.	[67, с. 48]
Монастир-ний Є. А., Грік Я. М.	Кластер – це сукупність взаємодіючих фірм та організацій, яка характеризується високим рівнем ефективності конкурентоспроможних підприємств та значними темпами зростання їх обсягів виробництва.	[124, с. 56]
Войнаренко М.П.	Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, що тісно працюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону.	[42, с. 8]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Хасаєв Г.Р., Міхєєв Ю.В.	Далі в рамках порушених проблем під кластером будемо розуміти стійке територіально-галузеве партнерство, об'єднане інноваційною програмою впровадження сучасних виробничих, інжинірингових та управлінських технологій з метою підвищення конкурентоспроможності членів кластера.	[247]
Касимова Г.Ф.	Кластер – співтовариство фірм, тісно пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного.	[78]
Грекова Г. І., Фіхтнер О. А.	Кластер у широкому розумінні – це просторове об'єднання різнорідних структур, які досягли значного за світовими стандартами рівня конкурентоспроможності під час взаємного суперництва, здатні «в автономному режимі» підтримувати та розширювати свої переваги, та їх діяльність спрямована на створення кінцевого продукту.	[47]
Яшева Г.А.	Кластер представляє собою регіональну виробничу мережу взаємодіючих підприємств, організацій та установ, яка включає постачальників, виробників та покупців, які взаємопов'язані в технологічному ланцюзі та активно співпрацюють як між собою, так і з місцевими органами державного управління з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів та регіону	[269]
Андреєв Ю.А.	Розглядає кластер будь-якого типу як стійке територіально-галузеве партнерство підприємств та суб'єктів, об'єднаних інноваційною програмою впровадження сучасних технологій з метою підвищення конкурентостійкості членів кластера на ринку виготовлених товарів, робіт, послуг.	[5]
Посібник з кластерного розвитку	Кластер – це географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, та мають спільні можливості або загрози.	[152, с. 7]
Єпропейський меморандум про кластери	Кластери – це регіональні центри концентрації спеціалізованих компаній та організацій, пов'язаних між собою багаточисленними каналами, які створюють сприятливе середовище для інновацій.	[63]
2) вивченням характеру мережевої взаємодії та способів прояву синергетичного ефекту всередині об'єднання		
Осадчук С.В.	Кластер представляє собою мережу постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємопов'язаних в процесі створення доданої вартості. Даний підхід засновується на обліку позитивних синергетичних ефектів регіональної агломерації, тобто близькості споживача і виробника, мережених ефектах та дифузії знань і умінь за рахунок міграції персоналу і виділення бізнесу.	[132, с. 92]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Асаул А. М., Войнаренко М.П., Єрофєєв П. Ю.	Кластери, на відміну від підприємницької мережі, об'єднують більш ширше коло учасників, в тому числі інститути підтримки, виробничі та комерційні структури, серед яких виробники, постачальники, а також вищі навчальні заклади та наукові організації. Можливе як галузеве, так і регіональне (міжгалузеве) об'єднання учасників, засноване на вертикальних взаємовідносинах між різнорідними фірмами та на взаємодії інноваційної теорії з швидкозмінним характером ринкових відносин.	[7, с. 112]
Афанасьєв М., Мяснікова Л.	Під кластером розуміємо мережу незалежних виробничих, сервісних фірм, включаючи їх постачальників, творців технологій та ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові центри), пов'язуючих їх ринкових інститутів (брокери, консультанти) та споживачів, які взаємодіють між собою в єдиному ланцюгу створення вартості.	[9, с. 76]
Соколенко С.І.	Кластер або мережева промислова група – це група близьких, географічно взаємопов'язаних компаній та співпрацюючих з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу та характеризуються спільністю напрямів діяльності та взаємодоповненням один другого. В широкому розумінні кластер – це агломерація фірм та їх постачальників, яка дозволяє створити локально сконцентрований ринок праці.	[200, с. 59]
Мігранян А.А.	Кластер в економічній літературі визначається як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов'язаних технологічним ланцюгом, і виступає альтернативою секторальному підходу.	[117]
3) аналізом способів використання переваг від територіального розташування учасників та дослідженням впливу функціонування кластеру на економічний розвиток регіону в цілому		
Войнаренко М.П.	Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, що тісно працюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону.	[42, с. 8]
Дєгтяров П. Я., Полосін І. В.	Кластер – економічна агломерація взаємопов'язаних підприємств в межах локальної території.	[53]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
4) визначенням кластеру як форми кооперації та способу формування соціального капіталу економічної системи		
Чевганова В., Брижань І.	Кластер – це одна з форм об'єднання схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств і організацій, що кооперуються з метою взаємної підтримки і координації, які у повсякденному житті виливаються в такі поняття, як «соціальний капітал» і «довіра».	[254, с. 36]
Пятінкін С. Ф., Бикова Т. П.	З позиції системного підходу кластер – це сукупність суб'єктів господарської діяльності різних взаємопов'язаних галузей, об'єднаних в єдину організаційну структуру, елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності, та спільно функціонують відповідно до визначеної мети.	[162, с. 7]
5) дослідженням впливу інноваційної політики регіону на процеси інтегративних утворень		
Войнаренко М.П.	Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, що тісно працюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону.	[42, с. 8]
Хасаєв Г.Р., Міхєєв Ю.В.	Далі в рамках порушених проблем під кластером будемо розуміти стійке територіально-галузеве партнерство, об'єднане інноваційною програмою впровадження сучасних виробничих, інжинірингових та управлінських технологій з метою підвищення конкурентоспроможності членів кластера.	[247]
Андреєв Ю.А.	Розглядає кластер будь-якого типу як стійке територіально-галузеве партнерство підприємств та суб'єктів, об'єднаних інноваційною програмою впровадження сучасних технологій з метою підвищення конкурентостійкості членів кластера на ринку виготовлених товарів, робіт, послуг.	[5]
Використання окремих елементів вчення М. Портера		
Безугла В. О.	В ринкових умовах кластери є прогресивним напрямом формування конкурентоспроможності регіону за рахунок підвищення ефективності реалізації конкурентних (галузевих) переваг території через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях.	[14]
Блакита Г. В.	Кластер в системі завдань реструктуризації олійно-жирового комплексу розглядається як модель об'єднання взаємозалежних підприємств в тому числі і за територіальними принципами, внаслідок чого можуть більш повно використовуватися переваги спеціалізації і кооперування, комплексного використання сировини.	[19]
Баркова О. М.	Кластер – це мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємопов'язаних в процесі створення доданої вартості.	[13]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Абуєв М.	Кластер – це виробнича система, яка складається з групи підприємств, об'єднаних між собою в єдиний технологічний ланцюг, де первинний продукт проходить всі стадії переробки до кінцевої продукції та володіє властивостями вищого ступеня готовності до використання.	[2]
Ялов Д. А.	Кластер – це мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємопов'язаних в процесі створення доданої вартості. Даний підхід базується на врахуванні позитивних синергетичних ефектів регіональної агломерації, тобто близькості споживача та виробника, мережевих ефектах та дифузії знань і вмінь за рахунок міграції персоналу та виділення бізнесу.	[267]
Іванов В. В., Колдаєва Н. Т.	Кластери – регіональні науково-технічні системи, які формуються на базі промислових підприємств і наукових організацій, об'єднують свої ресурси для реалізації конкретних проектів з розробки та випуску високотехнологічної продукції.	[73]
Стеченко Д. М.	За своєю сутністю кластер – це територіально-господарське взаємозумовлене поєднання базових, суміжних, допоміжних і обслуговуючих підприємств. Внаслідок науково обґрунтованого відбору поєднання підприємств, організацій та установ відповідно до природних, соціально-економічних умов регіону, з його транспортним економіко-географічним положенням, досягається певний економічний ефект.	[222]
Шерешева М. Ю.	Розвинутий сучасний кластер представляє собою стратегічну міжорганізаційну мережу галузевого чи міжгалузевого характеру, яка поєднує ресурси та ключові компетенції організацій-учасників.	[258]
Уськова Т. В.	Кластер – просторово сконцентрована критична маса багаточисленних спеціалізованих діючих осіб, які залучені в комбіновані конкуренцію та кооперацію	[157]
Дослідження окремих видів кластерів:		
1) інноваційний		
Мінгальова Ж., Ткачова С.	Під кластером інноваційної активності розуміємо сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на визначеному відрізку часу та у визначеному економічному просторі. Так званий інноваційний кластер – це об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профсоюзів, громадських організацій та ін.), яке дозволяє використати переваги двох способів координації економічної системи – внутріфірмової ієрархії та ринкового механізму – для більш швидкого та ефективного розподілу нових знань, наукових відкриттів та винаходів.	[118, с. 98]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Монастирний Є.	Інноваційний кластер – це кластер, який сформований на базі або має в своєму складі центри генерації наукових знань, центри генерації бізнес-ідей, центри підготовки висококваліфікованих спеціалістів, випускає продукцію, яка володіє довгостроковими конкурентними перевагами, діє на перспективних зростаючих ринках та формує нові ринки збуту (с. 40). Інноваційний кластер як підсистема регіональної інноваційної системи – це сукупність: 1) елементів кластера, які мають свою внутрішню структуру («Наука», «Освіта», «Організації інфраструктури», «Великі підприємства», «Малий та середній бізнес»); 2) взаємозв'язків між елементами, що знаходить прояв у фінансових, інформаційних, матеріальних та людських потоках, інтенсивність яких вища, ніж в системі в цілому; 3) вз'язків кластера з регіональною інноваційною системою (с. 41).	[123]
Нароліна Т.С.	Інноваційний кластер – це стійка система підприємств і інститутів, які саморозвиваються, взаємопов'язані виробництвом інноваційної продукції з використанням досягнень наукових інститутів, процесами підготовки та навчання кадрів для наукових організацій та комерційних структур, стимулювання підприємницької активності у наукомісткій сфері та комерціалізації перспективних технологій.	[126]
Єршов С. М., Антонець В. А., Нечаєва Н. В., Шейнфельд І. В., Єршов А. С.	Кластер інноваційного розвитку демонструє взаємодію всіх учасників економічного процесу, засновану на знаннях: держави, носіїв знань, суб'єктів реального сектору інноваційної економіки, інфраструктури інноваційної діяльності, фінансових інститутів.	[141]
Медведкін Т. С.	Інноваційний кластер є об'єднанням різних суб'єктів суспільного життя (промислових компаній, дослідницьких центрів, органів державного управління, громадських організацій) і дозволяє використати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньофірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість більш швидко і ефективно використовувати нові знання, наукові відкриття і винаходи	[113]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Дворцов В. І.	Під кластером інноваційного розвитку розуміємо об'єднання різних організацій (промислово-торгових компаній, інформаційних та аналітичних центрів, органів державного управління, бізнес-об'єднань), яке дозволяє використовувати ринкові механізми для швидкого та ефективного впровадження нових світових технологій з використанням місцевих ресурсів.	[52]
Гуменюк О. І.	Під кластером інноваційної активності розуміється сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізкові часу й у визначеному економічному просторі.	[50]
Варналій З. С.	Інноваційний кластер – це об'єднання різних суб'єктів суспільного життя (промислових компаній, дослідних центрів, органів державного управління, громадських організацій), що дозволяє використати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньофірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість більш швидко і ефективно використовувати нові знання, наукові відкриття і винаходи.	[56]
2) галузевий		
Бударов А. Ю., Ригалін Д. Б.	Галузевий кластер – це сукупність суб'єктів господарської діяльності різних взаємопов'язаних галузей, об'єднаних в єдину організаційну структуру, елементи якої взаємопов'язані та спільно функціонують для забезпечення розвитку власного потенціалу та конкурентоспроможності. Галузеві кластери представляють собою відкриті соціально-економічні системи, які володіють усіма основними загальносистемними та специфічними властивостями організаційних систем.	[32]
Поляков С. Г., Беспалов В. А., Ригалін Д. Б., Леонтьєв В. Б., Співак В. І.	Галузевий кластер – це географічно локалізована сукупність інноваційно активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими кооперaційними відносинами, які утворюють безперервну синергетичну систему отримання, освоєння у виробництві, промислового випуску та реалізації ринкового продукту в окремому галузевому сегменті. Під галузевим сегментом розуміємо галузевий напрям або діапазон суміжних галузевих напрямів, характерних для даного галузевого кластера.	[154]
Андреєв Ю. А.	Галузевий кластер – структура незалежних суб'єктів з функціональними зв'язками на рівні галузі.	[5]
3) туристичний		
Музиченко-Козловська О. В.	Туристичний кластер можна визначити як територіальне об'єднання підприємств туристичного сектору економіки, які взаємодоповнюють однин одного, зберігаючи право самостійного здійснення своєї поточної і стратегічної господарської політики	[125, с. 268]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
4) освітній		
Лапигін Д. Ю., Корецький Г. А.	Освітній кластер – це множина навчальних закладів, які пов’язані відносинами постачання «сировини», обміну досвідом та освітніми стандартами. При цьому під «сировиною» розуміємо множину об’єктів освіти, потенційних носіїв умінь та прагнень до їх отримання або інших мотивів їх набуття.	[105]
Грекова Г. І., Фіхтнер О. А.	Особливістю освітнього кластера є те, що структуроутворюючими в кластері виступають освітні заклади різного рівня, які заключають угоди з базовими підприємствами регіону на підготовку спеціалістів визначеного рівня та проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР).	[47]
5) промисловий		
Марков Л. С.	Промисловий кластер фокусується на конкуренції всередині сектору. Він складається із різних діючих осіб, ресурсів і видів діяльності, які об’єднуються разом для розвитку, виробництва та продажу різноманітних типів товарів і послуг. Критична маса в ланцюгу нарахування вартості робить фірми більш конкурентними, оскільки вони отримують вигоди із загального ринку праці та інших факторних умов. Промисловий кластер, як правило, просторово не прив’язаний до якоїсь урбанізованої області. На відміну від регіонального кластера, він має більш широкі межі, та може охоплювати весь регіон чи країну.	[110]
6) регіональний		
Демченко В. В.	Сам регіональний інноваційний кластер включає фірми регіонального кластеру регіону разом із суміжними підприємствами; «допоміжні» організації, що поставляють знання та навики, а також взаємодію між ними. Таким чином, інноваційні кластери можна вважати інноваційними системами, тільки меншого масштабу, ніж регіональна інноваційна система. Поняття регіональна інноваційна система ширше. Воно включає в себе всіх суб'єктів (акторів) інноваційного розвитку регіону та систему взаємозв'язків між ними. Утворення регіональних кластерів часто є спонтанним процесом, а формування регіональних інноваційних систем має більш плановий і системний характер.	[55]
Семьонова Н. Н.	Регіональний кластер – це сукупність фірм, університетів та інших організацій, пов’язаних у певній виробничій галузі в окремому регіоні, де синергія досягається за допомогою конкуренції та кооперації між учасниками. Серед характеристик регіональних кластерів потрібно відмітити відкритість, яка поширюється за межі внутрірегіональних мереж та має мету використовувати зовнішні ресурси.	[199]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Кудінов А. М., Лур'є Є. А., Барсукова Н. Є.	Регіональні науково-технологічні кластери – організаційна форма регіональних науково-виробничих систем, які створені на умовах державно-приватного партнерства та спільного використання наукового, виробничого, ресурсного, інфраструктурного потенціалу, залученні адміністративних ресурсів з метою освоєння нових технологіц та підвищення конкурентоспроможності виготовленої продукції.	[95]
Андреєв Ю. А.	Регіональний кластер – стійке територіально-галузеве партнерство підприємств і суб'єктів, об'єднаних інноваційною програмою впровадження передових технологій з метою підвищення стійкого розвитку регіону та конкурентостійкості цих суб'єктів.	[5]
Марков Л. С.	Регіональний кластер – це просторова агломерація подібної та пов'язаної економічної діяльності, яка формує основу місцевого середовища, сприяє переливу знань та стимулює різні форми навчання і адаптації.	[110]
Уськова Т. В.	Регіональні кластери, зазвичай, складаються з малих та середніх підприємств , і центральний елемент їх успіху зосереджений в силах соціального капітал та географічній близькості. Інша їх особливість полягє в тому, що фірми менш взаємопов'язані, ніж в промислових кластерах.	[157]
7) технологічний		
Євтушенков В. П.	«Точки зростання» майбутньої конкурентоспроможності – це технологічні кластери, що представляють собою наскрізні технології, які завдяки своїй універсальності володіють високим мультиплікативним ефектом, впливаючим на весь виробничий процес – від проектування і конструювання до випуску та доведення до споживача. Відмінною особливістю технологічних кластерів є те, що конкретні технології, які їх формують, знаходять застосування у різноманітних галузях, підвищуючи цим самим рівень національної конкурентоспроможності. Разом з тим ці технології будуть вносити свій вклад у розвиток, підтримку, посилення конкурентоспроможності і тих галузей, які вже сьогодні такими є, в тому числі сировинних галузей.	[134]
Чайнікова Л. М., Чайніков В. М.	Територіально-галузевий технологічний кластер – це структура, яка об'єднує підприємства на всіх етапах виробничого ланцюга (добуток сировини, первинна обробка, збут, після продажне обслуговування), включаючи виробничі, збутові, фінансові підприємства, наукові та освітні заклади, які переплітають різні сфери діяльності та галузі промисловості, різні регіони та навіть країни.	[252]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
8) територіальний		
Тіхоміров С. А.	Територіальні інноваційно-промислові кластери – це комплекси підприємств (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових закладів), органів державного управління, профсоюзів, які функціонують на базі територіальної концентрації спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов'язаних технологічним ланцюгом.	[235]
9) транскордонний		
Мікула Н. А.	Транскордонні кластери охоплюють суміжні території сусідніх держав, до їх складу входять інституції, розміщені по обидва боки кордону.Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, що мають такі ознаки: географічно зосереджені у транскордонному регіоні; співпрацюють та конкурують; спеціалізуються у різних галузях; пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну.	[120]
Відхід від класичного розуміння кластера та власна інтерпретація його складових		
Рогач О. І.	Більша свобода прийняття рішень щодо переміщення факторів виробництва та виробничих факторів має, зрозуміло, відносний характер. Одним із важливих факторів, що впливають на цей процес, є наявність інших фірм (ТНК та місцевих компаній), що об'єднані в межах стратегічних альянсів (міжфірмових об'єднань) і отримують внаслідок цього ефект синергії, який породжений існуванням мережі коопераційних зв'язків між компаніями. Ці зв'язки часто охоплюють постачальників, покупців і навіть конкурентів і називаються міжфірмовими кластерами.	[187, с. 145]
Воронов А. А., Буряк А. М.	Кластер – це локалізована складова частина галузі, обмежена територіально. Кластер – це впорядкована, відносно стійка сукупність спеціалізованих підприємств, які виготовляють спеціалізовану конкурентоспроможну продукцію.	[43, с. 16]
Третьяк В. П.	Кластер – це квазіінтегрована структура, яка складається з юридично незалежних малих підприємств, у яких відсутній контроль над власністю та зберігається контроль над управлінням активами. Кластер фірм представляє собою галузеву або географічну концентрацію підприємств, яка дозволяє досягти ефекту «зовнішньої економії» за рахунок взаємодії з постачальниками (сировини, матеріалів, обладнання) та створення групи вузькоспеціалізованих фірм.	[238]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Асаул А. М., Скуматов Є. Г., Локтєєва Г. Є.	Кластери мжна розглядати як один з різновидів великих мереж підприємницького типу. Вони представляють собою мережу, яка охоплює широкий спектр соціально-економічних аспектів. Як наслідок територіально-галузевого поділу суспільного виробництва кластери реально втілюють ідеологію мережевого підходу, відображають регіональні, міжрегіональні, національні, а в ряді випадків і міжнаціональні процеси, і є результатом розподілу виробничих сил.	[8, с. 103]
Григор'єв Г. С.	Кластер – це територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств та установ в межах відповідного промислового регіону, і виробляє продукцію світового рівня	[48]
Кропельницька С. О.	Кластер є системою економічних відносин, що виникають між суб'єктами господарювання, які об'єднуються на добровільних засадах, базуються на територіальних, технологічних і/або інституційних (соціальних) зв'язках та спрямовані на досягнення кращого сумарного фінансового результату для кожного його суб'єкта при високому рівні конкуренції.	[93]
Тарасов С. Б., Вікторов А. Д.	Під економічним кластером розумітимемо об'єднання наукових та проектних організацій, закладів освіти, промислових підприємств, що володіє загальними ознаками, які дозволяють віднести ці підприємства та організації до одного сектору або однієї галузі економіки.	[232]
Андріанов А., Лінцен Л.	Кластер – це географічно та територіально окреслена концентрація підприємств з активними каналами діалогу та взаємодії з владними структурами	[6, с. 23]
Ковальова Ю.М.	Кластер – це локалізована територіально-виробнича форма інтеграції взаємодіючих суб'єктів господарювання, банківського, приватного сектору, освітніх закладів, органів влади та суміжних, допоміжних, конструкторських, інноваційних підприємств/організацій, об'єктів інфраструктури, яка характеризується виробництвом конкурентоспроможних товарів або послуг, наявністю узгодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера, і має істотну соціально-економічну значимість для регіону	[85, с. 181]
Ферова І. С.	Принципово подібний підхід до визначення великих промислових комплексів (кластерів) був відомий у свій час і в радянській економічній літературі. Кластери були відомі як територіально-виробничі комплекси …	[244]
Родіонова Л. М., Хайруллін Р. Ф.	Розвиток кластерів в цілому та його окремих регіональних елементів підпорядковується загальній організації економічних систем та розвивається не за інтуїцією чи інерцією, а відповідно до міжнародних коопераційних стратегій з урахуванням загальнодержавних інтересів	[188]

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення	Джерело
Круглянко А.Б.	Під категорією «регіональне підприємництво» слід розуміти кластер малого підприємництва, що локалізований у межах окремого регіону і характеризується притаманними лише йому ознаками, специфікою якого є орієнтація на регіональні ринки споживання, сировини, ресурсів тощо, а суб'єктами регіонального підприємництва є малі підприємства та приватні підприємці, що здійснюють свою господарську діяльність переважно або виключно на території регіону, де вони зареєстровані.	[94]
Болдирєв Н.	Кластер представляє собою спосіб самоорганізації суспільства для виживання в умовах безкомпромісної міжнародної конкуренції, коли знижується значення національних кордонів як певних економічних регуляторів.	[28]

Додаток Б

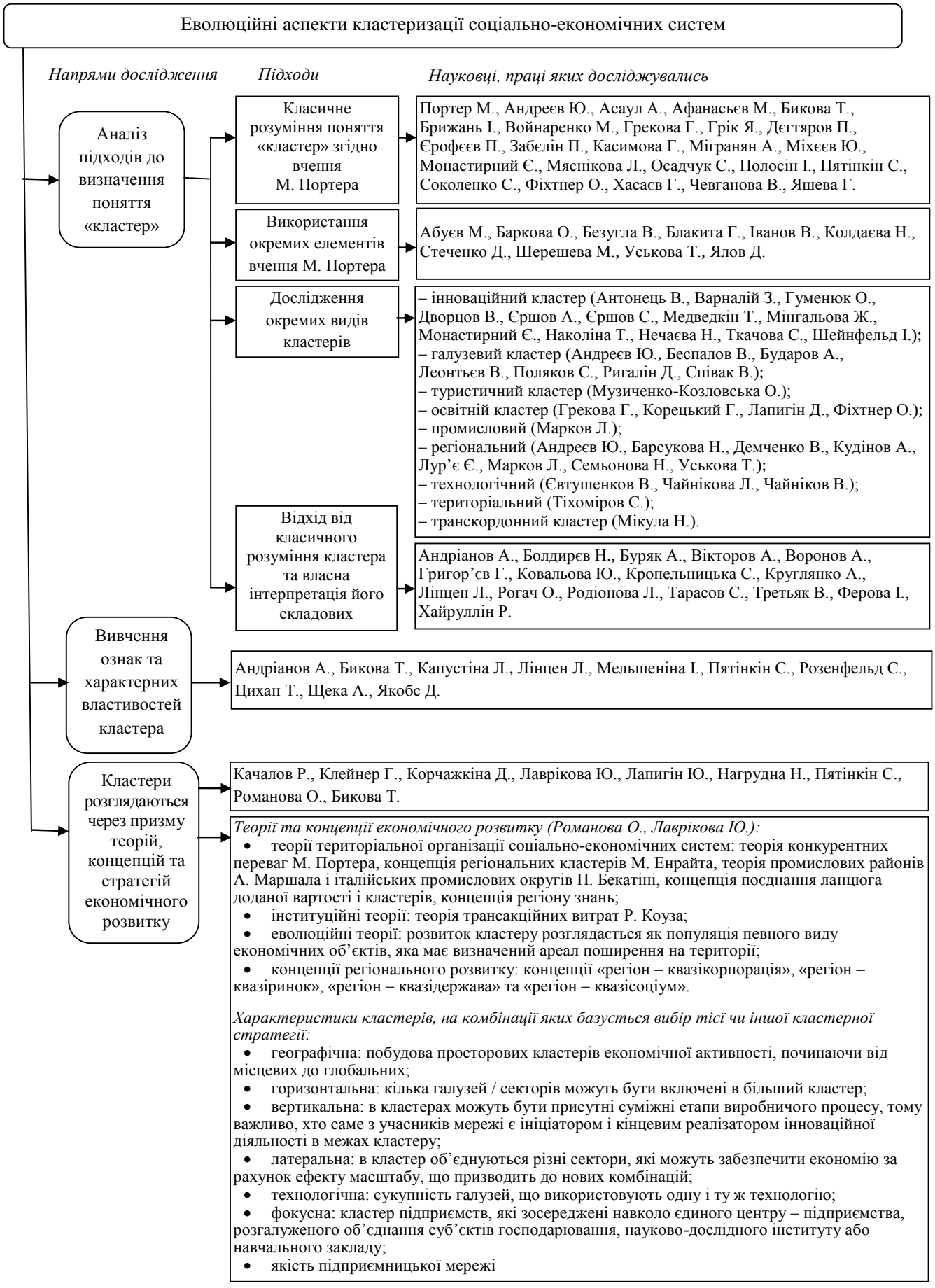

Рис. Б.1. Узагальнений підхід до вивчення еволюційних аспектів кластеризації соціально-економічних систем

Додаток В

Таблиця В.1

Підходи до класифікації кластерів

Ознака класифікації	Типи та види кластерів	Джерело
Група 1: Ознаки класифікації кластерів залежно від підходів до їх формування		
Характер формування	Спонтанно (природно) Усвідомлено (штучно)	[38]
Механізми формування	Централізовані Ринкові	[115]
Етапи формування штучних кластерів	Агітація та мотивація потенційних учасників, розробка загальної стратегії, пілотний проект, стратегічний проект, стадія саморегулювання	[38]
Підходи до формування	Знизу-вверх Зверху-вниз Змішаний	[77], [233], [140]
Моделі формування	Англосаксонська модель кластеру Континентальна модель кластеру	[128], [233]
	Європейська модель кластеру: – західноєвропейська (італійська) – скандинавська (шотландська, фінська) Американська модель кластеру Азіатська модель кластеру: – індо-китайська – японська	[115], [119], [136], [162]
Група 2: Ознаки класифікації кластерів залежно від ролі держави у їх формуванні		
Рівень державної підтримки	Суттєвий Слабкий Відсутність державної підтримки	[34], [61]
Залежно від політики держави – учасника кластера	Засновані на дирижистській політиці держави Засновані на ліберальній політиці держави	[36], [115], [161]
	Каталітична кластерна політика Підтримуюча кластерна політика Директивна кластерна політика Інтервенціоністська кластерна політика	[36], [157], [189]

Продовження таблиці В.1

Ознака класифікації	Типи та види кластерів	Джерело
Група 3: Ознаки класифікації кластерів, що характеризують їх структуру та внутрішній потенціал		
За розміром	Мегакластер (макрокластер) Мезокластер Мікрокластер	[3], [38], [115], [136], [234]
Залежно від кількості учасників	Малі Середні Великі	[115]
Залежно від складу учасників (структура взаємодії з малими підприємствами)	Кластери Маршала «Радіальні» кластери або кластери «центру та спиць» Кластер-супутник Кластер державних підприємств	[115], [157], [161]
Рівень конкуренто-спроможності кластера	Сильний Стійкий Потенційний Латентний	[61], [115], [157], [166], [136]
Залежно від виду інтеграції	Вертикально інтегровані кластери Горизонтальні інтегровані кластери	[115], [136]
Характер взаємозв'язків між учасниками	Утворились в результаті оптимізації ефективності Засновані на зв'язку ринків Засновані на поділі виробничих процесів Засновані на загальних технологіях та продуктовій лінійці Засновані на системних взаємозв'язках Засновані на контролі над збутом Засновані на унікальних властивостях компаній	[38]
	Вертикальні Горизонтальні Технологічні	[3], [234]
	Формальні Неформальні	[3]
	Надійні Довгострокові Ризиковані	[34], [61]
	Науково-технічні Виробничі Змішані	[166], [234]

Продовження таблиці В.1

Ознака класифікації	Типи та види кластерів	Джерело
Група 4: Ознаки класифікації кластерів залежно від їх спеціалізації		
Галузева класифікація кластерів	Засновані на добуванні та обробці природних ресурсів Засновані на промисловому виробництві та транспорті Засновані на наданні послуг, в тому числі фінансових	[3], [38]
	Дискретні кластери Процесні кластери Інноваційні кластери Творчі кластери Туристичні Транспортно-логістичні	[136]
Використання первинного ресурсу	Повне (100%) Суттєве (більше 80%) Часткове (більше 50%) Слабке (менше 50%)	[61], [34]
За ступенем відкритості	Відкриті: – індукційні – транскордонні Закриті	[61], [34]
Вид діяльності	Промислові Аграрні Будівельні Освітні Туристичні	[234]
Група 5: Ознаки класифікації кластерів залежно від підходів до їх розвитку та функціонування		
Спосіб функціонування (юридична ознака)	Явні (формальні): – реальні; – помилкові Невиявлені (неформальні)	[38], [166]
Залежно від стадії розвитку (життєвого циклу)	Пре-кластер або агломерат Такий, що зароджується Такий, що розвивається Зрілий кластер Такий, що трансформується	[3], [38], [115], [136], [152], [157], [166]
Залежно від плану розвитку	Технологічні кластери – добре адаптовані до сприйняття знань, формуються навколо відомих університетських або дослідницьких центрів Історично створені кластери, основані на традиційній для регіону діяльності	[38]

Продовження таблиці В.1

Ознака класифікації	Типи та види кластерів	Джерело
Стратегія поведінки кластера на ринку	Захисна агресивна	[38]
Сфера дії кластера	Локальні або нормальні Національні Глобальні	[38]
Залежно від орієнтації на ринок	Орієнтовані на зовнішній ринок Орієнтовані на локальний ринок	[115], [136]

Таблиця В.2

Підходи до класифікації окремих видів кластерів

Ознака класифікації	Типи та види кластерів	Джерело
Класифікація інноваційних кластерів		
Типологія інноваційних кластерів, розроблена в рамках роботи Міжнародної конференції з інноваційної політики та технологій в Бразилії (2000)	«Залежний» або «усічений» інноваційний кластер Технологічний інноваційний кластер Інноваційно-індустріальний кластер Про-інноваційний кластер Інноваційно орієнтований кластер	[38], [258]
Класифікація інноваційних кластер, запропонована OECD (1997)	Кластери, засновані на науковій основі Кластери «інтенсивного розміру» Інноваційні кластери постачальників Інноваційні кластери спеціалізованих виробників	[38]
Типологія інноваційних кластерів Харта Д.А.	Тип А – Пов’язані кластери Тип В – Нові промислові зони Тип С – Інноваційне середовище Тип D – Сусідні кластери	[246]
Класифікація транскордонних кластерів		
Моделі формування транскордонних кластерів, розроблені Мікулою Н.А.	Монополярний / асиметричний транскордонний кластер Біполярний (поліполярний) транскордонний кластер	[166]

Додаток Г

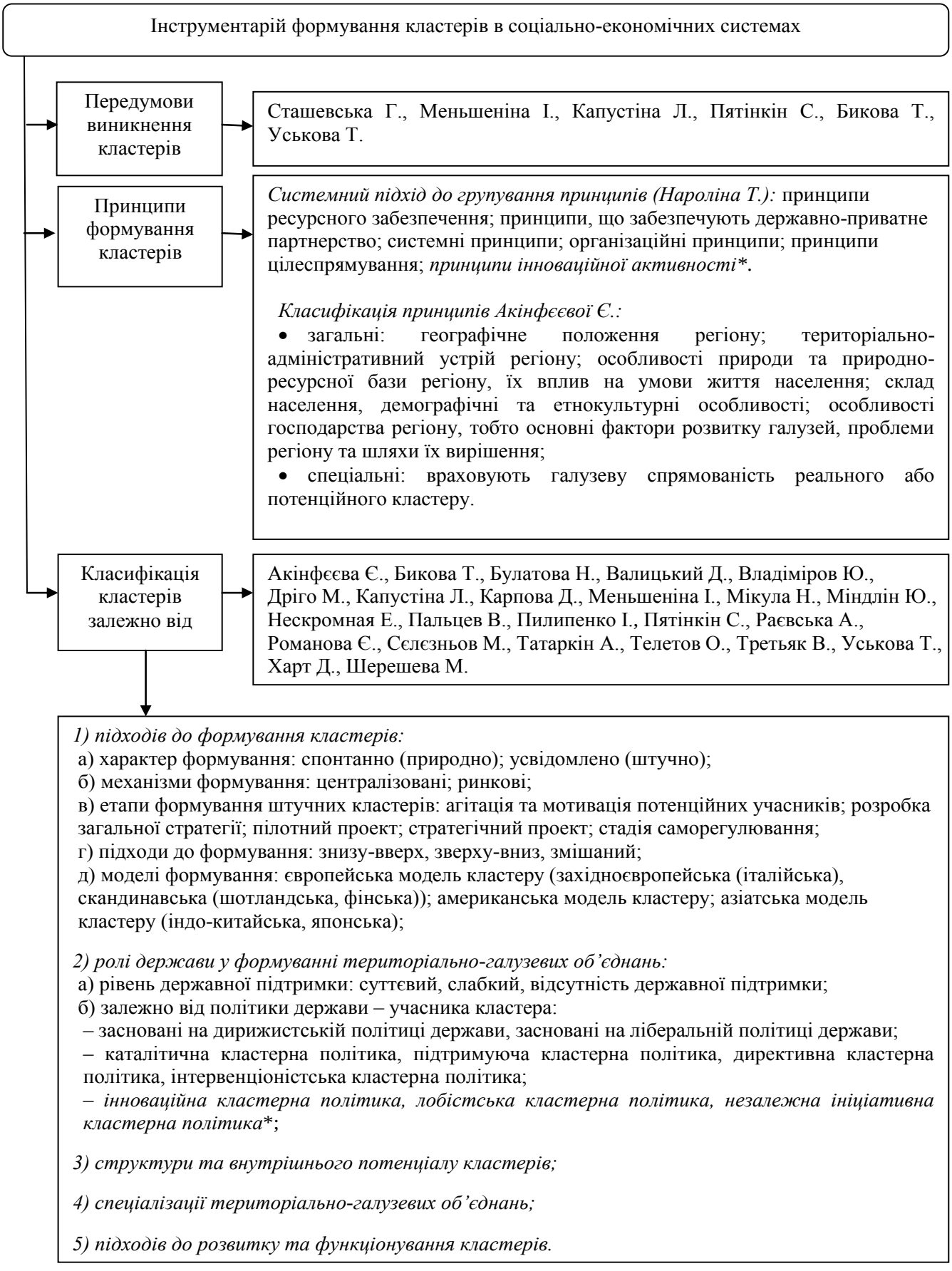

Рис. Г.1. Узагальнений підхід до вивчення інструментарію формування кластерів в соціально-економічних системах

* – доповнено дисертантом

Додаток Д

Таблиця Д.1

Порівняння рейтингів конкурентоспроможності Подільського регіону у 2011-2013 роках

Складові конкуренто-спроможності регіонів України	Вінницька область						Хмельницька область						Тернопільська область						Середнє значення по Україні		
	2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011	2012	2013
	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Бал	Бал	Бал
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*
РЕЙТИНГ ПО УКРАЇНІ	14	3,86	15	3,97	16	3,97	20	3,77	22	3,92	13	3,98	24	3,74	23	3,88	24	3,88	3,87	4,0	4,01
БАЗОВІ ВИМОГИ:																					
Складова 1: Інституції	5	3,83	8	3,89	2	3,99	3	3,90	7	3,92	1	4,0	10	3,75	10	3,87	11	3,88	3,69	3,77	3,83
Складова 2: Інфраструктура	14	3,62	15	3,65	16	3,71	25	3,42	26	3,35	24	3,52	27	3,28	27	3,22	27	3,31	3,77	3,81	3,90
Складова 3: Макроекономічне середовище	10	4,06	1	4,52	1	4,20	26	3,87	1	4,52	1	4,20	3	3,94	1	4,52	1	4,20	4,03	4,52	4,20
Складова 4: Охорона здоров’я та початкова освіта	14	5,75	16	5,74	18	5,68	8	5,83	9	5,83	7	5,86	9	5,82	5	5,90	4	5,93	5,75	5,76	5,75

Продовження таблиці Д.1

Складові конкуренто-спроможності регіонів України	Вінницька область						Хмельницька область						Тернопільська область						Середнє значення по Україні		
	2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011	2012	2013
	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Бал	Бал	Бал
ПІДСИЛЮВАЧІ ЕФЕКТИВНОСТІ:																					
Складова 5: Вища освіта та професійна підготовка	24	4,26	22	4,26	23	4,32	14	4,29	19	4,34	17	4,42	8	4,53	10	4,52	16	4,47	4,44	4,49	4,55
Складова 6: Ефективність ринку товарів	3	3,98	4	4,03	13	4,12	19	3,73	10	3,96	2	4,24	23	3,67	23	3,86	27	4,01	3,79	3,94	4,12
Складова 7: Ефективність ринку праці	5	4,85	6	4,85	7	4,71	10	4,81	3	4,86	1	4,80	23	4,67	13	4,79	14	4,64	4,77	4,78	4,63
Складова 8: Рівень розвитку фінансового ринку	19	3,77	16	3,99	14	4,11	13	3,84	13	4,01	7	4,19	23	3,84	12	4,01	16	4,10	3,83	4,00	4,12
Складова 9: Технологічна готовність	8	2,86	12	3,05	12	3,07	23	2,67	22	2,89	16	2,99	4	2,73	26	2,83	25	2,89	2,95	3,10	3,11

Продовження таблиці Д.1

Складові конкуренто-спроможності регіонів України	Вінницька область						Хмельницька область						Тернопільська область						Середнє значення по Україні		
	2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011		2012		2013		2011	2012	2013
	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Бал	Бал	Бал
Складова 10: Розмір ринку	13	1,75	14	1,94	13	2,05	19	1,57	19	1,82	17	1,94	25	1,30	25	1,57	25	1,70	1,91	2,10	2,21
ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ																					
Складова 11: Рівень розвитку бізнесу	16	3,95	13	3,90	14	3,96	18	3,74	18	3,83	15	3,93	26	3,65	22	3,76	25	3,81	3,81	3,89	3,96
Складова 12: Інновації	14	2,97	11	2,99	12	3,05	20	2,78	24	2,78	19	2,93	15	2,92	19	2,88	23	2,87	2,91	2,99	3,04

Додаток Е

Таблиця Е.1

Показники природно-ресурсного потенціалу Подільського регіону

Показники	Діючі родовищ (у % до загальної кількості по Україні)				Родовища, що розробляються (у % до загальної кількості по Україні)			
	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область
ГАЗОПОДІБНІ КОРИСНІ ОПАЛИНИ								
Газ вільний	1,80	1,80	0,0	0,0	1,42	1,42	0,0	0,0
ТВЕРДІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ								
Торф	15,98	3,22	5,80	6,96	0,0	0,0	0,0	0,0
ГІРНИЧОХІМІЧНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ								
Сировина для вапнування кислих ґрунтів	70,27	29,73	27,03	13,51	28,57	0,0	0,0	28,57
Сировина карбонатна для цукрової промисловості	78,58	14,29	50,0	14,29	60,0	0,0	40,0	20,0
Фосфорит	11,11	0,0	11,11	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сапоніт	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Глауконіт	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Сировина карбонатна для кормових домішок	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці Д.1

Показники	Діючі родовищ (у % до загальної кількості по Україні)				Родовища, що розробляються (у % до загальної кількості по Україні)			
	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область
ГІРНИЧОРУДНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ								
Каолін	29,27	9,76	19,51	0,0	37,50	16,67	20,83	0,0
Сировина абразивна	50,0	25,0	25,0	0,0	33,33	0,0	33,33	0,0
Глини бентонітові	33,33	11,11	11,11	11,11	25,0	25,0	0,0	0,0
Графіт	16,67	0,0	16,67	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сировина польовошпатова	9,09	0,0	9,09	0,0	14,29	0,0	14,29	0,0
Онікс мармуровий	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
НЕРУДНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ ДЛЯ МЕТАЛУРГІЇ								
Плавиковий шпат	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
БУДІВЕЛЬНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ								
Сировина крем’яна	28,57	28,57	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сировина карбонатна для випалювання на вапно	33,66	9,90	12,87	10,89	25,92	3,70	11,11	11,11
Пісок будівельний	19,17	6,67	5,83	6,67	22,82	5,80	6,88	10,14
Суміш піщано-гравійна	9,10	3,03	4,55	1,52	9,68	0,0	6,45	3,23
Камінь облицювальний	7,02	3,95	0,44	2,63	6,39	4,26	0,0	2,13
Камінь будівельний	20,2	11,01	4,99	4,20	17,18	9,01	4,19	3,98

Продовження таблиці Д.1

Показники	Діючі родовищ (у % до загальної кількості по Україні)				Родовища, що розробляються (у % до загальної кількості по Україні)			
	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область	Подільський регіон, у т.ч.:	Вінницька область	Хмельницька область	Тернопільська область
Камінь пиляльний	19,28	13,73	1,47	0,98	10,45	10,45	0,0	0,0
Сировина керамзитова	9,25	3,70	3,70	1,85	11,11	0,0	11,11	0,0
Сировина цегельно-черепична	20,41	8,94	6,56	4,91	24,07	9,17	6,30	8,6
Сировина цементна	9,47	0,0	7,55	1,92	10,81	0,0	10,81	0,0
Гіпс та ангідрит	22,73	0,0	6,82	15,91	12,0	0,0	4,0	8,0
Крейда будівельна	5,88	0,0	2,94	2,94	9,09	0,0	0,0	9,09
Сировина скляна	5,26	0,0	2,63	2,63	0,0	0,0	0,0	0,0
Глина тугоплавка	4,55	0,0	4,55	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ПІДЗЕМНІ ВОДИ								
Води питні і технічні	10,39	4,29	4,04	2,06	5,2	2,23	2,39	0,58
Води мінеральні	12,59	5,63	4,64	2,32	7,28	4,30	1,66	1,32

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Оцінка абсолютних конкурентних переваг Подільського регіону за показниками природно-ресурсного потенціалу території

Природні корисні копалини, які формують абсолютні конкурентні переваги	% до загальної кількості родовищ в Україні, %	Тенденція до нарощення конкурентних переваг	Основна галузь застосування (за КВЕД ДК 009:2010 [81])
Природні корисні копалини, які формують фактичні конкурентні переваги:			
Сировина для вапнування кислих ґрунтів	70,27	Розробляються 2 родовища в Тернопільській області	Сільське господарство, переробна промисловість (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції)
Сировина карбонатна для цукрової промисловості	78,58	Розробляються 2 родовища в Хмельницькій області та 1 родовище у Тернопільській області	Переробна промисловість (виробництво харчових продуктів)
Сапоніт	100,0	–	Переробна промисловість (виробництво харчових продуктів, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції)
Глауконіт	100,0	Розробляється 1 родовище в Хмельницькій області	Переробна промисловість (виробництво харчових продуктів, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції), сільське господарство
Сировина карбонатна для кормових домішок	100,0	–	Сільське господарство, переробна промисловість (виробництво харчових продуктів)

Продовження таблиці Ж.1

Природні корисні копалини, які формують абсолютні конкурентні переваги	% до загальної кількості родовищ в Україні, %	Тенденція до нарощення конкурентних переваг	Основна галузь застосування (за КВЕД ДК 009:2010 [81])
Каолін	29,27	Розробляються 4 родовища у Вінницькій області та 5 родовищ у Хмельницькій області	Переробна промисловість (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, виробництво гумових і пластмасових виробів, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції), будівництво
Сировина абразивна	50,0	Розробляється 1 родовище в Хмельницькій області	Переробна промисловість (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції), будівництво
Глини бентонітові	33,33	Розробляється 1 родовище у Вінницькій області	Сільське господарство, переробна промисловість (металургійне виробництво)
Онікс мармуровий	100,0	–	Переробна промисловість (виробництво іншої продукції), будівництво
Плавиковий шпат	50,0	–	Переробна промисловість (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції)
Сировина крем’яна	28,57	–	Будівництво, переробна промисловість (виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції)
Сировина карбонатна для випалювання на вапно	33,66	Розробляються 1 родовище у Вінницькій області, 3 родовища у Хмельницькій та 3 родовища у Тернопільській областях	Будівництво, переробна промисловість (виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції)
Камінь будівельний	20,2	Розробляються 43 родовища у Вінницькій області, 20 родовищ у Хмельницькій та 19 родовищ у Тернопільській областях	Будівництво

Продовження таблиці Ж.1

Природні корисні копалини, які формують абсолютні конкурентні переваги	% до загальної кількості родовищ в Україні, %	Тенденція до нарощення конкурентних переваг	Основна галузь застосування (за КВЕД ДК 009:2010 [81])
Сировина цегельно-черепична	20,41	Розробляються 32 родовища у Вінницькій області, 22 родовища у Хмельницькій та 30 родовищ у Тернопільській областях	Будівництво, переробна промисловість (виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції)
Гіпс та ангідрид	22,73	Розробляються 1 родовище у Хмельницькій області та 2 родовища у Тернопільській області	Будівництво, переробна промисловість (виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції)
Природні корисні копалини, які формують потенційні конкурентні переваги:			
Пісок будівельний	19,17	Розробляються 16 родовищ у Вінницькій області, 19 родовищ у Хмельницькій та 28 родовищ у Тернопільській областях	Будівництво
Камінь пиляльний	19,28	Розробляються 7 родовищ у Вінницькій області	Будівництво
Води питні і технічні	10,39	Розробляються 27 родовищ у Вінницькій області, 29 родовищ у Хмельницькій та 7 родовищ у Тернопільській областях	Будівництво, переробна промисловість (виробництво напоїв)
Води мінеральні	12,59	Розробляються 13 родовищ у Вінницькій області, 5 родовищ у Хмельницькій та 4 родовища у Тернопільській областях	Переробна промисловість (виробництво напоїв)

Додаток З.1

Анкета експертної оцінки показників локалізації території за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області

Шановний експерт!

Просимо прорангувати запропоновані у анкеті показники за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області.

Для рангування пропонуємо використовувати систему бального оцінювання від «5» до «1», причому бал «5» проставляється за найбільш високу важливість показника, бал «1» – за найменшу важливість показника. У графі «Примітка» Ви можете залишати власні коментарі.

Крім того, для забезпечення пропорційності опитування просимо зазначити сектор, у якому Ви працюєте

Ви є представником (необхідне підкреслити):

1) приватного сектору;
2) державного сектору;
3) громадського сектору.

Таблиця 3.1

Показники для оцінювання

Показники	Бал	Примітка
Кількість малих підприємств		
Рівень номінальної заробітної плати		
Рівень зайнятості населення		
Обсяг капітальних інвестицій		
Обсяг реалізованої продукції		

Дякуємо за розуміння та підтримку!

З питань отримання результатів анкетування звертатись на E-mail: soc_research@ukr.net

Додаток З.2

Таблиця 3.2

Експертна оцінка показників локалізації території за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області

№ п/п	Показники локалізації території	Експерти															Разом	Коефіцієнти
		Представники бізнесу					Представники інституційних утворень регіону					Представники місцевих органів влади						
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	15	
1.	Кількість малих підприємств	5	4	4	5	3	4	1	3	4	1	1	1	4	2	1	43	0,191
2.	Рівень номінальної заробітної плати	3	3	2	4	4	3	5	5	5	3	4	2	5	4	2	54	0,240
3.	Рівень зайнятості населення	1	1	1	2	1	1	2	1	1	4	2	3	2	1	5	28	0,124
4.	Обсяг капітальних інвестицій	4	5	5	3	5	5	4	4	3	5	5	5	3	5	3	64	0,284
5.	Обсяг реалізованої продукції	2	2	3	1	2	2	3	2	2	2	3	4	1	3	4	36	0,160
Разом		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	225	1,0

Додаток К

Розрахунок одиничних коефіцієнтів локалізації за показниками соціально-економічного розвитку та формування конкурентних переваг Хмельницької області

Таблиця К.1

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником обсягу інвестицій в основний капітал за 2001-2009 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	Питома вага інвестицій в основний капітал по										Коефіцієнти локалізації				
		Хмельницькій області*					Україні**									
		2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	11,24	4,61	8,83	11,04	9,38	4,96	4,20	5,39	5,05	6,18	2,27	1,10	1,64	2,19	1,52
2.	Рибальство, рибництво	0,03	0,02	0,00	0,00	0,00	0,06	0,08	0,03	0,02	0,01	0,52	0,22	0,05	0,15	0,30
3.	Промисловість	46,69	49,52	38,58	31,86	53,67	41,91	38,67	37,63	34,14	37,99	1,11	1,28	1,03	0,93	1,41
4.	Будівництво	1,43	2,11	2,11	2,26	1,17	3,40	4,90	5,29	4,83	3,51	0,42	0,43	0,40	0,47	0,33
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	6,80	8,41	6,32	8,88	4,84	3,94	6,42	8,18	9,43	9,28	1,72	1,31	0,77	0,94	0,52
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,20	0,22	0,46	1,23	0,79	1,44	1,33	1,62	1,39	1,71	0,14	0,16	0,28	0,88	0,47
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	7,63	7,63	10,21	16,05	4,41	22,88	20,05	18,14	16,82	16,18	0,33	0,38	0,56	0,95	0,27
8.	Фінансова діяльність	1,71	1,14	0,98	1,13	0,61	1,63	1,92	2,11	2,21	2,21	1,05	0,59	0,47	0,51	0,27
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	18,66	19,83	26,71	23,69	21,56	13,95	15,13	16,47	20,91	16,92	1,34	1,31	1,62	1,13	1,27
10.	Державне управління	0,29	0,93	1,44	0,66	0,96	1,01	1,55	0,85	0,83	0,59	0,29	0,60	1,69	0,79	1,63
11.	Освіта	1,68	1,52	2,00	0,93	0,79	1,25	1,28	0,93	0,88	0,98	1,34	1,19	2,14	1,06	0,81
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,21	2,58	1,32	1,12	1,07	1,46	2,06	1,39	1,34	1,27	1,52	1,25	0,95	0,84	0,84
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	1,46	1,49	1,03	1,16	0,73	2,11	2,41	1,96	2,15	3,17	0,69	0,62	0,53	0,54	0,23
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [211–215]

** – розраховано за даними [202–206]

Таблиця К.2

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником обсягу капітальних інвестицій за 2010-2013 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Питома вага капітальних інвестицій по								Коефіцієнти локалізації			
		Хмельницькій області*				Україні**							
		2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	15,06	23,34	33,21	23,0	6,12	6,56	6,61	7,12	2,46	3,56	5,02	3,23
2.	Промисловість	39,20	35,97	19,03	24,43	30,00	34,30	35,23	39,44	1,31	1,05	0,54	0,62
3.	Будівництво	28,13	20,75	27,34	24,91	17,34	13,41	15,29	17,30	1,62	1,55	1,79	1,44
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3,17	3,32	3,02	3,06	9,98	9,38	8,44	8,36	0,32	0,35	0,36	0,37
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,08	1,51	3,49	6,85	10,36	9,99	11,17	7,03	0,10	0,15	0,31	0,97
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,15	0,16	0,13	0,08	0,88	0,86	0,97	0,93	0,17	0,18	0,13	0,09
7.	Інформація та телекомунікації	0,17	0,16	0,17	0,13	4,58	3,75	3,47	3,71	0,04	0,04	0,05	0,04
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,02	0,02	0,02	0,00	3,11	2,32	2,51	2,50	0,01	0,01	0,01	0,00
9.	Операції з нерухомим майном	3,61	1,41	4,33	4,40	5,43	5,87	4,35	5,24	0,67	0,24	1,00	0,84
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	0,19	0,50	0,84	0,42	2,99	4,40	3,15	1,43	0,06	0,11	0,27	0,29
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,89	3,33	1,16	7,71	1,68	1,59	1,79	1,61	0,53	2,09	0,65	4,78
12.	Освіта	0,84	0,84	0,48	0,49	1,02	0,86	0,51	0,39	0,82	0,98	0,94	1,25
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,35	1,27	1,06	0,77	1,21	0,93	1,06	0,81	1,12	1,36	1,00	0,96
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,38	0,07	0,06	0,09	0,53	0,58	0,97	0,99	0,72	0,13	0,06	0,09
15.	Надання інших видів послуг	0,13	0,16	0,26	0,14	0,35	0,46	0,16	0,09	0,37	0,35	1,64	1,66
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [216–219]

** – розраховано за даними [207–210]

Таблиця К.3

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за рівнем номінальної заробітної плати за 2001-2009 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	Середньомісячна номінальна заробітна плата по										Коефіцієнти локалізації				
		Хмельницькій області*					Україні**									
		2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	193,76	302,80	506,68	807,01	1203,3	154,0	219,0	437,0	771,0	1220,0	1,26	1,38	1,16	1,05	0,99
2.	Рибальство, рибництво	145,90	238,86	380,47	619,37	941,82	204,0	291,0	499,0	721,0	1028,0	0,72	0,82	0,76	0,86	0,92
3.	Промисловість	307,29	484,56	775,84	1308,4	1804,3	406,0	591,0	967,0	1554,0	2117,0	0,76	0,82	0,80	0,84	0,85
4.	Будівництво	263,70	463,24	655,26	1224,9	1178,4	362,0	546,0	894,0	1486,0	1511,0	0,73	0,85	0,73	0,82	0,78
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	196,85	293,95	492,35	831,33	1190,3	284,0	394,0	713,0	1145,0	1565,0	0,69	0,75	0,69	0,73	0,76
6.	Діяльність готелів та ресторанів	107,06	185,50	309,88	583,26	791,87	235,0	340,0	566,0	944,0	1267,0	0,46	0,55	0,55	0,62	0,62
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	325,91	508,75	795,29	1245,9	1825,1	460,0	685,0	1057,0	1670,0	2409,0	0,71	0,74	0,75	0,75	0,76
8.	Фінансова діяльність	468,51	575,98	1057,7	1927,3	2691,8	833,0	1051,0	1553,0	2770,0	4038,0	0,56	0,55	0,68	0,70	0,67
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	247,85	373,47	572,83	1162,2	1382,2	373,0	527,0	900,0	1595,0	2231,0	0,66	0,71	0,64	0,73	0,62
10.	Державне управління	362,12	524,74	912,42	1581,0	2117,8	396,0	577,0	1087,0	1852,0	2513,0	0,91	0,91	0,84	0,85	0,84
11.	Освіта	195,73	297,60	581,14	951,33	1471,9	224,0	340,0	641,0	1060,0	1611,0	0,87	0,88	0,91	0,90	0,91
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	161,66	253,35	483,97	797,57	1231,7	183,0	279,0	517,0	871,0	1307,0	0,88	0,91	0,94	0,92	0,94
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	187,76	242,36	466,07	792,07	1289,0	211,0	299,0	620,0	1090,0	1783,0	0,89	0,81	0,75	0,73	0,72
	Усього	210,59	322,69	583,73	1044,9	1520,9	311,0	462,0	806,0	1351,0	1906,0	0,68	0,70	0,72	0,77	0,80

* – розраховано за даними [211–215]

** – розраховано за даними [202–206]

Таблиця К.4

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за рівнем номінальної заробітної плати за 2010-2013 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Середньомісячна номінальна заробітна плата по								Коефіцієнти локалізації			
		Хмельницькій області*				Україні**							
		2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1358	1808	2094	2453	1472	1853	2086	2340	0,92	0,98	1,00	1,05
2.	Промисловість	2165	2570	2918	3207	2570	3107	3478	3763	0,84	0,83	0,84	0,85
3.	Будівництво	1185	1641	1861	1822	1758	2270	2516	2702	0,67	0,72	0,74	0,67
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1420	1670	1951	2055	1877	2342	2704	3010	0,76	0,71	0,72	0,68
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1946	2372	2619	2764	2658	3072	3412	3589	0,73	0,77	0,77	0,77
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	997	1330	1583	1510	1455	1777	2055	2249	0,69	0,75	0,77	0,67
7.	Інформація та телекомунікації	2220	2257	2701	2704	3161	3683	4286	4599	0,70	0,61	0,63	0,59
8.	Фінансова та страхова діяльність	3317	3780	4248	4745	4638	5377	6012	6275	0,72	0,70	0,71	0,76
9.	Операції з нерухомим майном	1278	1724	2120	1962	1856	2181	2356	2757	0,69	0,79	0,90	0,71
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	1675	1925	2259	2577	2869	3529	4252	4465	0,58	0,55	0,53	0,58
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1320	1480	1782	1945	1839	2165	2430	2527	0,72	0,68	0,73	0,77
12.	Освіта	1725	1890	2283	2444	1905	2079	2530	2700	0,91	0,91	0,90	0,91
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1515	1646	2033	2173	1628	1774	2202	2367	0,93	0,93	0,92	0,92
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1472	1648	1997	2225	1928	2358	2886	3286	0,76	0,70	0,69	0,68
15.	Надання інших видів послуг	1392	1577	1663	1668	1717	2056	2618	2707	0,81	0,77	0,64	0,62
	Усього	1786	2075	2425	2641	2239	2633	3026	3265	0,80	0,79	0,80	0,81

* – розраховано за даними [216–219]

** – розраховано за даними [207–210]

Таблиця К.5

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником кількості малих підприємств за 2001-2009 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	Питома вага кількості малих підприємств по										Коефіцієнти локалізації				
		Хмельницькій області*					Україні**									
		2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5,80	7,88	9,15	9,16	9,15	4,35	4,93	5,13	5,17	5,13	1,34	1,60	1,78	1,77	1,78
2.	Рибальство, рибництво	0,12	0,05	0,08	0,13	0,14	0,14	0,19	0,20	0,20	0,20	0,89	0,28	0,42	0,67	0,70
3.	Промисловість	18,61	19,28	18,83	17,15	17,09	16,12	15,88	15,19	14,81	14,76	1,15	1,21	1,24	1,16	1,16
4.	Будівництво	8,61	7,88	9,07	10,30	10,94	8,51	8,76	9,73	10,61	11,25	1,01	0,90	0,93	0,97	0,97
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	41,48	36,85	32,80	32,62	29,88	42,91	38,16	34,35	34,54	33,68	0,97	0,97	0,95	0,94	0,89
6.	Діяльність готелів та ресторанів	3,04	2,82	2,95	2,81	2,86	3,40	3,40	3,30	3,24	3,23	0,89	0,83	0,89	0,87	0,89
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	4,32	4,82	4,37	3,97	4,37	4,23	4,68	4,84	4,72	4,77	1,02	1,03	0,90	0,84	0,92
8.	Фінансова діяльність	0,58	0,46	0,66	0,89	0,89	1,10	1,09	1,29	1,28	1,25	0,53	0,43	0,51	0,70	0,71
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	10,66	13,38	15,41	17,15	19,39	13,71	17,21	20,14	19,79	20,09	0,78	0,78	0,77	0,87	0,97
10.	Державне управління	0,19	0,41	0,67	0,55	0,50	0,08	0,08	0,10	0,10	0,10	2,41	5,09	6,76	5,53	5,07
11.	Освіта	0,74	0,78	0,87	0,54	0,45	0,80	0,85	0,85	0,85	0,83	0,93	0,93	1,02	0,64	0,54
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,47	1,46	1,41	1,63	1,74	1,03	1,13	1,29	1,28	1,29	1,43	1,29	1,09	1,27	1,35
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	4,38	3,92	3,72	3,10	2,60	3,62	3,64	3,58	3,41	3,40	1,21	1,08	1,04	0,91	0,76
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [211–215]

** – розраховано за даними [202–206]

Таблиця К.6

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником кількості малих підприємств за 2010-2013 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Питома вага кількості малих підприємств по								Коефіцієнти локалізації			
		Хмельницькій області*				Україні**							
		2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	22,44	19,70	20,75	20,93	13,22	10,83	12,92	12,58	1,70	1,82	1,61	1,66
2.	Промисловість	14,23	14,52	13,66	14,68	11,58	11,59	10,80	11,73	1,23	1,25	1,27	1,25
3.	Будівництво	9,15	9,18	8,97	8,93	10,28	10,18	9,50	9,41	0,89	0,90	0,94	0,95
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	24,91	26,51	24,87	24,25	29,63	30,28	28,96	28,54	0,84	0,88	0,86	0,85
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,54	3,82	4,58	4,43	3,45	3,80	4,11	4,12	1,02	1,01	1,11	1,07
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	2,37	2,41	2,43	2,41	2,62	2,67	2,63	2,61	0,91	0,91	0,93	0,92
7.	Інформація та телекомунікації	2,36	2,33	2,35	2,39	3,57	3,93	3,78	3,90	0,66	0,59	0,62	0,61
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,85	0,79	0,78	0,69	1,47	1,45	1,30	1,26	0,58	0,54	0,60	0,55
9.	Операції з нерухомим майном	8,16	8,40	8,90	8,49	7,52	7,92	9,13	8,90	1,09	1,06	0,97	0,95
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	5,39	5,35	5,73	5,87	8,75	9,04	8,75	8,88	0,62	0,59	0,65	0,66
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3,05	3,15	3,50	3,43	4,19	4,43	4,35	4,35	0,73	0,71	0,80	0,79
12.	Освіта	0,48	0,49	0,44	0,49	0,66	0,66	0,61	0,62	0,73	0,74	0,72	0,79
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,68	1,83	1,72	1,70	1,23	1,30	1,26	1,25	1,36	1,41	1,36	1,36
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,28	0,32	0,23	0,20	0,55	0,60	0,55	0,60	0,51	0,53	0,41	0,33
15.	Надання інших видів послуг	1,16	1,24	1,12	1,04	1,28	1,29	1,33	1,28	0,91	0,96	0,84	0,81
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [216–219]

** – розраховано за даними [207–210]

Таблиця К.7

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником обсягу реалізованої продукції за 2001-2009 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	Питома вага обсягу реалізованої продукції по										Коефіцієнти локалізації				
		Хмельницькій області*					Україні**									
		2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	13,96	7,37	6,08	7,96	11,63	3,67	1,84	1,68	1,85	2,86	3,81	4,00	3,61	4,31	4,07
2.	Рибальство, рибництво	0,02	0,03	0,02	0,03	0,03	0,04	0,05	0,06	0,05	0,05	0,59	0,59	0,34	0,55	0,64
3.	Промисловість	39,36	31,08	27,87	41,57	39,12	31,03	29,35	33,76	32,11	31,84	1,27	1,06	0,83	1,29	1,23
4.	Будівництво	4,14	4,95	3,53	6,81	4,74	3,23	2,96	3,73	4,72	3,01	1,28	1,67	0,95	1,44	1,58
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	36,83	51,48	58,78	38,15	38,03	48,01	51,89	42,84	45,69	43,39	0,77	0,99	1,37	0,84	0,88
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,34	0,23	0,16	0,32	0,27	0,47	0,34	0,28	0,32	0,37	0,72	0,67	0,56	0,99	0,72
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	1,71	1,74	1,36	2,41	2,69	6,32	5,97	5,79	5,31	6,33	0,27	0,29	0,23	0,45	0,42
8.	Фінансова діяльність	0,03	0,08	0,05	0,09	0,13	0,60	4,72	4,08	5,03	4,07	0,06	0,02	0,01	0,02	0,03
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2,52	1,43	1,38	1,92	2,58	5,46	4,80	5,89	4,25	7,30	0,46	0,30	0,23	0,45	0,35
10.	Державне управління	0,05	0,17	0,15	0,14	0,14	0,05	0,17	0,14	0,12	0,13	0,96	1,02	1,08	1,16	1,10
11.	Освіта	0,18	0,18	0,15	0,03	0,03	0,15	0,11	0,11	0,05	0,06	1,25	1,59	1,33	0,59	0,53
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,17	0,19	0,15	0,17	0,22	0,17	0,16	0,17	0,15	0,20	0,98	1,17	0,88	1,12	1,09
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	0,67	0,39	0,33	0,56	0,54	0,79	0,46	0,79	0,51	0,55	0,85	0,85	0,42	1,09	0,98
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [211–215]

** – розраховано за даними [202–206]

Таблиця К.8

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за показником обсягу реалізованої продукції за 2010-2013 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Питома вага обсягу реалізованої продукції по								Коефіцієнти локалізації			
		Хмельницькій області*				Україні**							
		2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	15,56	17,03	21,28	22,68	2,88	3,11	3,75	3,85	5,40	5,48	5,67	5,89
2.	Промисловість	40,92	40,77	40,41	38,77	32,64	35,19	34,03	33,96	1,25	1,16	1,19	1,14
3.	Будівництво	4,68	4,51	3,70	3,99	2,84	2,97	3,57	3,23	1,65	1,52	1,04	1,24
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	32,63	31,62	27,40	28,25	43,24	40,95	40,00	41,42	0,75	0,77	0,69	0,68
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,45	2,69	4,10	3,12	4,45	4,77	5,13	5,21	0,55	0,56	0,80	0,60
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,25	0,25	0,23	0,22	0,46	0,43	0,54	0,70	0,54	0,57	0,42	0,31
7.	Інформація та телекомунікації	0,56	0,39	0,35	0,26	2,03	1,97	2,02	2,19	0,28	0,20	0,18	0,12
8.	Фінансова та страхова діяльність	0,11	0,09	0,07	0,08	4,70	4,09	3,72	2,23	0,02	0,02	0,02	0,04
9.	Операції з нерухомим майном	1,21	1,08	1,11	1,27	1,17	1,08	1,41	1,47	1,03	1,00	0,78	0,87
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	0,38	0,38	0,51	0,52	4,21	4,08	4,19	3,86	0,09	0,09	0,12	0,13
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,90	0,87	0,52	0,52	0,80	0,81	0,96	1,02	1,12	1,07	0,53	0,51
12.	Освіта	0,03	0,03	0,03	0,03	0,05	0,05	0,05	0,06	0,59	0,60	0,51	0,56
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,21	0,20	0,18	0,18	0,21	0,20	0,22	0,25	1,00	0,99	0,83	0,70
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,01	0,01	0,00	0,00	0,09	0,12	0,20	0,33	0,06	0,05	0,02	0,01
15.	Надання інших видів послуг	0,11	0,09	0,10	0,09	0,22	0,19	0,20	0,23	0,49	0,49	0,53	0,42
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [216–219]

** – розраховано за даними [207–210]

Таблиця К.9

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за рівнем зайнятості населення за 2001-2009 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2005)	Питома вага рівня зайнятості населення по										Коефіцієнти локалізації				
		Хмельницькій області*					Україні**									
		2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	34,35	27,53	20,84	12,84	10,48	16,24	13,12	9,98	7,61	6,56	2,11	2,10	2,09	1,69	1,60
2.	Рибальство, рибництво	0,10	0,13	0,14	0,13	0,13	0,20	0,20	0,14	0,11	0,08	0,52	0,68	1,02	1,12	1,59
3.	Промисловість	21,31	20,38	21,81	22,93	21,58	27,52	29,17	30,00	28,80	26,76	0,77	0,70	0,73	0,80	0,81
4.	Будівництво	3,20	3,39	3,98	4,44	3,59	4,09	3,68	4,05	4,38	3,61	0,78	0,92	0,98	1,01	0,99
5.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	3,94	4,54	5,31	6,30	6,62	5,50	4,81	5,94	7,66	8,00	0,72	0,95	0,89	0,82	0,83
6.	Діяльність готелів та ресторанів	0,47	0,47	0,42	0,36	0,44	0,60	0,69	0,72	0,77	0,84	0,77	0,69	0,58	0,47	0,53
7.	Діяльність транспорту та зв'язку	5,48	5,98	6,40	6,52	6,36	7,72	8,49	8,71	8,56	8,79	0,71	0,70	0,73	0,76	0,72
8.	Фінансова діяльність	0,99	1,15	1,27	1,79	1,93	1,41	1,44	1,90	2,61	2,74	0,71	0,80	0,67	0,69	0,70
9.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	1,93	2,27	1,97	2,24	2,81	4,50	4,78	4,95	5,39	5,77	0,43	0,48	0,40	0,42	0,49
10.	Державне управління	4,15	5,36	5,55	6,79	7,47	5,70	5,99	5,01	5,25	5,96	0,73	0,89	1,11	1,29	1,25
11.	Освіта	12,52	15,36	17,25	19,21	20,81	13,09	13,53	14,14	14,38	15,45	0,96	1,14	1,22	1,34	1,35
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	8,57	10,40	11,71	12,79	14,00	10,07	10,94	11,16	11,14	11,93	0,85	0,95	1,05	1,15	1,17
13.	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	3,00	3,03	3,35	3,65	3,77	3,36	3,16	3,31	3,35	3,49	0,89	0,96	1,01	1,09	1,08
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [211–215]

** – розраховано за даними [202–206]

Таблиця К.10

Розрахунок коефіцієнтів локалізації за рівнем зайнятості населення за 2010-2013 роки

№	Види економічної діяльності (за КВЕД 2010)	Питома вага рівня зайнятості населення по								Коефіцієнти локалізації			
		Хмельницькій області*				Україні**							
		2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
1.	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	26,2	27,8	27,7	28,4	15,3	16,7	17,2	17,5	1,7	1,7	1,6	1,6
2.	Промисловість	12,3	12,1	12,3	12,2	17,1	16,5	16,4	16,0	0,7	0,7	0,7	0,8
3.	Будівництво	3,2	3,1	3,0	3,0	4,7	4,5	4,3	4,4	0,7	0,7	0,7	0,7
4.	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	22,6	22,4	22,1	22,5	22,0	21,9	21,8	22,3	1,0	1,0	1,0	1,0
5.	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,9	5,5	5,1	5,1	6,4	6,2	5,9	6,0	0,9	0,9	0,9	0,8
6.	Тимчасове розміщування й організація харчування	1,0	1,0	1,1	1,1	1,9	1,8	1,7	1,8	0,5	0,6	0,6	0,6
7.	Інформація та телекомунікації	0,7	0,7	0,8	0,7	1,6	1,5	1,5	1,5	0,4	0,5	0,5	0,5
8.	Фінансова та страхова діяльність	1,1	1,0	0,9	0,9	1,6	1,6	1,6	1,6	0,6	0,6	0,6	0,6
9.	Операції з нерухомим майном	0,9	0,9	1,0	1,0	1,6	1,7	1,7	1,6	0,6	0,6	0,6	0,6
10.	Професійна, наукова та технічна діяльність	1,4	1,3	1,3	1,3	2,7	2,7	2,7	2,6	0,5	0,5	0,5	0,5
11.	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,0	0,9	1,1	1,0	1,6	1,7	1,8	1,8	0,7	0,6	0,6	0,6
12.	Освіта	9,0	9,2	9,4	9,2	8,3	8,2	8,4	8,3	1,1	1,1	1,1	1,1
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,4	6,2	6,3	6,0	6,6	6,4	6,2	6,2	1,0	1,0	1,0	1,0
14.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1	1,2	1,2	0,9	1,0	0,9	0,9
15.	Надання інших видів послуг	1,3	1,2	1,2	1,2	2,1	2,3	2,2	2,2	0,6	0,5	0,5	0,5
	Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0	1,0	1,0	1,0

* – розраховано за даними [216–219]

** – розраховано за даними [207–210]

Додаток Л

Таблиця Л.1

Аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Обсяг реалізованої промислової продукції», тис. грн.*

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
м.Хмельницький	3283958,9	3969702,6	4207726	4507436,1	3992205,90	28,02
м.Кам’янець-Подільський	546515,1	768317,8	989486,8	942706,9	811756,65	5,70
м.Нетішин	1988858,5	2587808,4	2820179	3079009,2	2618963,78	18,38
м.Славута	640181,3	905569,3	1000473,2	933438	869915,45	6,11
м.Старокостянтинів	465828,2	547039,5	620718	715697,8	587320,88	4,12
м.Шепетівка	463258,8	258278,2	304866,8	306601	333251,20	2,34
Білогірський	265796,1	288744,2	267319,9	385655,6	301878,95	2,12
Віньковецький	48312,7	48186	47526,4	48877,8	48225,73	0,34
Волочиський	330923,4	514384,8	525524,4	518924,1	472439,18	3,32
Городоцький	57513,9	58565,5	53775	53692	55886,60	0,39
Деражнянський	93068,4	103435,6	105238,5	108027,7	102442,55	0,72
Дунаєвецький	169199	216252,8	230263,1	286870,6	225646,38	1,58
Ізяславський	72812,9	96788,6	104991	91937,9	91632,60	0,64
Кам’янець-Подільський	802097,1	1060352,6	1299059,2	1452808,4	1153579,33	8,10
Красилівський	602532,7	724270,5	742637,2	739441,3	702220,43	4,93
Летичівський	28337,2	33627,7	35896	44761	35655,48	0,25

Продовження таблиці Л.1

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
Новоушицький	25980,9	52645,7	82629,1	76123,3	59344,75	0,42
Полонський	118833,8	88367,1	125999,3	134528,5	116932,18	0,82
Славутський	502187,1	671040,4	726353,2	771385,4	667741,53	4,69
Старокостянтинівський	20050,8	33290,4	50540	58414,3	40573,88	0,28
Старосинявський	12347,4	18938,5	21004,5	29983,3	20568,43	0,14
Теофіпольський	189149,6	367168,5	290388,5	370574,1	304320,18	2,14
Хмельницький	149655,8	221378,7	211244,4	229274,7	202888,40	1,42
Чемеровецький	61782,3	98935,2	109343,3	114981,4	96260,55	0,68
Шепетівський	17053,7	24233,6	30071,8	49596,3	30238,85	0,21
Ярмолинецький	108205,8	94990,7	540333,9	473055,8	304146,55	2,13
Разом	11064441,4	13852312,9	15543588,5	16523802,5	14246036,33	100,00
Середнє значення по районах	x	x	x	x	x	1,77

* – розраховано за даними [207–210]

Таблиця Л.2

Аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Продукція сільського господарства», млн грн.*

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
м.Хмельницький	16,3	16,9	17	17,2	16,85	0,17
м.Кам’янець-Подільський	5	4,9	4,9	4,4	4,8	0,05
м.Нетішин	11,1	11,7	12,6	16,2	12,9	0,13
м.Славута	5	4,8	5,7	5,6	5,275	0,05
м.Старокостянтинів	16,2	15,6	19,2	18,9	17,475	0,17
м.Шепетівка	8,1	10,5	11,1	10,8	10,125	0,10
Білогірський	302,4	401,5	473,6	421,2	399,675	3,92
Віньковецький	223,7	231,4	278,3	286,3	254,925	2,50
Волочиський	613,8	633,8	745,7	748,3	685,4	6,73
Городоцький	460,9	577	665,8	636,6	585,075	5,74
Деражнянський	288,2	326,8	352,7	421,6	347,325	3,41
Дунаєвецький	536,6	624,9	705,4	772,6	659,875	6,48
Ізяславський	371,6	400,9	489,9	463,7	431,525	4,24
Кам’янець-Подільський	680,8	862	1188,9	1517,2	1062,225	10,43
Красилівський	563	678,1	820,9	779,5	710,375	6,97
Летичівський	245,9	312,1	330,2	342,2	307,6	3,02
Новоушицький	294,2	303,2	328,5	400,9	331,7	3,26

Продовження таблиці Л.2

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
Полонський	296,3	312,9	397,2	376,2	345,65	3,39
Славутський	351,3	456,4	447,8	460,4	428,975	4,21
Старокостянтинівський	510,1	584,4	636,1	655,7	596,575	5,86
Старосинявський	298,3	314,3	341	341	323,65	3,18
Теофіпольський	472,4	563,4	633,3	582,3	562,85	5,53
Хмельницький	622,7	720,8	784,1	782	727,4	7,14
Чемеровецький	476,4	502,6	568,2	620,8	542	5,32
Шепетівський	409,1	450	497,1	444,7	450,225	4,42
Ярмолинецький	296,3	357,4	407	396,3	364,25	3,58
Разом	8376,3	9678,3	11162,2	11522,6	10184,85	100,00
Середнє значення по районах і містах	x	x	x	x	x	3,85

* – розраховано за даними [207–210]

Додаток Л.3

Аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Прийняття в експлуатацію житла», м^2*

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
м.Хмельницький	166311	139658	183675	152712	160589	49,09
м.Кам’янець-Подільський	41146	43086	33240	17136	33652	10,29
м.Нетішин	8706	6686	4847	9218	7364,25	2,25
м.Славута	4760	7119	10665	5605	7037,25	2,15
м.Старокостянтинів	4543	12507	11645	4717	8353	2,55
м.Шепетівка	4295	8623	11409	8221	8137	2,49
Білогірський	1318	1650	1303	591	1215,5	0,37
Віньковецький	1013	879	1799	636	1081,75	0,33
Волочиський	8223	4234	6450	4007	5728,5	1,75
Городоцький	8488	5254	4218	5956	5979	1,83
Деражнянський	4898	3562	2770	2239	3367,25	1,03
Дунаєвецький	10252	9893	12336	9342	10455,75	3,20
Ізяславський	1927	1421	1655	2642	1911,25	0,58
Кам’янець-Подільський	15676	9397	13843	15124	13510	4,13
Красилівський	5489	2534	4132	4095	4062,5	1,24
Летичівський	8224	715	5654	3437	4507,5	1,38
Новоушицький	3689	988	3215	1406	2324,5	0,71

Продовження таблиці Л.3

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
Полонський	2945	2077	5037	4746	3701,25	1,13
Славутський	4190	2582	2429	2279	2870	0,88
Старокостянтинівський	1845	562	1278	1531	1304	0,40
Старосинявський	580	136	301	426	360,75	0,11
Теофіпольський	2100	3520	3545	987	2538	0,78
Хмельницький	42105	27238	26011	24743	30024,25	9,18
Чемеровецький	3146	1005	2100	3103	2338,5	0,71
Шепетівський	2453	1211	1903	1177	1686	0,52
Ярмолинецький	3169	1446	3384	4134	3033,25	0,93
Разом	361491	297983	358844	290210	327132	100,0

* – розраховано за даними [207–210]

Додаток Л.4

Аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показником «Обсяг здійснених капітальних інвестицій», тис. грн.*

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
м.Хмельницький	865600	842643	1028406	1434105	1042688,5	30,62
м.Кам’янець-Подільський	114343	313921	212226	143334	195956	5,75
м.Нетішин	25528	19763	29958	45503	30188	0,89
м.Славута	112693	84516	104647	58226	90020,5	2,64
м.Старокостянтинів	33308	53855	114920	69913	67999	2,00
м.Шепетівка	65828	55130	53147	53699	56951	1,67
Білогірський	24536	36874	58274	36195	38969,75	1,14
Віньковецький	11118	31484	17449	15616	18916,75	0,56
Волочиський	77312	161909	128878	179268	136841,75	4,02
Городоцький	100220	61428	80992	176608	104812	3,08
Деражнянський	36413	36714	40282	29545	35738,5	1,05
Дунаєвецький	55097	76874	72526	71876	69093,25	2,03
Ізяславський	44905	47800	51812	58839	50839	1,49
Кам’янець-Подільський	745703	864056	766816	189323	641474,5	18,84
Красилівський	96354	91359	72101	273181	133248,75	3,91
Летичівський	37674	69933	75985	98964	70639	2,07
Новоушицький	23461	47411	33696	20344	31228	0,92

Продовження таблиці Л.4

Міста, райони	Період дослідження, роки				Середнє значення	Питома вага, %
	2010	2011	2012	2013		
Полонський	34325	24619	30011	48212	34291,75	1,01
Славутський	23265	33407	37449	52288	36602,25	1,07
Старокостянтинівський	42621	90318	42628	50175	56435,5	1,66
Старосинявський	13173	11666	15122	11914	12968,75	0,38
Теофіпольський	39756	100330	48999	101019	72526	2,13
Хмельницький	150405	148985	141896	154834	149030	4,38
Чемеровецький	58593	67440	37406	57550	55247,25	1,62
Шепетівський	86874	136321	150388	141840	128855,75	3,78
Ярмолинецький	28479	38048	43325	65234	43771,5	1,29
Разом	2947584	3546804	3489339	3637605	3405333	100,0

* – розраховано за даними [207–210]

Додаток М

SWOT-аналіз кластерів у Хмельницькій області

Рис. М. 1. Аналіз порівняльних переваг, на яких повинно базуватись формування промислових кластерів у Хмельницькій області

Рис. М. 2. Аналіз викликів розвитку промислових кластерів у Хмельницькій області

Рис. М.3. Аналіз можливих ризиків формування промислових кластерів у Хмельницькій області

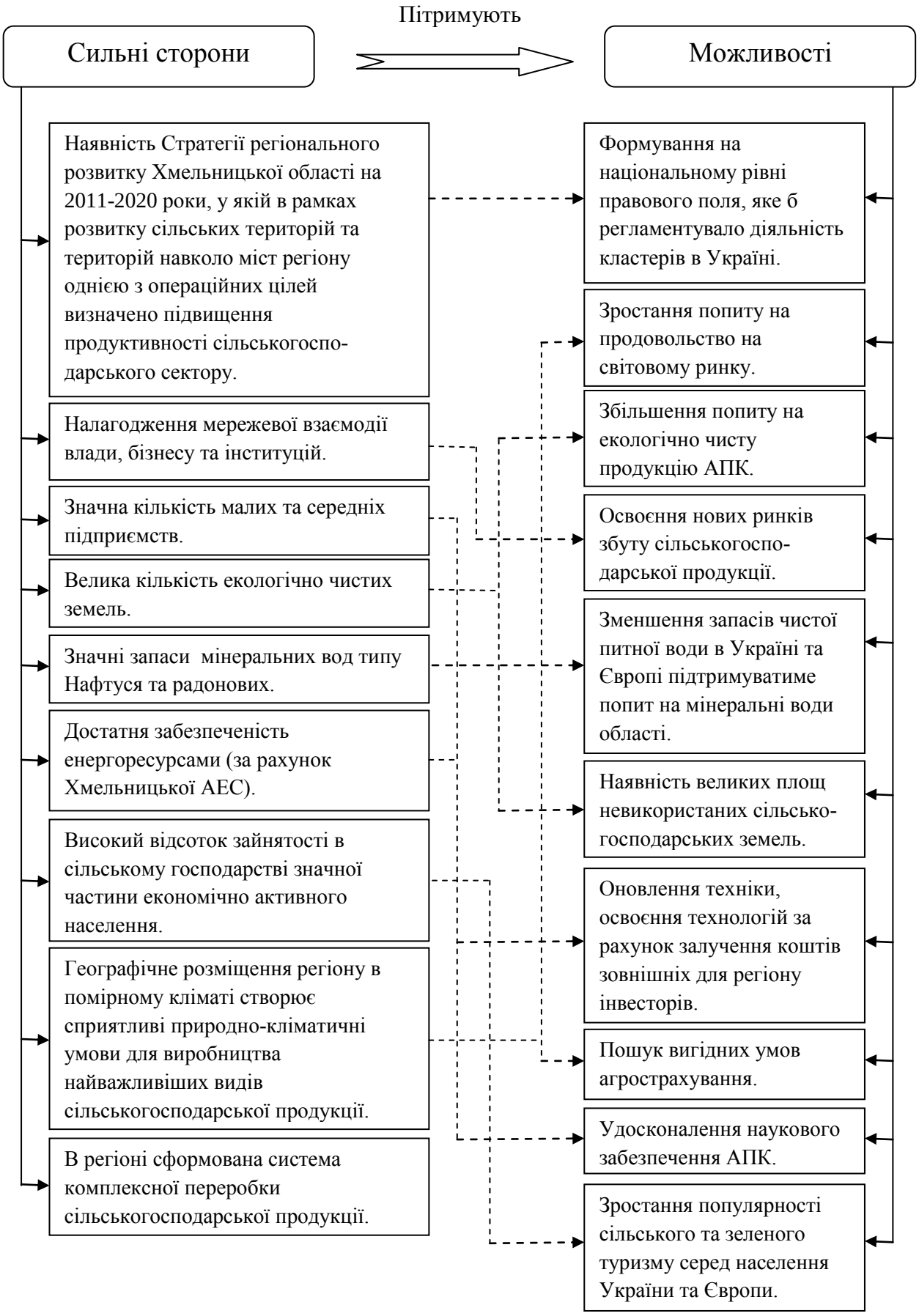

Рис. М. 4. Аналіз порівняльних переваг, на яких повинно базуватись формування аграрних кластерів у Хмельницькій області

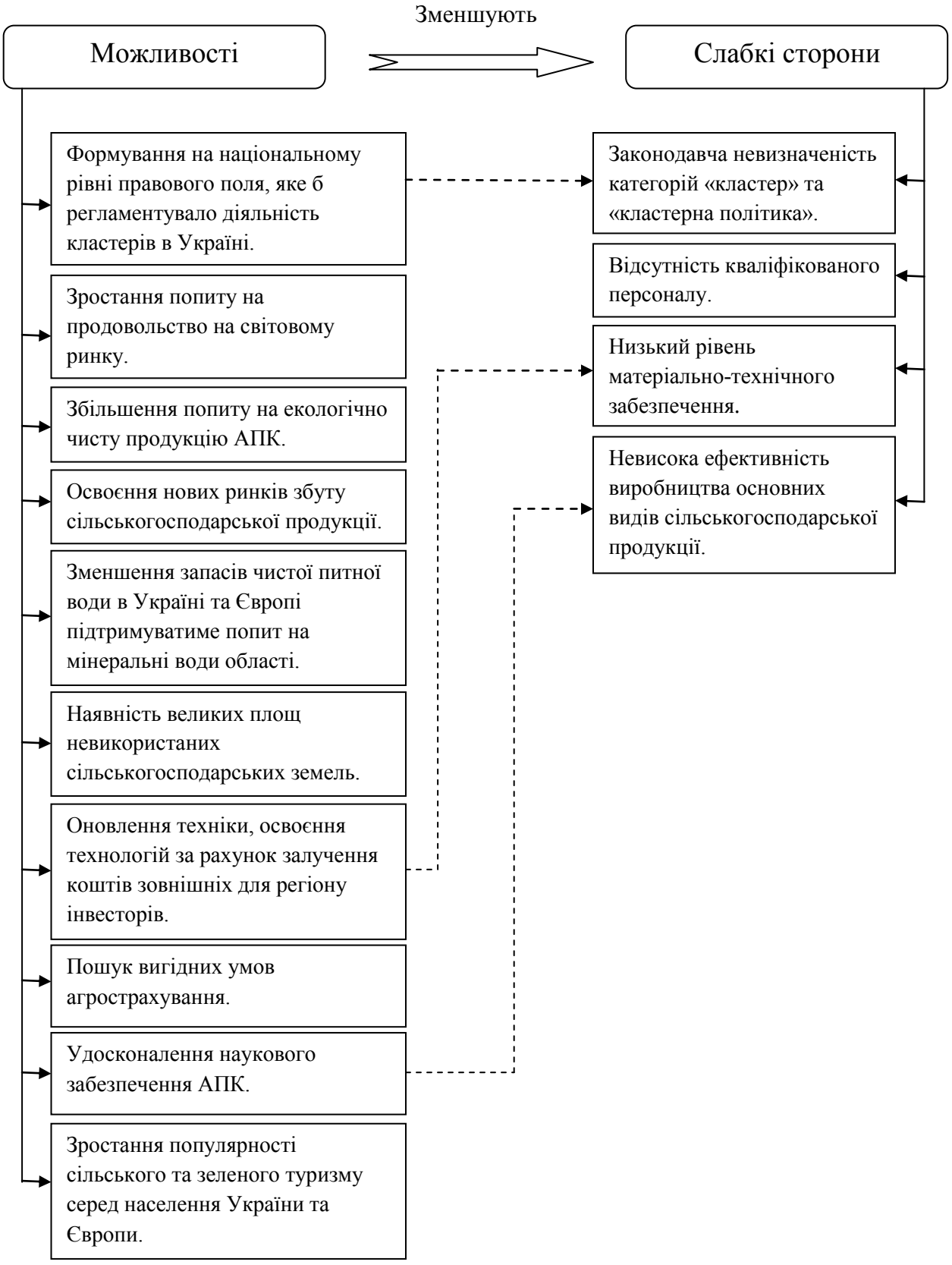

Рис. М. 5. Аналіз викликів розвитку аграрних кластерів у Хмельницькій області

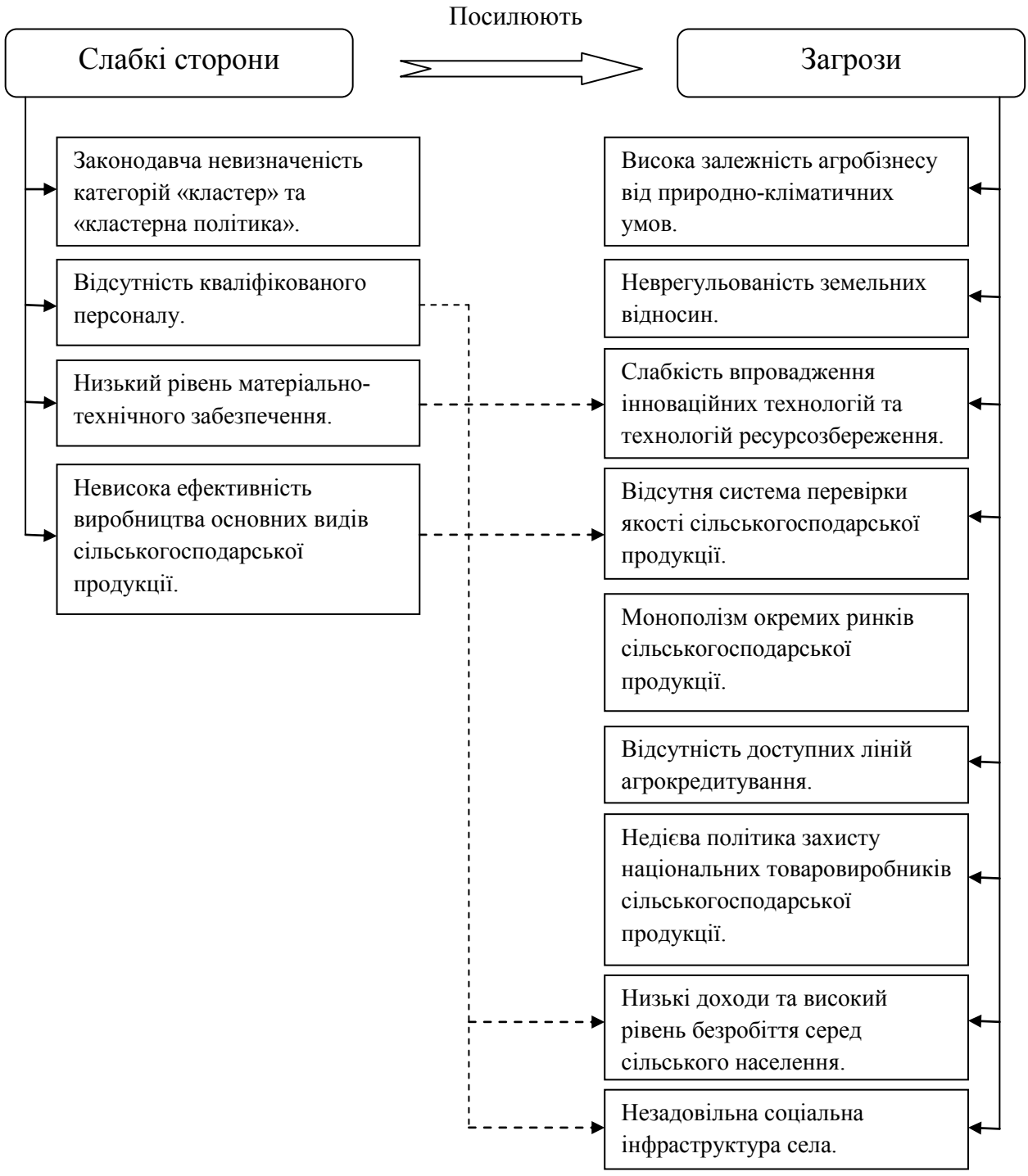

Рис. М.6. Аналіз можливих ризиків формування аграрних кластерів у Хмельницькій області

Рис. М. 7. Аналіз порівняльних переваг, на яких повинно базуватись формування будівельних кластерів у Хмельницькій області

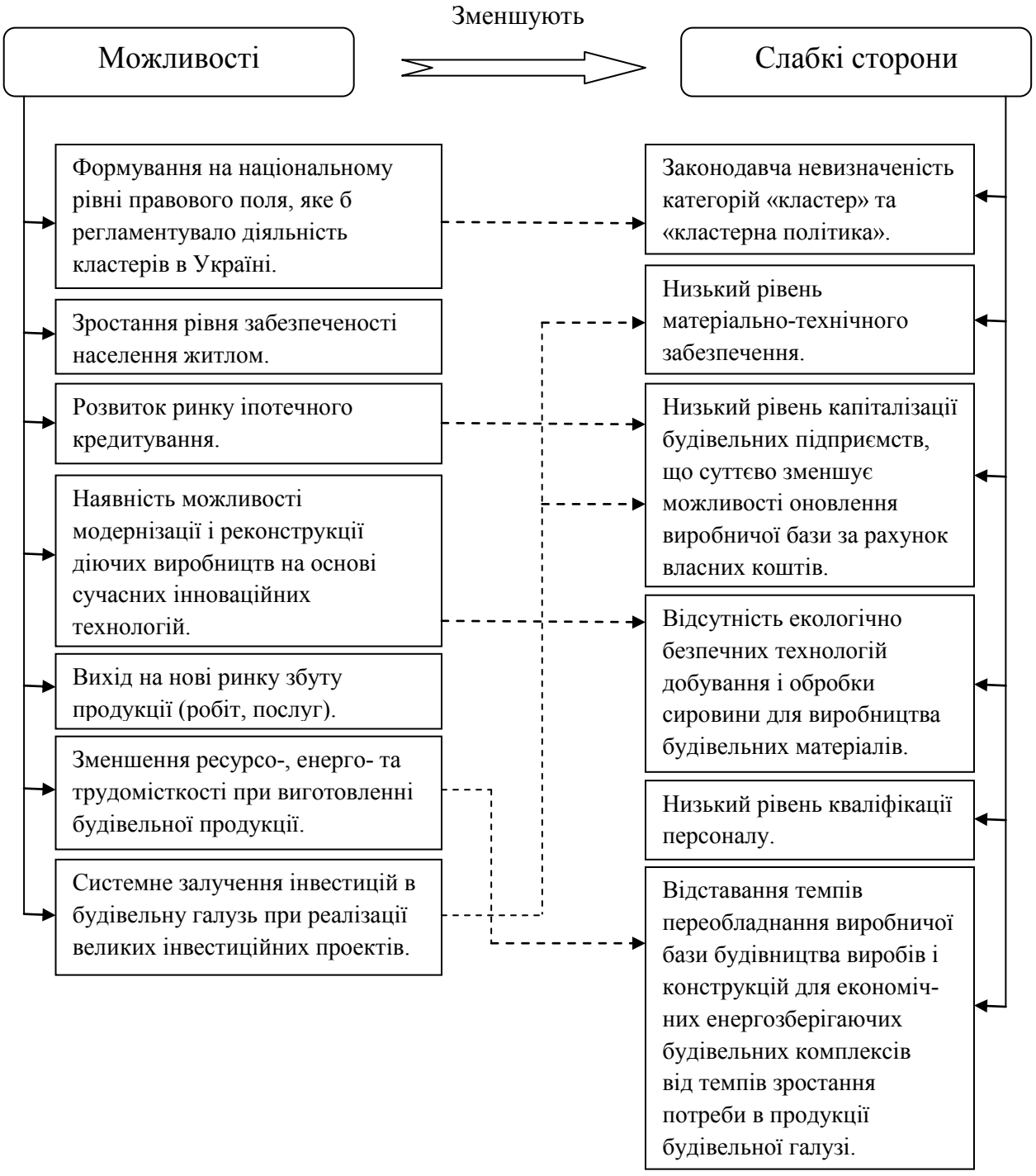

Рис. М. 8. Аналіз викликів розвитку будівельних кластерів у Хмельницькій області

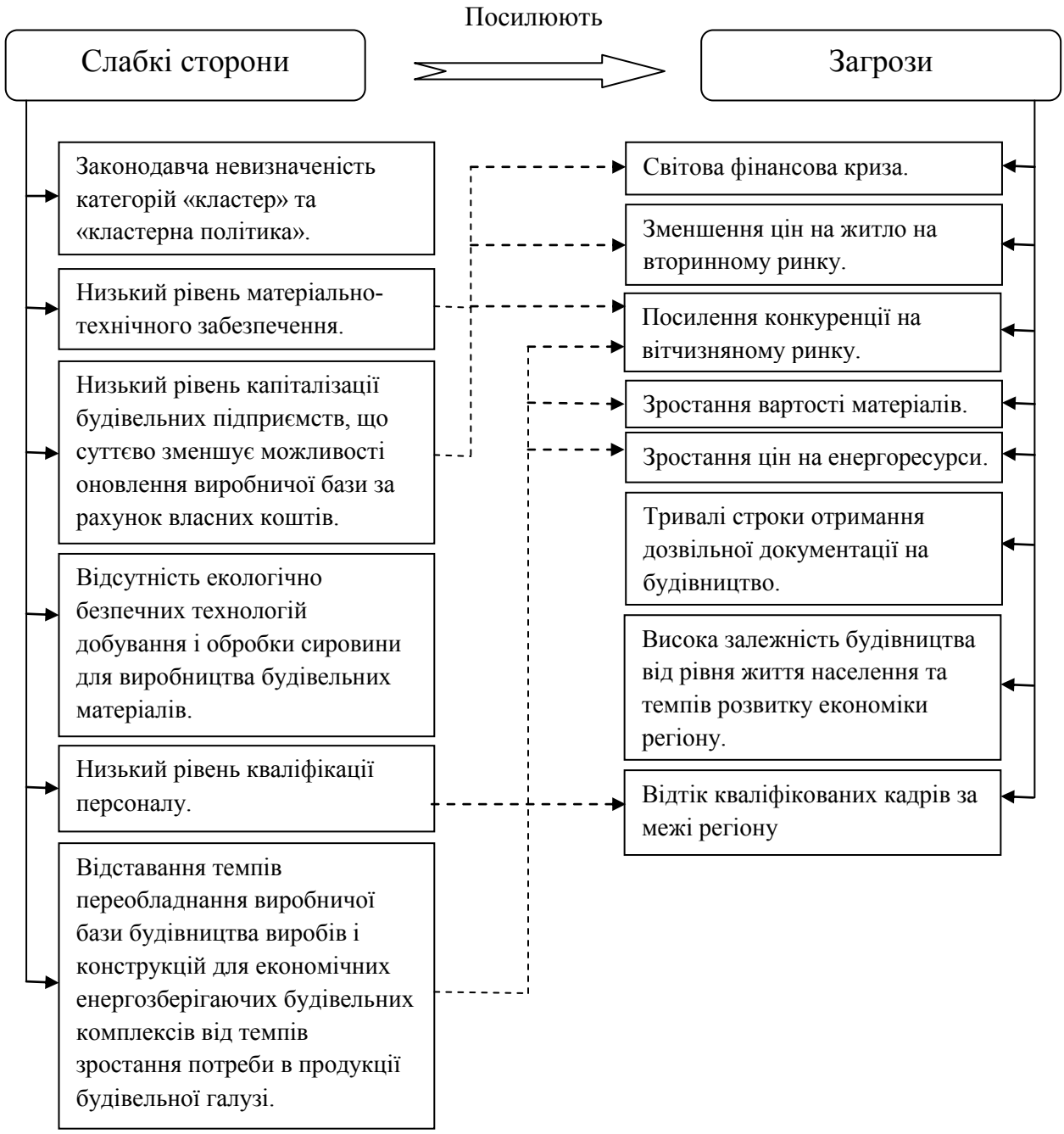

Рис. М.9. Аналіз можливих ризиків формування будівельних кластерів у Хмельницькій області

Додаток Н

Робочі розрахунки для побудови факторних моделей

Дані для побудови першої моделі наведені у таблиці Н.1.

Таблиця Н.1

Вихідні дані для мобудови першої моделі

Роки	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.
2010	18096	9124,31	6068,7
2011	22843	11734,07	7054,3
2012	26237	13293,28	8183,2
2013	31860	13934,35	8964,8

Результати регресійного аналізу першої моделі представлено у таблиці Н.2.

Таблиця Н.2

Результати регресійного аналізу першої моделі

Показник	Значення
Множинний R	0,989060999
R-квадрат	0,97824166
Нормований R-квадрат	0,934724979
Стандартна похибка	1480,043125
Спостереження	4

Результати дисперсійного аналізу першої моделі представлено у таблицях Н.3 і Н.4.

Таблиця Н.3

Дисперсійний аналіз першої моделі

Показник	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	98484782,35	49242391,17	22,47969394	0,147507
Залишок	1	2190527,651	2190527,651		
Разом	3	100675310			

Таблиця Н.4

Результати дисперсійного аналізу першої моделі

Показники	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%	Нижні 95,0%	Верхні 95,0%
Y-перетин	-9581,285144	5191,354783	-1,845623261	0,316109181	-75543,7	56381,13158	-75543,70187	56381,13158
Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	-0,652296929	1,753895502	-0,371913223	0,773324074	-22,9377	21,6330584	-22,93765226	21,6330584
Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.	5,57389902	2,956085594	1,885567533	0,310433206	-31,9867	43,13452778	-31,98672974	43,13452778

Дані для побудови другої моделі наведені у таблиці Н.5.

Таблиця Н.5

Вихідні дані для мобудови другої моделі

Роки	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	Обсяг капітальних інвестицій, млн. грн.
2010	18096	9124,31	1876,05
2011	22843	11734,07	2169,61
2012	26237	13293,28	2279,34
2013	31860	13934,35	2790,6

Результати регресійного аналізу першої моделі представлено у таблиці Н.6.

Таблиця Н.6

Результати регресійного аналізу другої моделі

Показник	Значення
Множинний R	0,998048657
R-квадрат	0,996101122
Нормований R-квадрат	0,988303367
Стандартна похибка	626,5147505
Спостереження	4

Результати дисперсійного аналізу другої моделі представлено у таблицях Н.7 і Н.8.

Таблиця Н.7

Дисперсійний аналіз другої моделі

Показник	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	100282789,3	50141394,63	127,7420285	0,062441
Залишок	1	392520,7326	392520,7326		
Разом	3	100675310			

Таблиця Н.8

Результати дисперсійного аналізу другої моделі

Показники	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%	Нижні 95,0%	Верхні 95,0%
Y-перетин	-9959,439235	2197,439127	-4,532293574	0,138248077	-37880,6	17961,67221	-37880,55068	17961,67221
Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	0,944194647	0,369475233	2,555501869	0,237455897	-3,75043	5,638822597	-3,750433302	5,638822597
Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.	10,25398259	2,074923893	4,941859614	0,1271056	-16,1104	36,61839038	-16,1104252	36,61839038

Дані для побудови третьої моделі наведені у таблиці Н.9.

Таблиця Н.9

Вихідні дані для мобудови третьої моделі

Роки	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	Обсяг капітальних інвестицій, млн. грн.	Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.
2010	18096	1876,05	6068,7
2011	22843	2169,61	7054,3
2012	26237	2279,34	8183,2
2013	31860	2790,6	8964,8

Результати регресійного аналізу третьої моделі представлено у таблиці Н.10.

Таблиця Н.10

Результати регресійного аналізу третьої моделі

Показник	Значення
Множинний R	0,999880023
R-квадрат	0,999760061
Нормований R-квадрат	0,999280183
Стандартна похибка	155,4217867
Спостереження	4

Результати дисперсійного аналізу третьої моделі представлено у таблицях Н.11 і Н.12.

Таблиця Н.11

Дисперсійний аналіз третьої моделі

Показник	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	100651154,1	50325577,03	2083,363104	0,01549
Залишок	1	24155,93178	24155,93178		
Разом	3	100675310			

Таблиця Н.12

Результати дисперсійного аналізу третьої моделі

Показники	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%	Нижні 95,0%	Верхні 95,0%
Y-перетин	-10274,15074	548,3427205	-18,73673226	0,033944891	-17241,5	-3306,795871	-17241,50561	-3306,79587
Обсяг реалізованої промислової продукції у субрегіонах, млн. грн.	7,369708161	0,728902779	10,11068743	0,062760917	-1,89188	16,6312961	-1,891879776	16,6312961
Обсяг виготовленої продукції сільського господарства у субрегіонах, млн. грн.	2,410005988	0,218759064	11,01671376	0,057628792	-0,36959	5,18960344	-0,369591464	5,18960344

Додаток О

Довідки про впровадження

УКРАЇНА

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ

Майдан Незалежності, Будинок рад, м. Хмельницький, 29005,
тел. (0382)76-51-52, факс 79-53-42, E-mail: khm_econ@ic.km.ua. Код ЄДРПОУ 25908410

07 квітня 2015 року, № 02.01 – 0672/15

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Робота містить ґрунтовне опрацювання великого обсягу теоретичного та практичного матеріалу, глибоке розуміння та інноваційне розкриття науковцем засадничих елементів, зокрема, інструментів і механізмів, формування кластерів, інституційних засад формування кластерного проекту.

Власне аргументоване бачення автора науково-методичних підходів до формування конкурентних переваг та виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону є продуктивним інструментом підвищення конкурентоспроможності регіональних економік і економіки України в цілому через вихід на нові ринки, в першу чергу – ринок Євросоюзу, для досягнення прагматичних цілей розвитку.

Результати наукового дослідження мають значне практичне застосування, особливо, в контексті реалізації євроінтеграційних спроможностей України та використовуються Департаментом економічного розвитку і торгівлі Хмельницької облдержадміністрації при стратегічному і поточному прогнозуванні/плануванні соціально-економічного розвитку області. Зокрема, при формуванні стратегічних та операційних цілей Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки оцінювання конкурентних переваг соціально-економічної системи регіону проводилось через визначення порівняльних, відмінних, абсолютних та відносних конкурентних переваг, запропонованих дисертантом, яка була членом робочої групи з розроблення Стратегії.

Дисертаційні напрацювання здобувача щодо кластерного інструментарію для збереження і примноження конкурентних переваг регіону знайшли відображення у Плані реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 роки і Плані заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015-2017 роки, а рекомендації щодо розробки інституційних засад формування кластерного проекту дозволили підвищити ефективність заходів.

Рекомендації Богатчик Л.А. щодо розробки інституційних засад формування кластерного проекту були використані при підготовці щорічних програм соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2013-2015роки, регіональних програм розвитку малого і середнього підприємництва Хмельницької області на 2013-2014 і на 2015-2016 роки, та будуть в подальшому використовуватися у роботі.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій.

Директор Департаменту **Ю.В. Драч**

УКРАЇНА
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
вул. Грушевського, 8, м.Тернопіль, 46021, тел./факс (0352) 52-33-83
E-mail:admin@economy.gov.te.ua Код ЄДРПОУ 39356737

20.04.2015 № 04/7-494
на № _____ від _____

ДОВІДКА

про провадження результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Реалізація кластерного підходу на рівні регіонів дозволяє врахувати особливості територіального розвитку при розробці програм, які пов'язані з підтримкою малого й середнього підприємництва, а також забезпечити стійкий розвиток соціально-економічних систем та підвищити конкурентоспроможність суб'єктів внутрірегіональних взаємодій. Впровадження кластерних технологій сприяє виявленню точок економічного зростання території та перетворює інструментарій формування мережевих об'єднань кластерного типу на важливу складову інноваційної та інвестиційної політики.

Використання кластерного інструментарію для визначення пріоритетів територіальної організації виробництва знайшло відображення у стратегічних планах розвитку Тернопільської області. Формування та реалізація кластерної політики в регіоні полягає у селективності кластерних проектів залежно від виявлених точок економічного зростання території, моніторингу кластерних програм та оцінці результатів впровадження кластерних технологій. Без сумніву, необхідність конкретизації завдань і інструментів кластерної політики об'єктивно обумовлена різноманітністю її типів та видів.

Пропозиції Богатчик Л.А. щодо вибору методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах були враховані Департаментом економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва Тернопільської облдержадміністрації при реалізації цільових програм регіонального розвитку, зокрема, Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року.

Рекомендації науковця щодо побудови системи організаційного забезпечення формування кластерів були враховані при підготовці проекту Стратегії регіонального розвитку Тернопільської області на період до 2020 року, як спосіб модернізації промислових виробництв з урахуванням інноваційних потреб суб'єктів господарювання та захід розвитку рекреаційних, курортних територій області й сільського екологічного туризму.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій.

Заступник директора департаменту **О.В.КАЗМІРЧУК**

Україна
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
вул. Хмельницьке шосе, 7, м. Вінниця, 21036, 66-14-38, тел./факс 66-14-39,

E- mail: ueco@vininvest.gov.ua, ЄДРПОУ 02741373

12.05.2015 № 1166/1-1
на № від

ДОВІДКА

про провадження результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Посилення впливу світових інтеграційних процесів на розвиток регіональної економіки обумовлює необхідність перегляду існуючих та застосування нових інструментів управління соціально-економічною системою. Формування інституту державно-приватного партнерства в Україні актуалізувало налагодження співпраці місцевих органів влади, у продуктивних форматах, з представниками бізнесу, наукових кіл, громадських організацій, інших інституційних утворень регіону при визначенні пріоритетів територіального розвитку.

Запропонований дисертантом інструментарій формування кластерів, що передбачає проведення оцінки передумов їх виникнення кластерів і принципів формування в соціально-економічних системах, дозволяє провести ідентифікацію територіально-галузевих об'єднань незалежно від рівня спеціалізації регіональної економіки. Крім того, доповнення існуючого переліку типів кластерної політики дозволяє адаптувати зарубіжний досвід формування кластерів до вітчизняної практики організації підприємницьких об'єднань, що забезпечує розширення можливостей його використання в регіоні для виявлення точок економічного зростання території.

Пропозиції науковця щодо виявлення мережевих форм внутрірегіональної взаємодії були використані Департаментом регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації при проведенні SWOT-аналізу регіону як джерела додаткових конкурентних переваг та інструменту інноваційного зростання території.

Рекомендації Богатчик Л.А. щодо інструментарію формування кластерів в соціально-економічних системах є корисними та використовуються Департаментом регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації при реалізації цілей Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року, зокрема, диверсифікації економіки регіону як інструменту формування ІТ-кластера і кластерів у переробній промисловості.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій.

Перший заступник директора Департаменту **В.І.Репей**

Асоціація "Поділля Перший"
Програма економічного відродження Поділля
Україна, 29000, м.Хмельницький,
вул. Свободи,36,к. 601
тел. /факс +380 (38-2) 76-34-34
E-mail: podillya1@yahoo.com

Association "Podillya Pershyi'
Program for economic revitalization of Podillya
Ukraine, 29000, Khmelnytsky,
Svobody str., 36, office 601
tel. /fax +380 (38-2) 76-34-34
E-mail: podillya1@yahoo.com

№ 140
від 4.03.2015 р.

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Виникнення перших в Україні кластерів у Хмельницькій області відбувалось за ініціативи та підтримки Асоціації «Поділля Перший», яка з перших днів свого функціонування прийняла на себе функції координування зусиль місцевих органів влади, бізнесу та інституційних утворень в напрямку утвердження кластерної моделі регіонального розвитку. Проведення ряду інформаційно-консультативних зустрічей, інвестиційних форумів, соціологічних досліджень дозволили виявити конкурентні переваги економіки регіону та зініціювали на основі проведеного аналізу створення швейного і будівельного кластерів у м. Хмельницькому, туристичного кластеру у м. Кам'янець-Подільському та кластера зеленого туризму у с. Гриців Шепетівського району Хмельницької області.

Незважаючи на те, що сьогодні кластерний інструментарій активно використовується для управління розвитком соціально-економічних систем, у тому числі й Хмельницької області, діяльність Асоціації «Поділля Перший» продовжує проводитись у напрямку позиціонування кластерних ідей та виявлення нових сфер застосування кластерних технологій.

Результати дисертаційного дослідження Богатчик Л.А. використовуються у роботі Асоціації «Поділля Перший» при проведенні моніторингу функціонуючих кластерів та оцінці їх впливу на розвиток економіки регіону. Зокрема, одним з елементів моніторингу функціонуючих кластерів стало проведення кожні два роки за розробленою дисертантом анкетою соціологічних опитувань з соціально-економічних проблем та бізнес-клімату на Поділлі. Аналіз впливу кластерів на розвиток Хмельницької області проводиться з урахуванням запропонованої Богатчик Л.А. факторної моделі, що базується на результатах порівняльного аналізу темпів приросту результативних показників діяльності кластерів та показників соціально-економічного розвитку субрегіонів.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Голова Керуючого комітету Р.І. Сілін

Хмельницька обласна асоціація ПОДІЛЛЯ ПЕРШИЙ Код №22779685 Україна, м.Хмельницький

ХМЕЛЬНИЦЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА
KHMELNITSKY CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY
Україна,29001,м.Хмельницький,вул.Подільська, 109/1
тел./факс +38(0382)78-53-69, 78-53-79, 78-53-62
http://tppua.org
109/1, Podilska Str.,Khmelnitsky,29001,Ukraine
tel./fax +38(0382)78-53-69, 78-53-79, 78-53-62
ean@mitel-ua.com

№ 22-01/ 202.1
Від 19.03.2015

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Діяльність Хмельницької торгово-промислової палати спрямована на інформаційно-консультативну підтримку регіонального підприємництва, представництво і захист його інтересів на національному та міжнародному ринках, сприяння розвитку прямих зв'язків із закордонними партнерами у сфері економіки, науки і торгівлі. Важливим інструментом досягнення поставлених завдань є підтримка заходів із реалізації кластерних технологій в регіоні, що забезпечується як шляхом створення інформаційних платформ для виявлення кластерних ініціатив, так і через безпосередню участь представників організації у підготовці кластерних проектів.

Результати дисертаційної роботи Богатчик Л.А використовуються у роботі Хмельницької торгово-промислової палати при налагодженні різноманітних форм регіональної співпраці учасників ринкових взаємодій. Зокрема, за результатами проведеної дисертантом оцінки субкластероформуючого потенціалу Хмельницької області організацією було розроблено ряд інвестиційних проектів залежно від територіальної концентрації підприємств. На основі розроблених Богатчик Л.А. пропозицій щодо побудови механізму формування кластерних об'єднань підприємницьких структур Хмельницькою торгово-промислової палатою було сформовано комплекс заходів підтримки кластерних ініціатив для забезпечення інноваційного розвитку підприємств малого і середнього бізнесу регіону. В цілому, використання пропозицій дисертанта у роботі організації дозволяє урізноманітнити інструментарій підтримки регіонального підприємництва та забезпечити більш адаптивну інтеграцію економіки регіону у світовий економічний простір.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Президент Н.М. Белякова

ФОНД СТАЛОГО РОЗВИТКУ Стара Волинь

Об'єднуємо зусилля для гармонійного розвитку регіону

смт. Гриців, вул.Горького, 22/4 Хмельницька обл.
Шепетівський район, 30455.
Тел./ факс (+3803840) 34560, E-mail:
stara_volyn@grytsiv.km.ua

№ 11 від 10.02.2015 р.

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Провідна роль громадських організацій та інших інституційних утворень у формуванні сприятливого середовища для розвитку кластерів обумовила підвищений інтерес серед науковців та практиків щодо вивчення нових можливостей використання інституційного потенціалу для зростання рівня кластерної активності підприємств регіону. Провідним напрямом діяльності Фонду сталого розвитку «Стара Волинь» є підтримка розвитку сільських громад, що забезпечується завдяки виявленню конкурентних переваг сільських територій та використання регіональних інструментів їх інноваційної підтримки. Про успішну діяльність громадської організації свідчить низка реалізованих інвестиційних проектів та успішно функціонуючий сьогодні кластер сільського туризму у с. Гриців Шепетівського району Хмельницької області.

Результати дисертаційного дослідження Богатчик Л.А. використовуються у роботі Фонду сталого розвитку «Стара Волинь» при підготовці бізнес-пропозицій та інвестиційних проектів, спрямованих на підтримку етнічного розвитку сільських територій. Зокрема, проведений дисертантом аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за показником обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції дозволив виявити субрегіони розташування аграрних кластерів. Запропонований Богатчик Л.А. алгоритм експертизи кластерного проекту використовується при прийнятті рішень щодо підтримки виявлених кластерних ініціатив та участі у формуванні нових кластерів.

Довідка надана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Фонд Сталого Розвитку * Стара Волинь * Хмельницька обл. Гриців
Ід. код 26382163

Виконавчий директор Н.В. Гнатюк

Фундація
"Бізнес - Інкубатор Тернопільщини"

вул. Танцорова,51.Тернопіль-46008. Тел./факс: (0352)252443; e-mail: ibakushevych@gmail.com

вих.№ 4-01/15

«23» 04 2015 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Богатчик Людмили Анатоліївни на тему «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»

Активне залучення представників громадських кіл до спільного пошуку шляхів розв'язання важливих соціально-економічних проблем регіону обумовило посилення ролі громадських організацій та інших інституційних утворень у виборі ефективних векторів внутрішньо регіональної співпраці. Основними напрямами роботи неприбуткової організації «Бізнес-інкубатор Тернопільщини» є формування сприятливого ділового середовища для розвитку інновацій, підтримка підприємницьких ініціатив і соціальних проектів, сприяння розвитку міжрегіонального співробітництва. Одним з найбільш дієвих інструментів їх реалізації стала інформаційно-консультативна та інституційна підтримка процесу формування регіональних кластерів.

В процесі підготовки та реалізації проектів підтримки кластерних ініціатив та формування кластерів, які виконувались в «Бізнес-інкубаторі Тернопільщини» були використані результати дисертаційного дослідження Богатчик Л.А., зокрема, при визначенні систем інфраструктурного та інституційного забезпечення процесу формування кластерів. Зокрема, дослідження системи інфраструктурного забезпечення кластерів проводилось з урахуванням запропонованого дисертантом алгоритму інституційної підтримки кластера на кожному з етапів життєвого циклу територіально-галузевого об'єднання та його структуризації на виробничу та інноваційну складову.

Директор БФ «Бізнес-інкубатор Тернопільщини»

к.е.н., професор

І.В. Бакушевич

Міністерство освіти і науки України

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

29016, Хмельницький-16,
вул. Інститутська 11, Україна

Код ЄДРПОУ 02071234
Web: http: // www.khnu.km.ua
E-mail: centr@khnu.km.ua
Тел. (0382) 72-80-76, факс (03822) 2-32-65

Ministry of Education and Science of Ukraine

KHMELNYTSKYI NATIONAL UNIVERSITY

11, Instytutska str.,
Khmelnytskyi, 29016, Ukraine

19.03.2015 № 14

На _____ від _____

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
проректор з наукової роботи
Хмельницького національного університету
_____ д.т.н., проф. Параска Г.Б.
«19» 03 2015 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи Богатчик Л. А.
«Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»
в навчальний процес

Складено комісією в складі:
Голова: декан факультету економіки і управління
к.е.н., проф. Бондаренко М. І.
Члени комісії: к.е.н., доц. Скоробогата Л. В.
к.е.н., доц. Гавловська Н. І.
к.е.н., доц. Васильківський Д. М.

Комісією встановлено, що результати дисертаційної роботи Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів», отримані в результаті проведеного дослідження, вирішують наукову задачу формування кластерних об'єднань в регіоні з обґрунтуванням теоретичних основ і науково-методичних підходів до побудови механізму їх утворення та оцінкою впливу на розвиток соціально-економічної системи.

Комісія визнала, що наукові розробки автора, висвітлені в дисертаційній роботі, а саме: побудований механізм формування кластерних об'єднань підприємницьких структур, який на відміну від існуючих, запропоновано розглядати через взаємодію систем методичного, інфраструктурного, організаційного та інституційного забезпечення формування кластера; визначені автором інституційні засади формування кластерного проекту, які включають алгоритм формування кластерного проекту у взаємозв'язку зі стратегією розвитку регіону, створенням кластерної ради в регіоні, алгоритмом експертизи кластерного проекту та запропонованою формою експертного заключення кластерного проекту; запропонований дисертантом алгоритм оцінки впливу кластерів на розвиток соціально-економічної системи, що базується на результатах порівняльного аналізу темпів приросту результативних показників діяльності кластерів та показників соціально-економічного розвитку субрегіонів, знайшли теоретичне та практичне застосування в навчальному процесі Хмельницького національного університету при викладанні дисциплін: «Бізнес-планування», «Управління інноваційними проектами», «Економіка і організація діяльності об'єднань підприємств», «Економіка регіонів», «Моделі та методи прийняття рішень в аналізі та аудиті».

Голова комісії: _____ М. І. Бондаренко

Члени комісії: _____ Л. В. Скоробогата

_____ Н. І. Гавловська

_____ Д.М. Васильківський

ХНУ. Зам. № 11/2, т. 1500, 2015